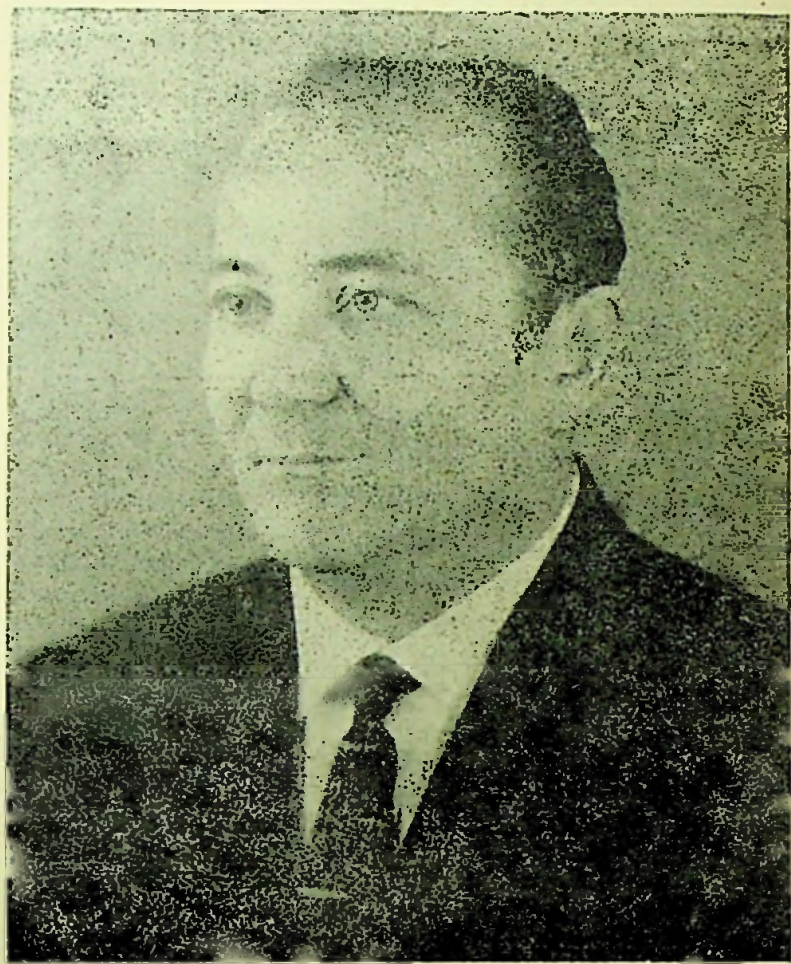

АБЛЯМИТ УМЕРОВ
ВАТАН КЪЫЗЫ

АБЛЯМИТ УМЕРОВ

ВАТАН КЪЫЗЫ

Весикъалы повесть

Ташкент
Гъафур Гъулам адына эдебият не санъат нешрият
1987

63.3(2)722.78

У 47

у 4702730200 — 34
М 352 (04) — 87 61 — 87

© Гяфур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1987 с.

БАТАН КЪЫЗЫ

Ревиде къартанам... ёкъ, къартанам дегиль, бизим — учъ къызының анасы, ғаает шевкъатлы эди. О, бизим ич де ынжытмады. «Алиме аптеңызын унутмаңыз. Оны бекленъиз. Бекленъгенлер илле къайтып келелер!» деп васнет этти. Биз бекледик. Джандан азия Алиме аптеңгимиз къайтып кельмеді.

Ферузе.

1981 сенеси, январь 17.

Къыдыргъан тапар, дейлер. Бу догъру. Мен къыдырдым ве... Янъыёлда Азифе Абденнапованың хызмет эткен ерини барып таптым. Хызмет эткен ерини таптым, лякин озю ёкъ. «О бугунъ иште олмайджакъ, чюнки ордудан раатлыкъкъа кельген огълуны озгъармакъ ичюн, идаре реберинден махсус рухсет алып кетти. Азифени шимди эвинде тапмакъ мумкюн», — деди идаре хадими. Эвини бардым. Ингитлер ве къызлар джыйылгъанлар, озъ араларында шенъленип отуралар.

Не макъсаднен кельгенимни эв саибине анълаттым. О, эджангъа кельди, пек языкъсынды. «Эвимиз бойле къалабалыкъ, — деди Азифе ханым, — отурып, бир шей хусусында джиддий лакъырды этмекнинъ чареси олурмы экен? Менимдже, келеджек джумаэртеси корюшсек, фена олмаз эди?» О, меним уйгъунсыз вакъытта келювимден пек раатсызланды, бойле олып чыкъкъаны ичюн афу истеди. «Ёкъ! Ёкъ! — дедим мен, — ич раатсыз олманъыз. Мен, сиз дегенинъиз киби, огюмиздеки джумаэртеси куню кене келирим».

Мен азбаргъа чыкъмагъа инетленгенде, сет устюнде отургъан муляйим черели, кестане ренк сачлы къыз дикъкъатымны джелъп этти. Азифе буны эследи: «Къызым Диляра, — деди маңа, — рахметли Алиме тийзеси не пек бенъзей». «Догъру! — дедим мен, — Алименинъ

озюни корьмесем де суретине бакъкъанда, кызынъызны бир кереден Алимеге бенъзеттим. Аптепъизден сизгетюс къалгъан. Барсын, онынъ руху Дилярада яшасын».

Манъа отурмакъны теклиф эттилер. Лякин менде яшлар-къызлар даиресинде огурылгъан вакъыт чокътан кечкен. О себептен ишим чокълугъыны маначыкъ этип сагълыйкълаштым.

Янъыйл Ташкенттен пек узакъ дегиль. Автобуста кыркъ дакъкъалыкъ ёл. Айтылгъан куню кельдим. Сублимиз бутюн кунъ девам этти.

1941 сенеси июнь 22-де башлангъан дженк совет халкъынынъ бахытлы омюрине буюк фелякетлер, мисли ёкъ фаджналар кетиргени киби, Абденнановларнынъ анлесини де матемлерге къойды. Ревиде абайнынъ огъуулары Исмаиль, Муедин, Аедин, торуны Алиме, эписи джебёге кетти.

Немсе аскерий кучълери Кърымны запт эткен сонъ, гитлерджи контрразведка бу ярым адада совет ватан-перверлеринин авлап, оларны якъалап, джезалап башлады ве джанаварлыкънынъ сонъу олмады. Иш ойле экен, Керчь ярым адасында Джермай-Къашыкъ коюнде Алиме ве Стася адлы эки кыыз пейда ола. Алиме озь этрафында догъмуш ве ишанчлы адамлар топлап, немсе баскындыжыларына къаршы иш корюджии ватанперверлерининъ гизли тешкилятыны усулгъа кетире. Бу адамларнынъ бирисининъ къатиллиги себебинден, тешкилят азалары эляк олалар. Тек бир адам сагъ къала,

— Сиз менден Алиме аптемининъ насыл ишлер якъаныны билъмек истейсинъиз. Мен о вакъыт, та 1943 сенесинде, он дёрт яшында осьмюр эдим,— деди Азифе,— Алиме аптемининъ джиддий, гизли ишлернен мешгъуль олгъаныны, эльбетте сезе эдим. Олар топланып, бир шейлер акъкъында лакъырды эткенде, эвнинъ янынъда невбетчиллик япа эдим. Барып да якъында ябаний киши корюмсе, тез-тез сипиркини алып, тоз-думан коте-рип, азбарны сипире башлай эдим. Лякин аптемден:

«Сиз не япасынъыз, не акъкъында лакъырды этесинъиз,— деп сорамай эдим. О мени пек севе эди. «Ах, меним сёз динълеген, акъыллы кадячыгъым»,— дей тургъан эди манъа, мен де онъа: «Айса! Пионер олгъан сонъ...» деп джевап бере эдим.

Азифе отуз еди йыл эвельси олгъан вакънаны бойле хатырлай. О, озюни тыштан сакин корьсетмек истей, ичтеки дуйгъулары исе онынъ юзюне чыкъа, муляйимлигини боза. Сеси бирден къарыла, амма Азифе девам эте:— Бея умятсизден келе, дейлер. Бу догъру. Геджеиниъ бир маалинде жандармерия кишилери келип, эвимиэни аст-устъ этип тинтти. Алиме аптсмии ве онынъ достларыны арабаларгъа отуртып, алып кеттилер. Заваллы аням (биз догъмуш анамыздан эрте марум олгъан эдик. Бизлерни къартанам бакъып осьтюрдю. О, пек мераметли эди. Сонъки локъма отъмегини бизлернен болюшти. Биз онъа ана дей, оны севс-сая эдик! Шимди о да ёкъ). Анам фиъган къопарып агълады. Оларны алып кеткен сонъ, бизлерни де алып кетмеге кельдилер деп, къоркъуша эдик. Кимерде Эльтиген бетте топ патласа, анамыз: «Бу бизимкилерниъ давушы... Тезден озюмизинъкилер келеджек», деп бизни тынчландыра эди. Шай этип, умятнен яшадыкъ. Эр кунюмиз бизим ичюн дешет эди. Он биринджи апрельде душман аскерлерни теляш котерип, къачкъанларыны корьдик. Он экинджи апрельде совет аскерлерниинъ сынъырсыз къуванчнен къаршыладыкъ. Шу куню шанлы Совет Орду-сы Керчь ярым адасыны душмандан азат этти. Немселерни къувалап Феодосия ве Джанкой якъларгъа кетти. Бизим козьлеримиз ёлларда къалды. Алимемизни, онынъ достларыны бекледик. Кунълер йыллар киби корюнди. Сабырымыз тюкенди. Эп бекледик.

Бир къач куньден сонъ коюмизиниъ гъарп тарафына, чёль ичине ПО-2 самолёты келип къонды. Самолётта кельген арбий киши бизлерниинъ фамилияларымызны сораштырып-араштырып, эвимиэге кельди. «Меним фа-

мнлиям Захаров»,— деп такъдим этти озюни. Шу арада аптеминнъ айткъанлары эсиме тюшти. О, февраль айында насылдыр терси тюшюнджелер ичинде, геджелери раатсыз юкъллагъан эди. Бир керс мени янына чагъырып отуртты: «Сен, къардашым, энди ич бир шей анъламагъан кучюк бала дегильсинъ, ои дёрт яшында къызсынъ. Чокъ шейлерге озюннинъ де акъылынъ ете. Меним айтаджакъларымны озюнъ билъ, эсинъде тут. Лякин кимсеге бир сёз айтма. Мени мында, Джермай-Къашыкъкъа озюминнъ разылыгъымнен ёлладылар. Мени арбий киши Захаров гизли хызмет ичюн азырлап, мында ёллады. О киши, Ревиде анамызны, меним къардашларым Азифе ве Ферузе Абденнапова экеплигини пек яхшы биле. Меним шахсий весикъамда сизлерини адларынгъыз ве къайда яшагъанынгъыз язлы. Эгер, барып да манъа бир шейлер олса, хусусий Денъизяны Ордусында Захаров аркъадашны тапарсынъыз. Онъа мураджаат этерсинъиз. О сизни ичюн лязим эр шейни япар!» деген эди. Амма шимди Захаровнынъ озю бизлерни къыдырып тапты. «Не къадар яхшы адам экен», деп тюшюндим мен. Захаров меним тюшюнджелеримни анълагъан киби, озюнинъ Алименен якъындан таныш экенини сёйледди. Алиме! О, Алимеге — Аня, дей эди ве онынъ достлары акъкъында билъгенлеримизни икяе этмеизни риджа этти. Биз озюмизге малюм вакъналарны сёйледик. Захаров: «Машалла сизге, Ревиде енге. Сизни, Азифени, Ферузени Аня озюнинъ шахсий весикъаларына язды. Сизлер онынъ имаесиндеки тувгъанларысынъыз» деп, анама эки бинъ кумюш (эски акъчанен), Батал къартбабама, Абдуракъип Болатовнынъ аркъадашы Ферузе абайгъа, Сейфединининъ анасы Мельбек абайгъа бирер бинъ кумюш, Васфисиннъ къызы Улькерге ве Хайрулла Мамбетджановнынъ къарысы Сейме аптеге бешер юз кумюш такъдим этти. Алименинъ, онынъ достларынынъ, анамнынъ ве меним ресимлеримизни алып, бизлернен сагълыкълашып кетти.

Чокъ кечмеден, бизлер Сырдарьягъа кочип кельдик. Захаров бизлерни кыдырып тапар, деп бекледик. Ишанчымыз бошкъа чыкты.

Муедин дайым дженктен сагъ-саламет къайтып кельди. Анамыз огълу Исмаиль акъкъында та, Джермай-Къашыкъта экенде: «Ана-Ватаны къорчалап, къараманджа эляк олды», деген «Къара кягъыт» алгъан эди.

Рахметли анамыз сонъки нефесине къадар — Аединим ве Алимем дисе окюнчли олип кетти. Алтмыш яшында дженазесин кылынды.

1946 сенесининъ бааринде меп ве Ферузе аптем, Муедин дайымызнен берабер, Сырдарья областындаки Погран-Орловск кою Ильич адына колхозгъа кочип бардыкъ. Муедин дайым о колхознынъ партия тешиклятына секретарь сайлангъан эди.

Шу сененинъ язында бир колхозджы эвге келип: «Сизлерни колхоз идаресине чагъыралар», деди. Биз идареге кельдик. Яхшы костюмни, галстуклы киши бизни адларымызны, фамилияларымызны сорады. Онынъле берабер Ташкентке кетмек кереклигини айтты. О вакъытта вазиятимиз кыйын эди. «Не ичюн, насыл меселе», деп сорап отурмадыкъ. Даветке табий олдыкъ. Яры геджеде поездгъа минип, эртеси кунде Ташкентке барып тюштик. Бизлерни шеэриниң меркезинде ярашыкъ бинагъа алып кирдилер. Экинзининъле адларымызны, фамилияларымызны сорадылар. Азифе ве Ферузе Абденнановалар олгъанымызны айттыкъ.

— Аня сизге ким ола?— деп сорады стол башында отургъан киши.

— Аптемиз ола,— дедик.

— Я не ичюн онъа, Аня дейлер? Сизджене онынъ ады насыл?

— О Къамыш-Бурун шеэринде рус мектебинде окъуды. О вакъытта онъа Аня дей эдилер. Амма, асыл ады Алиме,— дедик.

— Стася ады сизге тагъышмы?

— Таныш, аптем онынъле берабер койге кельди. Экинси дост эдилер,— дедим мен. Стол башындаки киши Ферузеге Стасянынъ суретини косътерди... О: «Таны-майым», деген тарзда омузларыны кысты. Мен: «Ферузе аптем немселер вакъытында бизим койде дегилъ. Къарангъыт коюнде, Эминис тийземде яшады. О Стасяны танымаз», дедим. ;

— Сен киришме, Ферузенинъ озю джевап берсин!— деди стол башында отургъан киши. Аптем меним айткъаным киби джевап берди.

Сонъ менден: аптегъининъ достлары ким эди? Олар сизге кимлер олалар? Насыл ишлерисен мешгъуль эдилер? Къайдаларгъа барып-келе эдилер? Кимлерисен корюше ве насыл лакъырдылар эте эдилер, деген суаллер бердилер. Аптемин ве достларыны къапатмагъа кимлер кельди, насыл алып кеттилер. Бир такъым шейлер даа сорадылар. Бильгениме коре джевап бердим. Айткъан сёзлеримни тасдыкълап имза чектим. Экинджи куню бизлерге билет алып келип поездгъа отуртып, эвминизге къайтардылар. Гедже Сырдарьягъа, сабасы аман-эсен Погран-Орловск коюне къайтып кельдик.

Мен къоджагъа чыкътым. Ондан сонъ, къоджам яшагъан Бука районындаки «Ленин ёлу» колхозына кочътим. Муаббет омюримизни даа да гузеллештирип, яраштыргъан огълумыз догъды. Адыны Эдем къойдыкъ. Экинджи огълумыз Ленур къырккыны толдурып, сойгъа-сопкъа чыкъып башлагъан кунълеримизининъ биринде 1955 сенеси январьда: «Сизни, Азифе Абденнанова, колхоз идаресине чагъыралар», деди орта яшларында эркек киши. «Ким чагъыра? Не ичюн?» деп сорадым меракъланып. «Мен бильмейим. Бухгалтер, аджелс кельсин, деди». Идареде бухгалтерининъ одасына кирдим. Бухгалтер: «Сизни чагъырттыргъан киши колхоз ренсининъ иш одасында. Анда барынъыз!»— деди. Ренсининъ одасына кирдим. «Азифе Абденнанова деген къадын, шу киши ола», деди ренс, четтеки курсюде отургъан ар-

бий кишиге. О ренске догърулып: «Бизге кимсе мани олмагъан башкъа бир олада субетлешмек керек», деди. Ренс арбий кишининъ мерамыны анълады: «Меним чѣльде ишим бар. Сизлер мында къалынъыз», деп озюнинъ иш одасында чыкъты.

Арбий киши:

— Мен майор Ташпулатов олам. Я сиз?— деди.

— Меним адым Азифе. Фамилиям Абденнанова,— дедим. Озюм Ташпулатовны коръгеним киби таныдым. О киши эки йыл эвельси Букада милиция идаресининъ башлыгъы эди.

— Сиз Аня деген къызы билесинъизми?

— Билем. О меним аптем Аня — Алиме Абденнанова.

— Сиз къачынджы сенеси догъдынъыз?

— 1929 сенеси.

— Я Аня?

— Алиме аптем 1924 сенеси догъды.

— Сизинъ башкъа аптенъиз бармы?

— Бар. Ферузе Абденнанова.

— О шимди къайда яшай?

— Андижан областында, Кургъан-тѣпеде.

Дейджегим докъуз йыл эвельси киби, кене де айны шу суаллер текрарланды. Бильгениме коре, эсимде къалгъаны тарзда джеваплар бердим, ахыр сонъу:

— Стасяны билесинъизми? О ким ве не ишлер япты?

— Не ичюн бильмейджегим? Билем. О, коюмизге аптем иле берабер кельди. Алиме онъа достым дей тургъан. Амма не ишлер япкъаныны бильмейим.

— Эр алда, сиз о вакъытта он дѣрт яшында къыз экенсинъиз. Аня сизге бир шейлер айтмай эдимиз?

— Айта эди. Достлары топлашкъан сонъ, «сен, къардашым, азбарда эглен, козь-къулакъ ол!» дей тургъан.

— Э-э! М-м! Стасяны коръсенъиз, таныр эдинъизми?

— Тапыр эдим.

— Биз сизни Стасянен, юзь-юзьге корюштирмек керекмиз. Сизге девлет эсабына Москвагъа барманъызны теклиф этемиз.

— Афу этинъиз! Мен бу кыш-кыямет куню пч бир ерге барып оламайым. Меним балам даа бир айлыкъ,— деп Москвагъа кетювден ред эттим.

— Э-э! Не япмалы? Джевапларынъызны тасдыкълагъанынъызгъа даир имза чекинъиз,— деди. Имза чектим.

Кягъытларыны джыйыштырып портфеллине кюйды. Незакетли сагълыкълашты.

— Бу корюшюв, меним энди эппи ятышкъан япыгъымны текрар кюзгъады. Бир къач куньгедже озюме келип оламай юрьдим. Тюшюмде рахметли анамны, Алимени корьдим. Аптем кене эвелькинси кйби, кийинип-кюшангъан, башына беретка кийген. «Эвде олгъанынъ яхшы, сангъа эвляд хайырлап кельдик. Сен бизлер ичюн кедерленме. Эвлядынъны кюрчала, анленъни бакъ!»— дедилер.

Бир ай даа кечти. Мен кене колхоз идаресине чакъыртылдым. Майор Ташпулатовнен корюштик. О, бу сефер меним озюмнинъ, огъланларым Эдем ве Ленурнынъ, аркъадашым Назимнинъ сагълыкъларымызнен меракъланды. «Шукюрлер олсун, эппимиз сагъ-селяметмиз. Бу дар дюньяда еяне тувгъаным Ферузенен корюшмегеним чокъ вакъыт олды. Онынъ ичюн раатсызланам. Сагъындым»,— дедим. О: «Сагъ адам бир кунъ ола корюше. Беллесем, тезден корюширсинъиз» деп лафны башкъа якъкъа чевирди.

— Сиз бу ресимлерге дикъкъатнен бакъынъыз. Буларнынъ арасында таныгъан адамларынъыз бармы?— деп стол устюне бир такъым къадын ресимлери ташлады. «Мына, буларны танийман», деп эки суретни косътердим. Бирин къаршыдан, дигери кепардан ресимге тюшкен Стася эди.

— Сиз оны къайдан билесинъиз?— деп сорады Ташпулатов.

— Онынъ ады Стася. Бизим койге Алиме аптемнен берабер кельди. Беш айдан зияде аптемнен дост олды. Эвсля бизсен, сонъра Неджибе енгемнен бир эвде яшадылар. 1944 сенеси февраль 2 геджеси Алиме аптемини, онынъ алты достыны, Стасяны немсе ве полицайлар арабаларгъа юклеп алып кеттилер.

Стасяны тапыгъаным ве сёйлеген шейлер язылы протоколгъа имза чектим. Стасянынъ ресминин коръгеним киби бу иште бир сыр олгъаныны аныладым. Лякин «Стасянынъ ресминин манъа не ичюн косътерди», деп тааджиПЛендим. «Демек, о джиНАСТЧИ?» деген фикир доланды башымда.. «Я мен майордан аптем Алиме акъкъында не ичюн сорамадым?» деп окюндим.

Этраф еисерип, орталыкъкъа бааръ къокъулары сачылып башлагъан вакъытта, къоджам элинде «Труд» газетасы, иштен кельди. «Газетада меракълы бир шей бармы ёкъса?» деп сорадым ондан. Къоджам лакъырды этмеге истемеген адам киби: «Эбет бар», деп къолундакини сет устуне быракъты. Газетаны алдым, дёртюнджи сапфесинде, «Душман къобасында»¹ деген макъалени окъудым. Эм окъудым, эм де окюр-окюр агъладым. Алимени чскиштирип ольдюрген джанавар фашистлерге сатылгъан, джеллятларгъа Анянынъ ким экенини айткъан Ватап хайни—Стасягъа лянетлер окъудым.

Макъаленинъ сонъунда «Фашистлерининъ ич бир суалине джевап бермеген он докъуз яшында комсомол къыз Анянынъ акъыкый ады ве фамилиясы шай да бельгисиз къалды» деп язылгъан сатырларны окъугъанда, пек тааджиПЛендим. Насыл олды да, махкеме вакъытында, макъаленинъ муэллифлери, «Труд» газетасынынъ озь мухбирлери П. Мешалкин ве К. Распевин;

¹ П. Мешалкин, К. Распевин. «Душман къобасында.» «Труд» газетасы, 1959 с, март 10.

Краснодардаки махкемде иштирак эткен тарихчы, Сулейман Асанов, Анянынъ арбий разведкаджы ве акъикый ады Алиме Абденнанова олгъанынынъ асылына етмедилер, деген тюшюджелерге далдым. Ёкъ. Ёкъ! Анянынъ ким экенини бельгисиз къалмакъ мумкюн дегиль. Анянынъ — Алиме Абденнанова олгъаныны билген Захаров, бизден чешит малюматлар алгъан чекистлер, эки кере менимле корюшкен майор Ташпулатов ве дигер адамлар Анянынъ ким экенини мытлакъа айтырлар, исбат этерлер, деп озъ эеджанымны ятыштырдым. Акъикъатта, тюшонгеним киби олып чыкъты. Арадан дёрт бучукъ йыл кечкен сонъ языджи Джемиль Ссйдаметов ве тарихчы Сулейман Асанов Краснодар шеэринне Марфовка коюни зиярет эткен сонъ матбуатта «Ватан къызы»¹ очеркини дердж эттилер. Инает, халкъымыз Анянынъ — Алиме Абденнанова олгъаныны, Алиме иле берабер халкъымызнынъ алты эвляды: Неджибе Баталова, Васфие Аджибаева, Сейфедин ве Джеват Менинаповлар, Абдуракъип Болатов, Хайрулла Мамбетджанов арбий разведкаджылары олгъанларынынъ асылыны билдилер. «Кеч олса да хайырлысы олсун!» — дедик.

1981 сенеси, январь 28.

Мен Андижан шеэринне учмакъ ичюн Ташкент аэродромына бардым. Бизим самолётнынъ учаджакъ вакъыты кечип кетти. Ёлджулар сабырнен беклеп туралар. Инает радиодан: «Докъсан учюнджи Андижан рейси ава бозукълыгъы себебинден, къалдырыла!» — деп илял этильди. Ёлджулар аэропорт башлыгъынынъ муавинине догърулдылар. Кучюк пенджеренен къадын киши ёлджуларгъа джевап бере. Мен де пенджеречикке янаштым. Қадын меним мерамыны деръал анълады. Истесенъ

¹ «Ленин байрагъы» газетасы, № 70—71, 1963 сенеси, сентябрь 1—5.

из билет акъкъы акъчанъызны къайтарып ала билесинъиз, истемесенъиз, бекленъиз. Бельки докъсан бешинджи рейсен кетмек имкян олур», деди. Беклемек, билетни къайтарып берювден эльверишлидир, къарарына кельдим. Эппи вакъыт бекледим, ишаат радиодан докъсан бешинджи Андижан рейси къалдырылгъаны иляи этильди. Самолётларныъ учушларына ёлланма бериджи кишиниъ узурьна барып, Андижангъа кетмек зарур экенини аяълаттым. Самолётларгъа ёлланма берген башлыкъ: «Вакъытынъыз мусааде этсе, бекленъиз», деди. Мен онынъ иш одасында чыкъмадым. Четте бош креслогъа отурдым, портфелимни огюндеки стол устюне къойдым. Аэропорт хадимлери, стюардессалар келелер, кетелер. Базылары мангъа назар ташлай, селям берелер. Дивардаки саатниъ акъреби дёртни кечти. «Бу отурманынъ сонъу олурмы экен», деп тюшюне башладым. Самолётларгъа ёлланма бериджи киши мангъа: «Саат дёрт бучукъта докъсан единджи рейс Андижан ерине Фергъанагъа джёнейджек. Разы олсанъыз, сизге Фергъана самолётына мишмеге изни берирмииз», деди. Разы олдым. Стюардесса мени озюнен берабер алып чыкъты. Самолёткъа кирип, салонда ерлештим. «Эм тиджарет, эм зиярет», дегенлери киби, бу акъшам Фергъанадаки Абдурам достымнынъ эвинде мусафир олурьм фикирине кельдим. Ёрулсам керек, бираз юкъусурап да алдым. Самолётнынъ копчеклери эппи ёлагъына эпкинли токъунывында уяндым. Пилотларнынъ бири салонгъа чыкъты. «Мухтерем ёлджулар, авасы фена олгъанындан, Андижан ве Фергъана аэропортлары бизни къабул этмедиле. Къокъандкъа къондыкъ», деди. Не япмалы? Эльбет де, баш язысыны козь кореджек. Ойле олгъан сонъ... Къокъанддаки Усени достымда мусафир олмакъ къарарына кельдим. Корюшмегенимиз бир йылдан зияде еди. Отуруштыкъ. Вакътымыз яхшы кечти. Саба беш бучукъта турдым, саат еди поездына мишип, онны кечкенде Андижангъа келип чыкътым. Автобускъа

отурып, Къургъан-тёпс шезрине кельдим. Решат Бектемировнынъ эйини къолай таптым. Кельгенимнинъ себебини анылаттым. «Пек яхшы эткенсинъиз. Хош сефагъа кельдинъиз!» дедилер эв санплери Решат ве Ферузе. Лякин, шу куню субетке башлап оламадыкъ. Ферузе акъшам емеги азырлыгына тутунди. Решат телефон этип, Ташкенттег кельген мусафир келюви мунасебетинен, эвге дост-эшлерини давет этти, чюнки халкъымызнынъ адети ойле... башкъа ерден мусафир кельсе, эвине сой-сой чагъырыла. Акъшам Решатнынъ къардашы Певат Бектемиров, киеви Экрем Борсантов, доктор Амет Тышчеров кельдилер. Къаве ве зняфеттеп сонъ, эсас мевзу Джермай-Къашыкъ, Джавтобе, Коп-Такъыл, Сараймин, Дёрт-Куль, Татар-Чукъул койлерни акъкында кетти. Певат немселер вакътында он алты, он еди яшларында олгъанда Дёрт-Кульдеи Джавтобе коюне почта ташыгъан.

— Почта алмагъа баргъанда Джеват Меннановнен корюше тургъан эдим,— деп хатырлады Певат.— О, Дёрт-Кульге Джермай-Къашыкъ почтасыны алмагъа келе эди. Биз онынънен акъран эдик. Сонъки вакъытларда бир худжур табнатлы олып къалды, хабер айтсанъ динълей, амма озю ёрулгъан адам киби лаф этмеге севмей.

— Биз яшагъан Татар-Чукъул коюнде чыкыкъ, сыныкътан анылагъан фельдшер Хайрие Джемилева яшай эди. Онъа ялынъыз къомшу койлерден дегиль, атта дигер районлардан да чыкыкыны ерине къойдырмагъа келе эдилер,— дей Экрем.— 1943 сенесининъ кузъ айы эди. Хайрие абайнынъ эви огюне эки атлы линейка келип токътады. Буюклерининъ лакъырдысындан, Джермай-Къашыкъ кою полицайы Абдуракъип акъай кызы къардашы Алименинъ пертильген аягъыны тюзетмек ичюн кетирген.

Отурышывымыз пек яхшы олып чыкты. Мени меракъландыргъан меселелер акъкында баягъы малю-

мат эшиттим. Певат, Экрем, Аметнен сагълыкълашкъанда, эписи менч мусафирликке давет эттилер. Вакъыт рухсет этсе, даа корюширмиз, деп семетдешлерни озгъардыкъ.

Эртеси куюо Решат ишке кетти. О, къуруджылыкъта бригада ёлбашчысы олып чалыша. Зенаатыны билген, урьметли, ишкузар хадим.

Биз Ферузенен стол башында отурамыз, ондан анабабасы, Ревиде къартанасы, аптеси Алиме акъкъында тюрлю шейлер сораيم.

— Анам, бабам акъкъында этрафлыджа икье этип оламайм. Бизлер ана-бабадан эрте марум къалдыкъ. Анамыз вефат эткенде Алиме аптем секиз, мен беш, Азифе къардашым учъ яшында балалар эдик. Бир йылдан сонъ, «терлеме» хасталыгъы бабамызны да аяттан алып кетти,— дей Ферузе, озю тереиден кокюс кечире. Ревиде къартанам бизлерни озъ имаесине алды. Ич бир вакъыт бизлерни ындытмады. Даима яхшы муамеледе булунды. «Меним эвлятларым», деп севе эди бизни. Яткъан ери дженнет олсун. Къартанамыз гъаст алидже-нап эди. Биз оны тариф этильмез дереджеде севе эдик. Онъа къартана дегиль де, «анам» дей эдик. Джаным, шу сёзни догъру язынъыз: «апа» дегиль де «анам». Анамыз бизлерни инсансевер, ватанпсрвер рухунда тербиеледи. Алименинъ ватансевер олып, яш джаныны феда этип, душмангъа къаршы нефрет беслемесини анамыз ашлагъан эди. Сонъки нефесине къадар «Балам, Али-мем», деп кетти. Бизлерге, «Алиме аптенъизни унутманъыз, бекленъиз! Бекленильген инсан бир кунъ ола къайтып келе. Алиме киби кызлар махв олмазлар» деп. васнет этти.

Ферузенинъ тамагъына бир шей тыкъылган киби олды. Агъыр юткъунды. Стакандан тежаран чай ичти. Бир аз сукюнеттен сонъ, девам этти.

— Мен анамнынъ васнетини куттим. «Бекленильген адам, бир кунъ ола къайтып келе», деген тенбиесине

инандым. Алпмени чокъ бекледим. Йыллар кечти. Эп бекледим.

Анамыз вѣфат эткен сонъ, мен ве Азифе къардашым Муедин дайымнынъ къолунда къалдыкъ. Дайымыз учъ йыл Сырдарья район партия комитетинде инструктор олып чалышты. Сонъ оны Погран-Орловск коюнде Ильич адына колхозгъа партия тешкилятынынъ секретары вазифесинне къойдылар. Бизлер колхозгъа кочътик. Колхоз тарлаларында чалыштыкъ, ер чапаладыкъ, памукъ джыйдыкъ. Не керек олса оны яптыкъ. Иштен къоркъкъанлардан дегильмиз.

Муедин дайымны колхоз коммунистлери он эки йыл девамында озьлерининъ тешкилятынынъ секретары оларакъ сайладылар, алты кере район партия конференциясынынъ делегаты олды. Укуметимиз оны «Урмет Бельгиси» орденинен мукафатлады. Онъа эки кере Озбекстан ССР Юкъары Советининъ Фахрий ярлыгъы берильди.

1946 сенесининъ язында Погран-Орловск коюне кельген арбий киши дайымызнынъ разылыгъынен мени, Азифени поезднен Ташкентке алып барды. Бизни юксек бинанынъ экинджи къатында иш одасына кирсеттилер. Стол башында отургъан арбий кийимде адам Аня акъкъында сорады. Биз онъа Аня — Алиме Абденнанова бизим аптемиз олгъаныны айттыкъ. О киши Аня ве Стася акъкъында бизге чешит суаллер берди. Биз билгелеримизни айттыкъ, о киши язды. Мен ве къардашым Азифе айткъанларымызны тасдыкълап имза эттик. Сонъ бир кишини алып кельдилер. «Бу адамны танымайсынгъызмы?» — деп сорадылар. «Таныймыз. Бу адам немселер вакътында Маякъ-Салын коюнде полицай олгъан Къоджабадин Келямов», дедик. О киши бизлерни таныгъаныны айтты. Кене имза чектик. Эртесин куню бизлерге билет алып Ташкент поездына отуртып, озгъардылар. Сырдарьягъа келип тюштик. Погран-Орловскке эвимизге аман-эсен къайтып кельдик. Мен он

докъуз яшында эдим. Акъылым чокъ шейлерге ете эди. Лякин, анамызнынъ «аптенъизни бекленъиз», васнети эр шейден юксек эди. Эп бекледим. Къарылгъач сабыр-сызлыкънен баарын беклеген киби, мен де аптемни бекледим,—Фсрузе бирден лафыны токътатып мапъа элесленип бакъып отурды,—Мен гъалиба, сизге арткъач шейлер де икяе этем.

— Ёкъ, ёкъ,—дедим мен,—ич арткъач дегиль. Меним ичюн сизлернинъ ве Алимининъ такъдирлеринъиз гъает мунм. Мен Къургъан-Тёпеге чокъ заметлернен келип чыкътым. Сизнен таныш олгъанымдан пек мемнуним. Заметлерим энди унутылып кетти. Сиз мапъа ананъыз Месельмининъ, бабанъызнынъ, Ревиде ананъызнынъ, Неджибе енгенъизнинъ суретлерини багъышладынъыз. О ресімлер ве икяе эткеи вакъналарынъыз меним ичюн кыйметли ядикяр олып къалыр. Мумкюн олса, субетимизни девам этейик.

— Дейджегим, 1955 сенеси бааръ кунълерининъ биринде — о вакъытта мен Къургъан-Тёпе шеэр китапханесинде чалыша эдим, бир киши келип: «Сизни, Абденанова ички ишлер идаресининъ хадими чагъыра», деди.

Менимнен корюшкен ички ишлер идаресининъ хадими:

— Мен Москвадан кельдим,—деди.— Сизге Аня ве Стася акъкъында суаллер береджегим.

— Беринъиз,—дедим мен,—лякин немселер вакъытында мен озъ коюмизде дегиль, Къарангъыт коюнде Эминне тийземнинъ эвинде яшадым. Алиме аптем Джермай-Къашыкъкъа кельген хаберни эшиткен сонъ, аптем иле корюшмек ичюн коюмизге эки кере баргъан эдим. Экинджи кере баргъан кунюмнинъ геджеси Алиме аптемни ве онынъ достларыны гестапо якъалап алып кетти. Онынъ ичюн аптем акъкъында бильгенимдеи, бильмегеним чокъ. Мапъа малюм олгъан адиселерни сораганъыз джеван беририм.

Киши манъа юзю огден ве кенардан чыкъарылгъан къадын ресими косътерди. Дикъкъатнен бакътым, танып оламадым.

— Бу къадын Анянен берабер Джермай-Къашыкъта яшагъан, чалышкъан Стася — деп, ресимни пармагъынен тюртти.

— Бельки де ойледи. Лякин танып оламайым. Сизден бир шей сорамакъ мумкюнми?

— Соранъыз, — деди Москвадан кельдим деген киши.

— Меним аптем Алиме Абденнанова сагъмы? О акъта сизге не белли? Айтынъыз! Догърусыны айтынъыз! Менден гизлемсиз, — деп козъ яшымны сийлдим.

— Шимди бир шей айтып оламайым. Ишнин тешке-ремиз, бир шейлер аягълашылса, хабер этермиз, — деди.

Мен о кишиге инандым. Йыллар бою Алиме аптем акъкъында хабер бекледим. Хабер ерине «Труд» газетасыны кетирдилер. Окъудым. Бутюн кечмиш омурим козылеримнинъ огюнден кечти. Окюр-окюр аягъладым. Тек мен дегиль, Къургъан-Тёпенинъ бутюн залиси бизим эвимизге тазиге кельди. Алименинъ эллерини къайыргъан, аякъларыны сындыргъан, сачларыны топ-топ узип алгъан, резина сопанен котеклеген, демир налы чызмаларынен таптап, оны ал къапларгъа боягъан гестапо джанаварларына Михельсон, Зуб, Дубогрей, Оленченко, Куприш, Бекаури¹ фашист мельунларына лянетлер окъуйлар. О куньлер тувгъанларымыз, достларымыз, семетдешлеримиз ичюн матемге чевирильди. Эписи бизлернен берабер аягълаштылар. Алименинъ фаджиялы олюмининъ яныгъыны бизлернен болюштилер. Миллий адетимиз муджиби аптемининъ бутюн дуаларыны бердим.

Къач куньлерден сонъ, эсимни башыма топлап, «Труд» газетасын идаресине мектюп яздым. Муэллифлер макъаладе: «Шай да, он докъуз яшында комсомол къыз

¹ «Душман къобасында» «Труд» газетасы, 1959 с. март 10.

Анянынъ акъыкъый фамилиясы билинмей къалды»², деп язгъанлар. Аня — меним догъмуш аптем. Онынъ акъыкъый ады Алиме, фамилиясы Абденнанова. Джермай-Къашыкъ орталыгына парашютнен тюшти. Догъмуш ве ишанчлы достларыны разведкаджылыкъ ишине джелп этти. «Ири топракъкъа радиограммалар берди. Аня озъ адыны, фамилиясыны ве гизли тешкилятта насыл вазифелер эда эткенини апрель 16 куню ПО-2 самолётынен Джермай-Къашыкъкъа келип-кеткен Захаров пек яхшы биле..»

Алименинъ якъкан ишлери акъкъында анамдан эшиткенлеримни дефтерге язып къойгъан эдим. Мен макъале муэллифлерине ярдым этмек, акъыкъатны бильдирмек макъсадынен газета идаресине мектюп яздым. «Труд» газетасы идареси меним язып ёллагъан акъыкъатымны озълерининъ очеркине сесленюв, деп анълады.

Учъ ай кечкен сонъ «Труд» газетасынынъ информация болюгининъ эдебий хадими К. Распевин имзасы иле язылгъан мектюптс: «Урьметли Абденнанова аркъадаш! «Душман къобасында» очеркине сесленюв тарзында бильдирген вакъпаларынызыны эсапкъа алырмыз», деп къаршылыкъ язды.

Мен, меркезий газеталар, «Аня»нынъ ким олгъаны ве къоранта къайда экени билинген сонъ, деръал озъ мухбирлерини ёллап, дёртюнджи джебэ совет команданыгы ишлерине о къадар муим файдалар кетирген ватанперверлер гизли тешкилятынынъ ребери, комсомол къыз Алиме Абденнанова акъкъында ифтихарлы макъале дердж этерлер, деп тюшюндим. Языкълар олсун, бу иш япылмады.

² Айны шу макъале.

Джесюр разведкаджи
Алиме Абденнанова.

* * *

Краснодарда, Денъиз-яны ор-
дуда разведка болюгинде адетий
ишлер кетмекте. Подполковник-
нинъ иш одасына невбетчи офи-
цер кирди.

— Сиз беклеген къыз кель-
ди,— деди стол башында отур-
гъан юксек рутбеде арбий киши-
ге.

— Айтынъыз кирсин,— деди
о. Озю ерниден туруп, чешит
ишаретли байрачыкълар тую-
рельген Кърым харитасы устюн-
деки пердечкини орытти.

Ичери тегерек бетли, мавы
козьлю, кестане тюс сачлы, му-
ляйим черелли къыз кирип, селям

берди. Арбий киши стол башындан турды ве четке чы-
кып, незакетле озюне такъдим этип:

— Таныш олайыкъ... мен подполковник Захаров
олам,— деди.

Къыз азачыкъ эгильди:

— Алиме Абденнанова...— деди ялынъыз ве озюне
теклиф этильген курсюге отурды.

— Таныш олувымызнен гъает мемнюним. Мен си-
зинъ акъкъынъызда чокъ яхшы фикирлер эшиттим.
Озюнъизнен шахсен таныш олмакъ ичюн бу ерге давет
эттим. Сиз, Алиме, «мени джебэге ёлланъыз!» деп ари-
за бергенсинъиз. Бу хусуста субетлешмек истедим. Эгер
бир фикирге кельген киби олсакъ истегинъизинъ ерине
кетирильмесинне ярдым этеджек олам. Бунынъ ичюн биз-
ге якъындан таныш олмакъ керек,— деди арбий киши
ве ичинден «Бу яш къыз меним сёзлеримни больмеден

динъледн. Демек, о, кенди варлыгына аким ве исти-
датлы», деп тюшюнди эсли радведкаджы.

— Мен сизни динълейим, Захаров аркъадаш!

— Аллме, манъа озюпъиз акъкъында бир шейлер
сѣйлепъиз! Не вакъыт? Къайда догъдынъыз?

— Мен 1924 сенеси Керчь шеэринде догъдым,— деди
Аллме,— Къамыш-Бурунда, Максим Горький адына ор-
та дереджелл рус мектебинде окъудым. 1940 сенесине
къадар пионер олдым. Сонъра комсомолгъа аза олып
кирдим. 1941 сенеси мектепни битирген сонъ Маяк-Са-
лын район иджраи комитетинде чалыштым. Эки айдаи
сонъ дженк башланды. Биз комсомоллар джумаэртилик
отъкердик. Къазанылгъан акъчаны джебэ файдасына
бердик. Эаллини дженктен улькелерге кочюрюв ве даа
дигер вазифелер эда эттим. Джебэге кетмек ичюн къач
керселер ариза бердим, лякин, сен иджра комитетининъ
хадимисинъ, деп иштен бошатмадылар, джебэге кетмеге
разылыкъ бермедилер.— Боиле дегенде къыз тереиден
кокюс кечирди.

— Терджимеи алынъыз олдыкъча къыскъа,— деди
Захаров,— мумкюн олса ананъыз ве бабанъыз акъкъын-
да да айтынъыз!

— Анам Мессльме 1906 сенеси Маяк-Салын коюнде
чокъ балалы фукъаре койлю къорантасында догъгъан.
Он еди яшында Керчьли Сент-Осман Борасан огълуна
къоджагъа чыкъкъан. Бабам Керчьте «Мессаксудн» тю-
тион фабрикасында бухгалтер олып чалышкъан. Айт-
къанларына коре, бабам зиялы кишилерден олгъан,
Керчьте В. Г. Короленко адына эркеклер гимназиясын-
да тасиль корьген. Анам ве бабам кунъбаты якъында
«Къуш-къапы» мааллесинде яшагъанлар. Муаббет омюр
кечиргенлер. Учъ къызлары олгъан. Энъ буюги меним.
Менден кучюги Ферузе, сонъра Азифе догъалар. Анам
йигирми беш яшында экенде «терлеме» хасталыгъын-
дан вефат эте. Бир йылдан сонъра бабам «кельме» хас-
талыгъына огърай, бир ай дегенде аяттан кете. Мен се-

киз, Ферузе беш, Азифе учъ яшында ана-бабадан ма-
рум къалдыкъ. Анамызныъ анасы — Ревиде къартана-
мыз ве дайыларымыз бизлерни озь имаелерине алды-
лар. «Оксюз ольмез, орьселенир, бир кунъ ола, кунъ ко-
рер», дегенлер. Бизлер оксюз къалдыкъ орьселенмедик.
Ревиде къартанамыз, Муедин дайымыз бизлерни догъ-
муш топрагъына садыкъ адамлар олып осьмемиз пчюн
окъутты, тербиеледилер.

— Мени афу этпгъиз, Алиме! Ана ве бабанъызныъ
вефат эткенлерни билмейип, юрегинъизниъ ярасына
токъундым, — деди Захаров ве къызыныъ кедерли чере-
сине шефкъатлы назар быракъты.

Бир къач санне сукюнет пчинде кечти.

— Қъартананъыз Ревиде ве дайыларыгъыз къайда-
лар? — деп сорады арбий киши.

— Қъартанам Ревиде он беш яшында Абденнан де-
ген, озю киби эллер къаралтысында ишлеп юрген киши-
ге къоджага чыкъкъан. Учъ огълу, учъ къызы ола.
1921 сенеси ачлыкъ йылында къартбабам Абденнан,
Эмине ве Азифе тийзелерим вефат эткенлер. Қъартанам
отуз алты яшында дёрт баланен тул къалгъан. Эллерге
хызмет этип, балаларыны кечиндирген. Анам кой къыз-
лары арасында эль-зенаатларында энъ чеберлеринден
экен. Сымарышлар къабул этип, чешит миллий орьнек-
ли нагъышлар ясава анасынынъ ярдымджысы олгъан.
Къызыны къоджагъа берген сонъ, къорантанынъ кечи-
ниши къартанамнынъ боюнында къалгъан. О вакъытта
Исманль дайым он дёрт яшында, Муедин он экиде,
Аедин докъузда олгъанлар. Қъартанам бутюн агъыр-
лыкъны озъ устуне алып, огъуллерыны окъуткъан. Да-
йыларым окъувларыны тамамламагъа бир-эки йыл
къалгъанда, онынъ учъ торуны — бизлер стим къалдыкъ.
Қъартанам бизлерни озъ имаесине алды. Бизлернинъ
оксюз экенимиз дуолмасын, кедерленмесинлер, деп
кунъдюзлери чалышты, геджелери кишилерге юргъан
чабувлады, тои тикти. Иштен бир тыныш токътагъанда

бизлерни охшады, севди. Бизлер де къартанамны севдик, онъа урьмет эттик. Онынъ мераметли юрегине эйликлернен джевап бердик. Биз оны догъмуш анамыз деп бильдик. «Къарт» сёзюни унутуп, онъа «Анам» дедик. Бизлер Ревиде анамызнынъ хатирсени огюнде омюрлик борджлумыз.

Сизнинъ ичюн, Захаров аркъадаш, бельки меним бу сёзлеримнинъ эмнети пек буюк дегильдир. Меним ичюн олар гъаст къыйметли. Сиз сорадынгыз, мен озь козлеримнен корьгенлеримни, озь къулакъларымнен догъмушларымдан эшиткенлеримни икяе эттим. Лякин сёзлеримнинъ ялынъыз акъыкът экенлигине шубенъиз олмасын.

— Ёкъ, ёкъ, Алиме, сиз эписнин саф юректен икяе эттинъиз. Сизни меракнен динъледим. Меним вазифем ойле ки, сизнинъ ким екенингизни бильмеге борджлум,— деди киши. Онъа хусусий вазифе иле душман аркъасына ёлланыладжакъ эр бир разведкаджынынъ озю ве догъмушларынынъ кимлер ве не ишнен мешгъуль экенлерини темелинден бильмек керек. Бу себепген, шимдикчи яш къызынынъ чекиммей эр шейни ачыкътан-ачыкъ сёйлегенини бегенди. Бу саф юрекли, виджданы сагълам, комсомол къыздан джесюр разведкаджи оладжакъына инанды.— Лякин, Алиме, манъа дайыларынгызнынъ да кимлер экенлигини бильмек керек.

— Дайыларым меним ичюн намуслылыкъ, виджданлылыкъ, совет акиметине садыкълылыкъ нумонелери...— деди къыз,— олар ичюн бир вакъыт юзюм къыз зармайджакъына эмним. Исмаиль дайым Керчь окъув юртуны битирди. Войков адына Керчь маден заводында ишледди. Дженкнинъ биринджи кунълеринде джебэге кетти. Чокъ вакъыт кечмеден, Исмаиль Абденнанов Ватаныны къорчалап, къараманджа эляк олды.

Аедин дайым эрзакъ маллары окъув юртуны битирди. Къамыш-Бурунда агломерат фабрикасы къуруджыларыны эрзакъ иле темни ишлеринде чалышты. Дженк

башлангъан сонъ, Ватанымызны немсе баскъынджыларындан къорчаламагъа кетти. Моздоктаки дженк мейданындан ёллагъан мектюбинде, Сталинград бетке кетемиз, деп язгъан эди. Онда сонъ хабер кельмедн.

Муедин дайым 1933 сенсси Орду хызметинден къайтып кельди. Керчъ партия райкомынынъ ёлланмасынен Черваш кою колхознынъ партия тешкиляты секретары олып ишледи. Онда сонъ, дайым Кърым область партия комитетининъ ёлланмасынен Симферопольдеки коммунисттик алий окъув оджагъына кирди. Битирген сонъ, Узун-Аякъ коюндеки машина-трактор станциясында сясиий болук башлыгъы вазифесинде чалышты. О ва-

Юкъарыда (солдан) Алиме Абденпанова, Неджибе Баталова, Ферузе, Алименинъ буюканасы Ревиде, Азифе Абденпановалар.

кытта Маяк-Салын коюнде яшагъан анамызны, къардашларым Ферузе, ве Азифени Узун-Аякъ коюне кочюрип озь имаесине алды.

Немсе-фашист арбий кучьлери Ватанымызнынъ мукъаддес топрагына сюрип кирген вакъытта Муедин дайым девлет сынъырлары ордусына алынды, анда сиясий ребер вазифесинде хызмет этти.

1941 сенеси ноябрьде Кърымгъа немсе аскерин кирген сонъ, Муедин дайымызнен алякъамыз узюльген эди... Армавир шеэри немсе силялы кучьлеринден азат этильген куньлерде танышларымдан бириси: «Кърым партизанларындан бир къач яралы ве хаста Сочиде тедавий олуна экенлер. Муедин Абденнанов да бар экен. О сенинъ догъмушунъ дегильми?»— деди манъа. Реберимизден изин алып Сочиге бардым. Дайымны кыдырып таптым. О энди тедавий арфесинде эди. Мен онъа оккупацияда къалгъан анамызнынъ, онынъ къорантасынынъ, къардашларымнынъ сагъ-селямет экенлигини айттым. Дайым манъа озюнинъ партизанлыкътаки дженкявер ишлери акъкъында чокъ муим вакъяларны сёйледди.

Фашист ордулары Кърымгъа кирген сонъ, Абденнанов хызмет эткен кыта Судакъ якъларында немсе арбий кысымларынен дженкешмекте эди. Совет аскерлери къатты чатышмалардан сонъ, дагъгъа чекилерек, партизан кысымы тешкиль этелер. Партизан кысымынынъ командири майор Панарин, сиясий ребери Муедин Абденнанов ола. Халкъ интикъамджылары душманнынъ юкю машиналарыны учурымдан аттыра, ёлда кеткен немсе арбий кысымларына апансыздан уджюм эте эдилер. Бу урушларда сиясий ребер Муедин Абденнанов партизанларнынъ уджюмлерине командалыкъ япувда буюк къараманлыкълар косьтере. Партизанларнынъ разведка болюги Сувукъ-Сув коюнде немсе ве румын кысымларынынъ штабы, колхоз идаресинде, немсе аскерлери исе мектепте ерлешкеннини хабер эте.

Душман кучьлери булунгъан нокъта темелли огре-

ишльген сонъ, партизанлар кысымы экиге болюннп, немселернинъ штабына уджюм этив Абденнановнынъ болюгине авале олуна, сиялы къветлерине уджюмни майор Панариннинъ болюги озъ устюне ала. Яры гедже маалинде мияв къуш сесн эшитиле. Бу — партизанларнынъ уджюмге кечмек ичюн бир-бирлерине берген сигналы эди. Шу дакынкъасы Абденнановнынъ аскерлери душман штабыны эки якътан сарып ала, казарма янында исе Панарин болюги кишилерининъ гранаталарынынъ патлавлары орталыккы сарсыта. Гъафлетте кългъан душман шашмалай, кършылыкъ косьтерип оламай. Къачып къртулмагъа ытылгъанларны партизан кършунлары кырып ташлай. Штабынъ алякъа теллери кесильген, весикъалар эльге кечип штабынъ кудю кокке савурыла. Бойледже, Сувукъ-Сув партизан операциясы гъалобенен нетиджелене. Алынган весикъалар баш команданлыккъа ёлланыла. Анда тапылгъан харита узеринде ялыбою мудафаасынынъ атеш нокъталары, арбий болюклер, анбарлар къайд этильген эди.

Майор Панарин ве сиясий ребер Абденнанов Сувукъ-Сув операциясыны буюк джесюрликкеп эда эткенлери, душманынъ муим весикъаларыны эльге кечиргенлери ичюн, арбий кысым командирн подполковник Баевден ве дёртюнджи болюкнинъ реберн батальон комиссары Ермаковдан тешекюр алдылар. ;

Телефон сесленди. Захаров: «Бир дакынкъачыкъ!» — деди Алимеге ве трубканы котерди.

— Динълейим... динълейим, генерал аркъадаш! Эбет, шу киши иле. Ёкъ, субетимиз даа битмеди. Шуны айта билем ки, бизим ишимиз ичюн гъает келишкли. Динълейим! Эбет! Эбет! — трубканы ерине къойды. — Афу этингиз, телефон лакъырдымызны больди. Риджа этем, девам этингиз.

— 1943 сенес февраль айында, Краснодар улькесинемсе арбий кучьлеринден азат этильген сонъ, Муедни

Абденнаов Краснодар ульке партия комитетининъ кой ходжалыгы боюги мудирининъ муавини вазифесинде чалышты. Абденнаов бу месуль вазифеде де дигерлерине орьнек олып, джебэни емек ве дигер махсулатнен темни этиов ишлеринде буюк гъайрет косътерди.

— Дайыларыныъз акъкъында айткъан сёзлериниъзде менде чокъ хайырлы фикирлер асыл олды. Мен гъает мемнуным,— деди Захаров.— Афу этиниъиз, Алиме, сизниъ арбий зенаатыныъз бармы?

— Бар! Мен учъ айлыкъ санитар-инструктор курсы битирдим. Шимди арбий госпитальде хызметтем. Мен джебэге ёлламаларыны къач десфалар риджа эттим, разы олмадылар.

— Сиз, бана дайынтызнен корюшкенде, онъа оккупацияда къалгъан ананыъз, дайынтызныъз къарысы Неджибе енгениъз ве оларныъз баллары, къардашларыныъз сагъ-селямет экенлирини айттым, дединиъиз... ойлеми?— Қызыныъз козьлерине тикилип бакъты, къыз бу сёзлерни тасдыкълармы, ёкъмы, деп беклеп отурды. Алиме башыны эки-учъ кере эгип алды.

— Эбет,— деди о,— ойле дедим.

— Сиз догъмушларыныъз ве сойларыныъз-сопларыныъз сагъ-селямет экенлигини насыл бильдиниъиз?

— Озюниъзге малюм, 1941 сенеси декабрь 29-30-да Кавказ джебэсининъ аскерлери Қъараденъиз арбийденъиз флоту кучълеринен бирликте Қърымгъа десант тюшюрип, Керчь ве Феодосия шеэрлерини азат эткен эдилер. О вакъытта Керчь районы немсе баскъынджыларындан бир тамам темизленильди. Бу мунасебетле Ленинск иджран комитетине хадимлер ёлланылды. Биринджи невбетте кеткен хадимлер барып ерлешкен сонъ, экинджи невбет кишилери кетеджеги хусуста хабер алынды. Мен экинджи невбетте эдим. Район меркезини келип чыкътыкъ, район иджран комитети реиси мен озюне чагъырып:— Эки кунъ эвельси, анаиъ ве къардашыныъз Азифе сени араштырын кельдилер,— деди маъна.—

Бизим Алимемиз аман-эсенми? Къайда?— деп сорадылар. «Алиме сагъ-селямет. Тезден келеджек», дедим. Севине-севине эвге къайттылар. Лякин олар шимди Узун-Аякъ коюнде дегиль, Джермай-Къашыкъта Батал Мырзаевнинъ эвинде яшай экенлер. Биринджи расткельген баладан «Батал къартбабанынъ эви къайсы», деп сорасанъ косътерир. Сени анда дёрт козынен беклейлер. Тувгъанларынынъызгъа барып корюш! Санъа бир кунъ мухлет. Ярын вазифенинъ эдасына башларсынъ. Япыладжакъ ишлер богъаздан. Шофёргъа меним адымдан айт, сени Джермай-Къашыкъкъа алып барсын. Мен шофёрны къыдырып таптым, онъа репсенинъ эмирини айттым. Джермай-Къашыкъкъа бардым. Машина койге киргени киби, Азифе мени корип, машинагъа чапты. Бойнума сарылды. Мен анамнынъ элини општим. Къардашларымнен къучакълаштыкъ, општик. Ал-хатир сорахтыкъ. Муедин дайымнынъ къарысы Неджибе, балалары Рустем, Ленура, Батал къартбаба манъа хошкельдиге кельдилер. Лакъырды башлады, «Къайдаларда олдынъ? Не яптынъ?» Яры гедже олгъаныны дуймай къалдыкъ. Алиме оларгъа: бешинджи декабрьде Москва янларында немселернинъ аскерий кучълерине къаршы уджюмге кечкен Совет Ордусы — Калинин, Яхрама, Кашира, Павелецк, Елец, Солнцгорск шеэрлерини азат эткенини сёйледим. Неджибе: немселернинъ эалиге къылынганларыны койлюннинъ малыны-мулькюни талагъанларыны, фашистлерининъ талабы эда этильмегени такъдирде койлюлерни къатты джезалагъанларыны айтты. Батал къартбаба теренден кокюс кечирди. «Джермай-Къашыкъ меним тувгъан коюм»,— деди.— Балалыкъ чагъым мында кечти. Сабап сюрдим, мал бакътым, колхозда чалыштым. Мында да къартайдым. Коюмиз берекет мекяны. Беш къуюсы, еди тыйнагъы бар. Учъ якъында байырлар: «Сюйрю къая», «Маяк къая», «Джантыкъ къая» артында бир вакъытларда ерни къазып, нефть... джермайы чыкъаргъанлар. Шунынъ

ичюн эвельде койиниъ ады «Джермай Къаячыкъ» экен. Сонъра кет-кетсе, онъа «Джермай Къачыкъ», дегенлер. Энди Джермай-Къашыкъ, деп де айталар.

Алиме 1941 сенесининъ къышында десант нетиджесинде Керчь ярымадасында снъиден къурулган Совет акимнети кунълериндеки аятны бойледже икяе этти, Захаров джиддиетге динъледн. Чюнки онъа бу вакъналарны мытлакъа динълемек ве бильмек керек эди.

О вакъытта Алименинъ койге ялынъыз бир кунъге кельгенини анылагъан къудабаба ве енге балаларынен берабер, «геджелер хайыр», деп эр кес бу узун эвнинъ чешит одаларына таркъашты. Ревиде абай торунларынен Джермай-Къашыкъкъа кочип кельгенде къудасы Батал къарт: «Келинъиз, бизим къаралтынынъ кунъдогъуш тарафында одада яшанъыз», деген. О кельген... яшамакъта.

Ревиде абайнынъ Джермай-Къашыкъкъа кельмесининъ де тарихы бар. Унутылмайджакъ адисенен багълы.

Ор къапысындан кечип Кърымгъа сокъулган душман Азав денъизле Къара денъиз арасындаки Акъ-Манай, Кърым-Шибан, Асан-кою, Къамышлы койлерден кечкен Совет Ордусынынъ мудафаа ёлагъына расткеле. Акъ-Манай янларында буюк чатышмалар ола. Дженк ёлагъындан алты-едн километр узакъта Узун-Аякъ коюнде Муедин Абденнановнынъ къорантасы — анасы, къардашлары яшаган эвде, арбий комиссар бир тыныш алмакъ ичюн токътай. Мында оны мусафирченликнен къаршылап алалар. Комиссар дивардаки ресимлерни козьден кечиргенде назары Симферополь коммунисттик алий окъув юртуны битиргенлерининъ ве оджаларнынъ умумий ресимине тюше. Комиссар Ревиде абайдан: «бу ресимде сизинъ киминъиз бар?» деп сорай. О: «Огълум Муедин Абденнанов бар...—деп джевап бере,—о бу койдеки МТС-те беш йыл снъисий болюкнинъ башлыгъы олып чалышты. Шимди ордуда»,—деген джевапны эшиткен ко-

миссар: «Сиз Акъ-Манайда къатты урушлар кеткенини, топ седаларыны эшиттинъизми? Гизлемеге аджет ёкъ. Бизлер керн чекпльмеге, мувакъкъат оларакъ Кърым-дан чыкъып кетмеге меджбурмыз. Фашистлер мында кельгени киби, эвеля коммунистлериниъ, совет хадимлериниъ озьлерини, оларыныъ къоранталарыны ёкъ этелер. Сизге мында къалмакъ мумкюн дегиль. Тез-тез кетмек керек. Дигер бир койде яшагъан тувгъанларыныъ-ыздан кимселериниъиз бармы?» «Къудамыз Батал Мырзаев бар», дей Ревиде абай, чокъ тюшонип отурмадан. «Пек яхшы. О Батал акъай къайсы койде яшай?» деп сорай комиссар. «Джермай-Къашыкъта. О шимди сексен беш яшында. Лякин тирнекли къарт». «Ойле олса, сизге Джермай-Къашыкъкъ коюне кочмек керек», деп комиссар планшетинден арбий харитасыны чыкъарып бакъа: «Мындан еди-секиз километр шимальде. Сиз тез азырланынъыз! Мен шимди машина ве ярдымджыларнен келирим», деп комиссар чыкъа. Ярым сааттен сонъ юк машинасы ве эки аскернен къайтып келе. Ревиде абай азырлагъан эшыяны машинагъа юклемеге де озю ярдым этип, Абденнановныны анлесини Джермай-Къашыкъкъ алып бара. Ревиде абай: «Риджа этем, ред этмениз. Адетимиз муджиби эйиликке джевабен эйилик япмакъ адетимиз олгъан», деп комиссарныны омузына озю токъугъан мыкълама кисели юзъбез багълай: «Сизге ве къорантанъызгъа сагълыкъ-селяметлик тилеймиз. Дженкни гъалебенен битирмениз ичюн дуа этеджек-миз», деп онынънен сагълыкълаша.

Къапыда неветчи офицер пейда олды. Захаров: «не хабер», дер тарзда онъа козетти.

— Капитан Васильевни саат он бирге чагъырткъан эдинъиз. О кельди, сизни беклей,— деди неветчи.

— Бизим субетимиз даа битмедди. Бир саатке даа сюреджек. Риджа этинъиз, он экиде кельсин,— деди подполковник. Лейтенант, «динълейим», деп чыкъты.— Биз

не ерде токътадыкъ. А-а, апанъыз комиссарнен сагъ-лыкълашты. Девам этиъыз!

— Бойледже, мен апамны, къардашларымны Джермай-Къашыкъкъа барып таптым. Оларнен бир кунъ олдым,— деди Алиме,— эки йыл эвельси анасынен корюшювини хатырлап, анамларнынъ сагъ-селямет къалмасына себепчи олгъан совет комиссарнынъ анъдыкъ. О аджайип кишини ич бир вакъыт унутмайджагъымызгъа сёз бердик. Ингирми дёртюджи январьда Феодосия душман элине кетти. Бизим район иджран комитети Керчь бетке чекильди. Манъа бир даа Джермай-Къашыкъкъа бармакъ, тувгъанларымнен корюшмек кысмет олмады.

Захаров джебинден сигар къутусыны чыкъарды, бир сигар якъмакъ ичюн Алимеден рухсет истеди.

— Риджа этем, ичинъыз,— деди къыз.

Захаров сигарыны тутандырды, ичине яхшы чекти, бир талай сусты, отурды, сонъра агъызыны четке чевирип ичинден тютюн думаны чыкъарды.

— Субетимиз эппы узады,— деди подполковник.— Лякин сизинъ тувгъанларынъыз акъкъында икяенъиз мени пек меракъландырды. Демек, сиз Керчьте догъдынъыз, Къамыш-Бурунда окъудынъыз. Татиль вакъытларында Маяк-Салын ве Узун-Аякъ койлеринде яшадынъыз. Джермай-Къашыкъта ялынъыз бир купъ олдынъыз, ойлемиз?— Къыз оныъле разы олды, башыны къакъытты. Захаров тиошюнджеге далгъан киби корюнди, лякин череси тезден шенъленип кетти.— Пек яхшы. Бундан да яхшы олмакъ мумкюн дегиль. Гуя бу аятний адиселер кунъэвельден тапп этильген план эсасында олгъан»,— деди. Мен сизинъ джебэге кетменъиз ичюн разылыкъ алмагъа ярдым этерим. Лякин сизинъ япаджакъ ишлеринъиз гъает джиддий, хавфлы ве алидженап оладжакълар. Кърымны, сизинъ баба-деде топрагынъызны душмандан азат этмек вакъыты кельди. Дёрт юз элли купъден берли Кърымда булунгъан немсе аскерлери ингирми

йыллык совет девиринде кјурулгъан юзлернен окъув оджакъларыны, колхозларыны-совхозларыны, фабрика ве заводларыны, санъат биначларыны якъты-йыкътылар. Эалини ач-чыпакъ къалдырды, бинълернен адамларны Германиягъа къуллукъкъа ёлладылар. Кърымда арекет эткен гизли яшлар тешикиятлары, гитлерджи-лерге къаршы къараманджа куреш алып бармакъталар. Бу тешикиятлар душманны ёкъ эте, сияларыны эльге кечире, телефон ве телеграф теллерини кеселер, эали арасында фашизмге къаршы баяннамелер дагъыталар. Халкъ интикъамджылары — партизанлар душманны гъафлетте атешке тутта, машиналарыны учурымдан авдара, техникасыны, арбий эшелонларыны-якъа, бензин анбарларыны патлаталар. Ойле этип, душманнын арбий кучълерини экспилтелер.

Совет Ордусы Кърымдаки немсе баскъынджыларыны ёкъ этип, о, аджайип улькени фашизм маразындан темизлемек арфесинде. Лякин бунын ичюн душманын арбий кучълерини, мудафаа ёлларыны ве штабларынын арбий къысыларынын къыска мыкъдарларыны, арекет ёлларыны... совет команданыгъы душманын насыл къуветлерге санп экенин огринип, эр шейин эсапкъа алып, сонъра иджюмге кечмек керек.

Немселеринин арбий къабылнетини билъмек ичюн олар арасында арекет эткен арбий разведкаджылар ола. Биз сизин джебёге кетмек истегинизин эсапкъа алып, сизге душман булунгъан топрагъымызда разведкаджылыкъ хызметини теклиф этсек, сиз бунга насыл бакъарсынъыз? — деди подполковник.

— Мен севимли совет Ватанымызнын душмандан азат этильмеси ичюн ярдымгъа даим азырым. Лякин сизинг теклиф эткен хызметиниз элимден келирми, билъмейим.

— Келир! Сиз озь иштинизге аким, къатты праделли къызсынъыз. Бу иш сизинг элинтизден келеджегине

мен эминим. Бир тюшюнип бакъынъыз. Разы олсанъыз... белли бир азырлыкъ кечмек керек олур.

— Тюшюнип отурмагъа аджет ёкъ. Мен разым,— деди Алиме ве ерниден къалкъты.

— Бир дакънкъачыкъ...— Захаров къызынъ элинен тутып токътатты,— шимди невбетчи офицер сизни штаб янындаки разведка болюгине алып кирер. Анда сизге базы ресмий ишлер эда этмек керек олур. Бугунъден итибарен сиз, Абденнанова аркъадаш, арбий хызметтесинъиз. Арбий хызметке алынганъызны ич кимсе, атта Муюдди дайынъыз биле бильмемек керек. Сизинъ илериде япуджакъ ишинъиз толу гизлилик талап эте. Анълаштыкъмы?— деди подполковник Захаров.

— Анълаштыкъ, подполковник аркъадаш,— деп джевап берди Алиме.

— Пек яхшы. Мен сизни хайырлайым. Бир шейлер анълашылмагъан киби олса, чекимменъиз, келинъиз! Яхшымы?— деп Захаров стол устюндеки чанъ дёгмеси-ни басты. Ичери невбетчи лейтенант кирди.— Абденнанова аркъадашны майор Тереховгъа алып барынъыз. Капитан Васильев кельдимиз? Айтынъыз, кирсин!

Тынчлыкъ вакъытларында разведкаджылар азырламакъ ичюн йыллар керек ола. Шимди исе дженк кете. Бсклемеге вакъыт ёкъ. Душман аркъасында чалыша биледжек, джесюр, киргин, вазнетке бакъып иш коре биледжек челик праделли кишилерден бир-эки ай ичинде разведкаджылар азырланылды. Олардан бириси Алиме Абденнанова. О теджрибелли чекист-инструкторлардан дерс алды. Майор Терехов, оны парашютнен секирмеге огреткен учуджы-инструктор Виктор Александрович Розин Алиме акъкъында юксек фикирделер. Разведка ишини темелинден озю бильген, пек чокъ разведкаджыларнен чалышкъан подполковник Захаров да Алимеде истидатлы разведкаджы коре. Буюк умуот беслей. Алельхусус ишлер беклей.

Алиме 1940 сенеси комсомолгъа кирди. Керчь ярым-

адасына арбий вазифенен тюшкенде, о, энди он докъуз яшыны толдургъан энни пишкинлешкен, душмангъа нефретини куреш тактыкасынен багъламагъа билген, амансыз ве дедил курешчи эди.

Алиме 1941 сенесининъ ноябрь айында ярым адапы терк эткенлер арасында эди. Бир бучукъ айдан Керчъ десанты изинден кене къайтып кельди. Фашистлерининъ шеэрде ве ярым адада ялкъан джанаварлыкъларыны коръди... Совет ордусынынъ кучлю уджюмлери алтын-да чекильген душман шеэр-койлерни якъып, эалнин асын-кесип кеткен... Краснодар госпиталинде совет дженкчилерини тедавийлген вакытта индже яралы-ларны тедавийледди. Онынъ яш юрегинде джеккес, гит-лердижелерге къаршы нефрет пекинди. Дженк ёлла-рында ольдюрюльген аналар-бабалар эшкъына шти-къам алмакъ кереклигини анълады. Бунинъ ичюн ку-решмек ве тек курешмек керек. Инсан олып, сербест олып яшамакънынъ бирден-бир ёлу — амансыз куреш-лер ёлу эди.

Экинджи разведка болюги башлыгъы подполковник Захаров Алименен чокъ керелер субетлешти. Оны гиз-ли чалышувнынъ къаңделеринен таныш этти, озюне ярдымджылар джелъп этмеге, топлангъан малюмат-ларны къыска, анълайышлы тарзында беян этмеге огретти.

Шималий Кавказ джебеси 1943 сенеси сентябрь 16-да Новороссийск шеэрини душмандан азат этти. Якъын куньлерде Таманъ ярым адасы душмандан бир тамам темизленеджек. Немселер Таманъдан ялынъыз Кърым-гъа чекиле билелер. Чюнки дигер тарафлардаки шеэр-лер артыкъ совет аскерлери элинде эди.

Совет команданлыгъы Керчъ ярым адасына чеки-леджек душманнынъ аркъасында теджрибели арбий разведкаджысыны зарур таныды. Бу вазифеге энди бел-ли азырлыкъ кечкен ве озюнинъ джесюрлигинен, дедил-лигинен таныткъан Аняны — Алиме Абдсинапованы ёл-

ламакъ къарарына келинди. Лариса Гуляченко онынъ радисти оларакъ тайинленди.

Гедже ПО-2 самолёты кызыларны Керчь ярым ада-сына алып барып ташлайджакъ. Захаров Алимени бир саат огюне чагъырды.

— Подполковник аркъадаш, Аня кельди,— деди нев-бетчи офицер.

— Чагъыр кирсин,— деди Захаров.

О, Алимени хызметке джелъп эткен кунъден башлап адыны Аня къойды. «Илериде бойле олмакъ керек», деди.

— Подполковник аркъадаш, сизинъ чагъырувынъыз-гъа бинаэн кызыл аскер Абденнанова кельди,— деди Алиме.

— Отурынъыз,— деди командир ве Алиме онынъ къаршысындаки курсюге отургъан сонъ, сёзюни девам этти.— Сонъ, Аня, кейфинъиз насыл, озюнъизни насыл дуясынъыз? Билем, эеджанланасынъыз. Ишке кириш-кен сонъ, эписи кечип кстер ве огде макъсад къалыр. Парашютнен ана-топракъкъа къонгъанынъыз киби эе-джанланмагъа да, къоркъмагъа да акъкъынъыз къалмаз. Артыкъ эр шей кендинъызге багълы. Озюнъизнинъ, ар-къадашларынъызнынъ талиин, бизим умумий ишинъиз-нинъ мувафакъиети — эписи. Озюнъизге къарар къабул этмек ве озюнъизге эда этмек керек олур. Бугунъ биз сагълыклашамыз. Ярындан итибарен озъ вазифенъиз-нинъ эдасына киришеджексинъиз. Документлеринъиз-ни къалдырдынъызмы?

— Штабгъа теслим эттим,— деди Аня.

— Керчь ярым адасынынъ харитасыны текрарланъ-ыз... Хатырламакътаи зарар олмаз. Риджа этем. Керчь ярым адасындаки демир ёл станцияларынынъ адлары-ны айтынъыз.

— Станциялар: Кызыл Кыюу, (Семь колодезей), Ойсул, Ташлы Яр, Салын; Керчь, Акъ-Манай, Влади-славовка.

— Догъру, Джермай-Къашыкъкъа якъын койлер эснпгыздеми?

— Эсимде. Койиниъ шималинде: Чукъул, Сундукъ-ой, Мевкечи, Аджи-Эли, Шаркъында: Къарамыш-Кельчи, Оскъар-Бешкъуй, Темеш, Дейре-Салыи, Сент-Эли, Къош-Къую, Такъыл-Чумаш, Султановка, Пьялы-Сарай, Къарлы-Сырт... Джениубинде: Аргъын-Тебечик, Мамат, Тайгъуч, Чалтемир, Коп-Къыпчакъ, Къары, Коп-Алчын... Гъарбында: Къара-Къую, Ходжалар, Кенегез ве пля-хри...

— Пек яхшы. Аферин, Аня! Сизге хош хабер сёйлесек истейим. Бизим кишимиз Джермай-Къашыкъкъа олды. Шуларны биллип кельди: анангъыз ве къардашыныъыз Джермай-Къашыкъталар. Ич бир шексиз койге бара билесингыз. Анда бир къишини полицай сайлагъаплар. Джемаатныиъ айткъанына коре халкъкъа зарары токъузмай экен. Эр алда, мукъайт ол! Озюнъе ярдымджылар тап. Джелъп этильген эр бир киши ичюн эм джевапкъяр, эм реберсинъ. Афтада эки дефа малюмат ёлларсынъ. Радиограммаларны «София», деп имзаларсынъ. Бу сенниъ лагъабынъ. Керек олгъанда косътерришлер берирмиз. Радистни къайгъырмалысынъ. Онъа сенниъ ишлерингизни, ярдымджыларынъ кимлер экенини билъмек шарт дегиль. Мынавы адресни эзберлеп ал,— деди Захаров ве окъуды: «Эски-Кърым, Пушкин сокъагъы, еди. Алякъаджы «Отважный»,—деп текрарлады.— Пек яхшы. Эгер мытлакъа зарур олып къалса, барып корюшпрсинъ. Мавы боялы ёл къапыны къакъарсынъ. Отуз яшларында эркек киши чыкъса:

Сен: Сиз кирагъа ода бермейсингызми?

О: Беремиз, эшяларынен бирге.

Сен: Кира акъкъы паалымы?

О: Екъ, паалы дегиль.

Сен: Одангъызны кирип коръмек мумкюнми?

О: Мумкюн, кирингиз.

Сен: Таныш олайыкъ, Аня.

О: «Отважный».

— Анъладынымъ? Къана, текрарла!

Аня бир янълышсыз текрарлады. «Санъа бир афериши даа», деп кулюмсиреди командир.

— Подполковник аркъадаш, Стася кельди,— деди ичери кирген неветчи офицер.

— Кирсин. Сонъ, Стася, кейфлер насыл? Рация ве дигер кедиклерни азырладынымъ?— деп сорады о ичери кирген къыздан.

— Эписи азыр, подполковник аркъадаш,— деди Стася.

— Биз бугунъ сизлернен сагълыкълашамыз. Бельгиленген ерге барып тюшкенинъизнен вазифенинъ сонъуна къадар сиз, Стася, Анянынъ имасинде булунаджакъсынъыз. Онынъ эр бир риджасыны, арбий девирининъ эмири, деп билъмек керексинъиз. Анълашылдымы?..

— Документлеринъиз ичюи раатсыз олманъыз. Оны имзалагъан фюрерининъ къолунен чекистлер эсаи кестилер. Тюшюпильген риваетни хатырлатам: Сизлер Кубаньда Старо-Титоровка станицясында тикниш артелинде чалыштынъыз. Анда достлаштынъыз. Елджу машиналарнен Коса-Чушкагъа, андан баркаспен Керчьке, андан да Анянынъ догъмушларына кельдинъиз. Еллар ачылгъаны киби Воронеж областынынъ Гусевка коюнде яшагъан аптенъизге кетеджексинъиз. Шаймы?.. «Шай, догъру», деп кулюштилер къызлар.

Захаров саатине бакъты. «Вакъыт олды», деп чанънынъ дегмесине басты. Ичери неветчи офицер кирди.

— Пашков аэродромяна къызларны алып бараджакъ машина кельдини?— деп сорады ондан.

— Кельди, елджуларны беклей,— деди офицер.

Подполковник еринден турын къызларнынъ эр биринен айрыджа сагълыкълашты. Оларгъа телюкели, лякин алидженап хызметте мувафакънетлер тиледи, «ёлдан огюне», деп отурды. Къызлар да отурдылар... суюнет бир къач сание девам этти.

Подполковник еринден турды:

— Огъурлы ёллар олсун!

Самолёт Азав денъиз устюнден кечип кыбла бетке учты. Джермай-Къашыкъ устюнден айланып къайтты. Учуджы сагъ элини юкъары котерди. Бу кызыларга: «Азыр олунъыз!» демек эди. Аня парашютыны бир даа тешкерди. Эр шей сырасында эди. О учуджыга: «Мен азырым» дер киби башыны саллады. Онынъ пешинден Стася да ойле япты. Анялашылгъаны киби, биринджи олып Аня секпреджек. Самолёт денъиз устюнден айланып, моторларыны сессиз ишлетерек, энинъ башлады. Учуджы кене сагъ элини котерди. Самолёт даа ашагъы энгенде Алиме озюни гедже бошлугъына ташлады. Онынъ пешинден Стася да сычрады. Аня Ташлы-Яр коюнинъ четинде, къаялар арасына къонды. Къопаяткъанда сагъ аягъыны агъыртты. Парашютны джыфшытырып бираз ял алайым дегенде, денъиз тарафтан насылдыр сеслер эшитти. Динъленди. Немсе тилинде лакъырды этмектелер. Аня алель-аджеле парашютыны топлады ве пальтосына сарып, къая арасына сокъты. Пыштавыны элине алды. Къорчалапмагъа азырланды. Немселер денъиз боюндаки мудафаа ёлакъларыны козден кечире экенлер. Озьаралары лакъырды эте-эте узакълаштылар. Аня пальтосыны киийип парашютны ташлар арасына комъди. Авучларыны бири-бирине урып, Стасяны кыдырды. Авлакътан кельген «шапылдыгъа» догъру топаллай-топаллай кетти. Олар тапыштылар. Гедженинъ къаранлыгъында демир ёлны кечтилер. Ташлы-Ярнен Джермай-Къашыкъ арасындаки араба ёлунен кеттилер. Алиме аягъынынъ агърысынан юрип оламады. Орталыкъ ярыкъланып башлады. Алиме достына: «Бизге койге бойле алда бармакъ олмаз. Сен шимди бир озюне койге барып, «Ревиде къартанай къайда яшай?» деп сорарсынъ. Джами янына барганда, ёл солгъа бурула. Джами къатында балабан мектеп бишасы. Мектеп янындаки ёлнынъ дигер тарафын-

да, энъ четтеки эвде Абдуракып Болатов яшай. Ондан сорарсынъ. Анама, «Аня машинадан секирип тюшкенде аягыны агъыртты», дерсинъ. О ягыны аням озю тешиклятландырыр. Аягладынъмы? Айды, энди бар. Ишинъ къолай кельсин.

Стася койге етип кельгенде, къартлар сабалыкъ къавслерини ичип, Баттал къартнынъ эви огюнде чопъкъайып, сентябрь кунешининъ зайыф нурлары алтында къызыпмакъ дамасынен, тизилишип отура эдилер. Къартларнынъ бири: «Къаранъыз, айланмадан бу тараф орус къызы келе», деди. Базылары аякъ устюне котерилип, базылары чевирилип сокъакъ башында корюнген къаралтыгъа бакътылар. Оларнынъ арасында немсе кийиминде полицай бар эди. Стася полицайны корьгеннен сескенди. Лякин керп къайтмагъа энди кеч эди. Стася къартларнынъ янына келип селямлашты. Онга Абдуракып Болатов кереклигини айтты. Полицай, «Болатов мен олам, эвге барайыкъ», деди. О къызы корьген киби мында бу сарышын, ят къызгъа не керек, деген тюшюнджеге далды. Шимди, къартлар янында, ондан бир шей сорамадан, эвге давет этти. Стася полицайнынъ артындан кетти. Лакъырдыны насыл башлайджагыны тюшюнди. Эвге кирген сонъ, тюшюнгенини бир кереден айтты:

— Мен Ревиде къартаиннынъ торуны — Анянынъ досты Стася олам. Биз Керчьтен юк машинасынен кельдик. Аня машинадан секирип тюшкенде, аягыны агъыртты. О, къырынъ о ягында къалды. Мени Ревиде къартаингъа хабер этмеге ёлады.

— Шимди биз оны барып кетирирмиз, — деди Болатов ве къапы огюне чыкъты: — Аджы-Алим, тез бар да фельдшер Васфени чагъыр. Болатов, мына шимди кельсин, деп айтты де! — деп багъырды. Озю линейканы аман екип башлады.

Аня аягынынъ агъырысына даяналмайып, яткъап еринден бель устюне котерилди. Онынъ козюне юзер-

лик плишти. Онѣ таба джылышты. Бир топ юзерлик узип, кьокълады. Балалыгъы эсине тюшти. Олар юзерлик буртюклерини иппке тизип, боюнджакъ киби боюуларына такъып юре эдилер. Шу арада арт аякълары устюне котерилген джумран онѣ шашкъынлыкъыен бакъып къалды. Бурнууны джыйырып, мыйыкъларыны ойпатты. Къайдандыр пейда олгъан чочамн Алимеге «хош кельди» айткъан киби «чырыл-чырыл» этти. Алиме аягынынъ агърысыны унутты. Ичинден: «Ах меним эшим, чёллеримизни яраштыргъан чочамилерим», дис къушчыкъны охшады. О чокъ ерлерде олды. Дженк оны тап Тифлиске алып барды. Сонъ Моздок, Армавир, Краснодар шеэрлерини азат эткен джебэ пешинден Краснодаргъа келин чыкъты. Чешит багъча, дагъ, тарла къушларынынъ йырларыны дингъледди. Лякин бу чёллерини чочамилери киби эзгили къуш йырыны эшитмедди.

Байыр артында эки ат екильген линейка корюнди. Онынъ устюнде учъ киши отура. Линейка якъынлашкъанынен Абдуракъип акъайны таныды. Дигери Стася. Я учюнджиси ким экен? Олар келип токътады, селямлаштылар. Болатов ич бир шей сорамадан, таныш олмагъан къадынны косътерип:

— Таныш ол. Мына санѣа фельдшер алып кельдим. Бизим докътурымыз Васфие,— деди.

Фельдшер Алименинъ аягыны бакъаджакъ олды. Алиме онынъ элини тутып токътатты. «Эвде бакъар, ярым этерсингиз. Мында керекмей»,— деди.

Парашют Алимени къаялыкъ устюнден сюйреклегенде аягъы пертильди. Шимди буны корьгенлерини истемеди.

Олар ёл бою ава, берскет, бостан даа одур-будур акъкъында лакъырды этерек, койге келип еттилер. Абдуракъип:

— Мен сизлерни шимди Ревде къартанангъыз яшагъан Сейфедин Меннановнынъ эвине алып барайым.

Андан о ягы сонъ белли олур. Лякин Ревиде абай ишимди энде ёкъ. О торуны Азифенен Аджи-Эли коюне кеткен эди. Сиз кызылар якъында танышысыңыз. Васфие ярдым этсин. Мен атларны туварайым. Сонъ кирерим. Шимдиллик сагъ олунъыз,— деди.

Васфие Алименинъ аягыны бакъты, багълады.

Сейфединнинъ анасы Мельбек абай мусафирлерге къаве кетирди. Сонъ, олгъанына коре, софра донатты.

— Васфие, сен озюмъ Джермай-Къашыкълысынымы?..

— Ёкъ. Акъайым Абдуракъып Умеров бу койлю. Биз Керчте яшай эдик. О джикке кеткен сонъ, мен кызым Улькернен мында кочип кельдик. Эки йыл олды. Медицина хадими олгъан сонъ, ишимиз белли. Ярдым-гъа мухтаджларны тедавийлейим. Керек олса, эбанайлыкъ да япам,— деди Васфие.

— Сен коюмизнинъ докътуры экенсинъ де, бу яхшы. Сенден, озъ арамыз... бир шей сораيدжакъ олам амма...

— Сора Алиме, сора. Ич чекиме джапым. Лаф озъ арамызда къалыр.

— Мен озюм бу койлю дегилм. Абдуракъып акъайны яхшы билмейим. Сен, эр алда, бу ерде яшагъанынъ эки йыл олгъан. О киши бу койнинъ полицайы. Мен Аджи-Эли коюне барып анамны кетирмек истейим. О бунъа насыл бакъар экен?

Бу суальнен Алиме Абдуракъып полицай акъкъында Васфиенинъ фикирини билмек истеди.

— Пек яхшы этерсинъ. Бугунъден кечи ёкъ. Анапънен барып корюш. Эвге алып кель. Ич де сакъымма. О полицай олып, бу мельунларнынъ урбасыны кийип юргенине бакъма. Пек мераметли, халкынынъ менфаатыны къорчалагъан адам...

Шу арада Абдуракъып акъай келип къалды.

— Бизлерни ямагламай келе экенсинъыз. Софрагъа буюрыныыз, Абдуракъып агъа,— деди Алиме.

— Сиздайын кызыларны ямаглагъан адам онъармы!— деп джевапланды о. Кызылар куюнтилер.

— Абдуракып агъа, мен анамны, къардашым Азипеи сагъындым. Оларнен корюнемек истейим. Насыл этип барайым экен?— деди Алиме.

— Ойле олгъанда линейканы екем. Анагъны, къардашыны барып кетиримиз,— деди Болатов. Эм ойле де япты. Олар ёл бою лакъырды эте-ете кеттилер.

— Абдуракып агъа, джанынъыз агъырмасын. Насыл олды да сиз полицай олдынъыз?— деп сорады Алиме. Полицай къызарды. Демек, «ырызыны джоймагъан экен», деп тюшюнди Алиме.

— Э-э... къардашым, не япаджакъсынъ, мен полицай олмакъны ич истемедим. Джемаат: «Абдуракып, биз сени балалыкътан билемиз, сени колхоз ренси сайлагъан эдик. Яхшы ребер олдынъ. Сенден ялынъыз яхшылыкъ корьдик. Ямаилыкъ дуймадыкъ. Эр койнинъ озь полицайы олмакъ керек экен. Биз санъа риджа этемиз. Бизим койнинъ полицайы сен ол!» деп ялварды. Этменъиз, джемаат, менден полицай олмаз. Полицай олмакъ ичюн серт табнатлы адам олмакъ керек, деп бакътым, олмады. Сонъ, догърусыны айтсам, кой копексиз олмаз, дегенлерни киби, мында бир хынзыр бар. Эгер о полицай олса, джемаатнынъ иши фена оладжакъ эди. Бойледже разылыкъ бермеге меджбур олдым. Сен, къардашым, мени яхшы бильмейсинъ. Қомшынъ Сейфединден сорасанъ, о айтар...

Абдуракып Болатов 1907 сенеси Джермай-Къашыкъ коюнде фукъаре къорантада догъа. 1926 сенеси он докъуз яшында экенде Дёрт-Куль башлангъыч мектебинин битире. 1930 сенеси тешкиль олунгъан «Къызыл йылдыз» колхозында башта бригадир олып чалыша, 1935 сенесинден исе колхоз ренси сайлана. 1938 сенеси Феодосия колхоз хадимлерининъ ихтисасыны юкселтиув курсларыны битире. Зираатчылыкъ, айванасравджылыкъны яхшы бильген мутхассис олып етише. Ёлбашчылыкъ япкъан ходжалыкъ райоinda илерилер сырасына чыкъа.

— Бельки ойледир, хынзырнынъ ерине озюнгиз полцай олгъанынъыз яхшы олгъандыр. Менимджесине, Абдуракъип агъа, япылгъан эр бир ишнинъ сонгуны тюшюнип арскет этмек керек. Сув акъар, къум къалыр, деген къартларымыз. Биз сизнен бу ерлернинъ къумларымыз,— деди Алиме козь къыйыгъындан Болатовгъа бакъып алды. О тельбевлеринен атларыны охшар киби: «Айда, торы, айда», деп дудакъларыны яйдыра берип кульди.

— Не де яхшы айттыгъ, къардашым. Мен де ойле фикрдем. Биз Сейфединнен бир-биримизни яхшы анълаймыз. Кимерде озь арамыз лаф этемиз. Этраф койлерде биревлерининъ бир шейлер якъаныны да эшитемиз. Амма озюмизнинъ элимизден шимдиллик джемааткъа базы эйпликлер япмакътан башкъа иш кельмей. Ана, лакъырды эте-эте койге де келип чыкътыкъ,— деди Абдуракъип. Линейка байырынъ сагъ тарафыны сарып алгъан айланма ёлдан энип башлады.

Аджи-Эли демир ёлдан бир километр къадар узакълыкъта Азав депъизине якъын бир ердеки 40-45 ханели кой. Бир заманларда кой халкъы эки байыр арасындаки джылгъа ичинде къую къазып, сув чыкъаргъан. Онынъ зем-зем киби салкъын ве татлы суву олгъан. Кой эалиси: «Бизим къуюмызнынъ сувуны бир ичкен, бир даа ичер» дей экен.

Абдуракъип къаршыдаки байырдан элинен гугюмнен къуюгъа тараф тюшип келеяткъан къызны коръди. Азифге бешзетти. Эбет, о — Азифе, сувгъа келе. Алиме къолунен ишмар этип, Азифени чагъырды. Азифе бираз бакъып тургъан сонъ, аптесини ташыды. Чапып келип, оны къучакъларды:

— Сен къайдан келип чыкътыгъ, бу насыл олды?— деп багъырды севингенниден.

— Яваш ол, Азифе. Апавларнынъ дикъкъатыны джелъп этмейик,— деди Алиме ве къую тарафкъа ишмар этти.

Шу вакытта немселер атларыны суvara эдилер. Олар кыучаклашкан кызыларны корип, меракландылар. Тикилип баккан немсе кийининде линейкаджыны корген сонъ, тынчландылар.

— Кельгенинъ насыл яхшы олды! Сени сагынган эдик. Эр кунъ дегендай, Алимемиз кыйда, не иштей экен, деп кыулакларыны чынлата эдик,— деди Азифе.

— Анам яхшымы, аман-эсенми?

— Шукюр, тендюрист. Анам сени коресе, ким бильсин насыл севинир. О бугунъ саба Чистополь совхозына Фадые тиземин еккан кетти. Айдынъыз, шимдик догъру Чистопольге барайыкъ. Муждени мен алам. Абдурактып акбай, анама барып козбайдын хаберин айтайыкъ,— деп ялварды Азифе.

— Яхшы, барайыкъ. Айса, мин арабага,— деди Абдурактып акбай.

— Муедин дайымыз эпинъизге селям этти,— деди Алимекъардашына.

— Дайым сагъмы? Анамнынъ тюшонгени догъру чыккыты. Насылдыр бир киши анама, «сизинъ къардашынъыз арбий комиссар, Ор кыапыда душманга эсир тюшти. Немселер оны кыуршунладылар», деген. Анам: «Уйдурма лаф», деп инанмады. Меним къардашларым душманга эсир тюшмезлер, деди.

Алиме Муедин акъкында селям айтып, сёз кыачырганыны анълады. Гизлилик къандесини бозды. Янгылышыны догърултмакъ ичюн:

— Мен шакъа эттим, Азифе. Сен бу хусуста анама да, башка биревге де айтма. Яхшымы?— деп тебиленди. Козъ кыйыгындан Абдурактыпке баккыты. О бир шей анъламагъай адам киби атларыны джорттырды. Этрафны сейир эткенден олып: «Артта кыалган колхозлар, бизден орынек алсынлар» йырыны йырлады...

— Сиз Абдурактып акбай, колхозджылар йырыны унутмаган экенинъиз?

— Насыл унутайым, кърдашым. Мен дженкке кьардар алгы йыл колхоз ренси олып чалыштым. Ишлеримиз яман дегиль эди. Эписини хайырсыз дженк бербат этти. Сен Алиме меним урбама кьарама, урба тек бир кьалыптыр.

Койге етип кельген сонъ Азифе линейкадан тюшип эвге чапты. Даа босагъадан: «Анам, сизден мужде!»— деп элинен арабаны косьтерди.

— О насыл мужде?

— Эв огюне чыкьсангыз, линейкада ким отургъаныны корерсингыз,— деди шенъ сеснен.

Ана-бала корюштилер. Къучакълаштылар, агълашып да алдылар.

— Къана, эвге кирингыз. Бирер козъайды кьавесип чейик,— деди Фадьме абай.

— Мен ёлда кельгенде аягъымны агъырттым. Шимди эвге кьайтсакъ яхшы оладжакъ. Джаным, Фадьме тийзе, элем этменгыз. Мен сизге келирим. Мусафирингиз олып, къонып да кьалырым,— деди Алиме Фадьме тийзесининг элини опип, афу истер экен.

Алиме афу истесе де тийзесининг эвине кирип, бираз вакыт отурмакъ керек олды. Уйле маали олгъап эди. Емек иштанен ашалды.

— Биз бугупъ акъшамгъа Мелекшерфе абайнынъ эвине мусафирликке чагъырылдыкъ. Бармасакъ, ич олмайджакъ. Сен кьалсангъ, берабер барыр эдик,— деди анасы Алимеге.

— Мен кьайтсам яхшы оладжакъ. Ёлдан ёрулып кельдим.

— Яхшы. Озюнгъ билесингъ. Сизлер бизни афу этингиз. Биз ана-бала тскярап сырдашайыкъ,— деп кьарчыгъагъа чекильдилер. Текаярап сырдашмакъ узанып кетти. Алиме балалыгъындан анасындан бир шей гизлемеге алышкъап эди. Шимди де ильки корюшювинде кьайдан ве не ичюн кельгенини айтты.

Абдуракъий атларнынъ боюпларындан торбаларыны

алып, линейканынъ арт сандыгына кьойды: «Манъа койге кьайтмакъ керек» деп ташлады. Ревиде абай яваштан: «Сен, балам устюнъе пек месуль вазифе алгъан сонъ, сонъу хайыр олсун! Шимди мен санъа бир шей айтамайым. Бу акъта эвде лакъырды этермиз. Сен шимди Абдуракъын акъаинен койге кьайт. Биз Азифенен къалайыкъ. Ярын эвде олурмыз,— деди.

Алиме сагълыкълашып линейкагъа минди.

— Ярын сабадан сизге араба ёлларым,— деп тельбевлерини чекти линейка саби. Араба Джермай-Къашыкъ бетке кетти.

Ревиде абай линейка козьден джойылгъандже артында бакъып кьалды. Тюшонджеге далды. Оныгъ эвлады ана-Ватаныны фашист ягъмаджыларындан кьорчалав киби мукъаддес ишке бельсенген. Не кьадар буюк месюллет! Ананынъ дудакълары кыбырдандылар... О, бош кьопкьаларны корип, сув кетирмек кереклигини хатырлады, сонъ оларны алып кьуюгъа кетти.

Ашлав сувунен бетини ювды. Юзю тазерди.

Мелекше абайнынъ эвинде мусафирликте озюн эр вакъыттак киби шенъ тутмагъа тырышты. Эвге кьайтып кельген сонъ ятты. Сабагъадже юкълап оламады. Кечмиш омюрини хатырлады...

Ревиде абай Кърымда совет акимнетинынъ пекнимеси пчюн курешкенлерден бири эди. Эв-эвден, кой-койден юрип, кельди замап, дне кьадын-кьызлар арасында анълатув ишлери алып барды.

Урнетининъ берген укъукуындан файдаланмагъа, джаппликни ёкъ этмеге чагъырды. Койде мейдангъа кеттирилген окъув эвинде кьадын-кьызларны топлап «Енъи дюнья», «Яш къувет» газеталары, «Бильги», «Ильк адым», «Енъи чолпан», «Илери» журналларны окъуды.

Асырлар бою къаранлыкъта кьалып кеткен, чар девлетининъ мустемлескеджилиги алтында инълеген ярым аданынъ койлерине Октябрнынъ зиялары укъукъ,

сербестлик, янъы аят алып кельди. Шеэр-койлерде маариф оджакълары, медицина нокъталары мейдангъа кетирильди. Клублар ачылды. Маяк-Салын коюнде тешкиль олунгъан фельдшерлик пунктына ёлланылгъан эким Яков Павловичнинъ ярдымджысы олып чыкъты. Санитарлыкъ япмакъны огренди. Къадын-къызлар арасында «темизликке риаат» этюв, сагълыкъ сакълав, хасталыкъларнынъ огюни алув боюнджа анълатув ишлерин алып барды.

Шенъ табнатлы, тойларда, джыйынларда ойнамагъа, йырламагъа севген Ревиде абай, койде янъы ачылгъан клубнынъ фааллеринден бирин олды. Онъа: «Къарт коммунист», деп лагъап къоялар. О: «Коммунист олсам, ола берейим. Мен бала-чагъамнең омюрининъ энъ адджы кунълерининъ корьдим. Локъмамны зулумнең берген эль къапысында чалышып таптым. Энди бизим заманымыз кельди. Ойнайджакъ, йырлайджакъмыз! Янамянам да, балаларымнынъ бабасы Абденнан агъангъыз бу кунълерин корьмегенине янам. Лякин огъулларымны окъутурым. Адам олмалары ичюн тырышырым!» дей.

Огъуллары Исмаиль, Муедин, Асдин Дёрт-Куль коюнде ачылгъан мектепте окъуйлар. Башлангъыч мектепин тамамлагъан сонъ, Керчь окъув юртларында тасиль алалар. Ревиде абай куньдюзлерин чалыша, акъшамлары ёргъан, тон тике, балаларындан латин арифлерин эсасында тизилген янъы элифбени огрене. Кой джемааты Ревиде абайны «докътыр»лыкътан бошатып, кой советине секретарь оларакъ сайлай.

Шукюрлер олсун, не яптым-яптым, огъулларымны окъуттым, деп севинеджек бир вакъытта, Ревиде абайнынъ къызы Месельме; бир йылдан онынъ эрин Септосман вефат этелер. Яп-яшлай учъ торун: Алиме, Азифе, Ферузе къалалар. Къартанасы торунчыкъларыны Маяк-Салынгъа кочюрип кетире ве озь имаесини ала. Геджекуньдюз чалыша.

Ревиде абай торунларынынъ тербие ишине буюк

эмнет бере. Оларны акъшамлары этрафына топлап, масаллар, тапмаджалар, дестанлар, эфсанелер айта, Ватанына, халкына, топрагына севги, садыкълыкъ ашлай.

Вакъыт яры геджени чокътан авды. Ревиде абайнынъ козылери огюнде кечирген мешакъатлы омюри келип-кечсе. О, огъулларыны насыл зорлукъларнен окъуткъаныны, эль сырасына къошкъаныны хатырлады. Алиме ичюн алельхусус гъурурланды. Мен онынъ тербиеси ичюн не яптым? О бугуны: «Ватанны севмекни, адалет, акъыкъат ичюн, халкъ иши ичюн курешмекни манъа озюньиз огреткен эдинъиз», деди. Екъса мен айткъан масалларнынъ тесир олдымы, деп тюшонди. Оларнынъ муидериджесини хатырлады... «Гульджан» масалы... Мемлекетте демир кевдели бугъа пейда олды. О экинлерни таптай, сувларны ичип битире, багъ-багъчаларны ернен ексан эте. Падиша шу демир бугъаны притмекни мемлекетте энъ уста демирджи къарткъа авале эте. «Къыркъ кунъ муддет,— дей падиша,— эгер притмесенъ башынъ джеллят этилир!»

Демирджи къартнынъ кызы Гульджан Ватаныны, халкыны, бабасыны фаджжалы. олюмден къуртармакъ ичюн «Дерман» дагына барып, демир бугъаны притмек ичюн чаре коръмек кереклигини сорай, ялвара. Дагъдан келген сес: «Демир бугъаны притмек ичюн атешке инсан къаны къатмакъ керек!» дей... Бугъаны азырлангъан оджакъкъа багълап, атешлер якъыла. Бугъа бир силкинип зынджырларны узип къачаджакъ вакъытта Гульджан: «Эльвида Ватаным, эльвида халкъым, эльвида бабам!» дие озюни атешке ташлай. Демир бугъа ирип кете.

Сонъ дигерини... «Ор топрагы» масалыны хатырлады... Къартана озь огъулларыны, Ор-топрагына адам къаны текип, оны адджы якъан акъ гвардияджыларгъа хызметке бермей. Огъулар шу топракнынъ адджылыгыны битирмек ичюн курешкен адам-

ларгъа барып къошулалар. Къартыйнынъ огъуллары шент кетелер. Аджджылыкътан арынгъан топракъ гуль, чечеклериси къаплана. Къартана чечеклерден бирини узип кокюсине такъа.

Чечек шу сёзлерни айта:

— Агълама аначыгъым! Биз мында бу азиз топракъта, акъикъат ичюн татлы топракъ ичюн ятамыз. Бу чечеклер бизим къанымыздан догъдылар... Агълама, аначыгъым, агълама!

Учюнджисинде, «Джанлы озен» масалында топрагъымызгъа ябанджылар кельдилер. О гуллеримиз оларгъа хызмет этмектен къачып, дагъларгъа кеттилер. Олар анда душмангъа къаршы курештилер. Огъуларымызгъа керек олгъан отъмекни, ашайтны, силяны озенчик озъ толкъуулары устюнде алып барды. Огъуларымыз силяланып, ернимизнинъ юзюни темизлейджек адамларгъа къошулдылар. Бирликте душманны къувдылар. Гъамебеге приикенлер койге къайтып кельмедилер. Ана озенчиктен:

— Асан къайда?— деп сорай. Озенчик башта огълунынъ къалпагъыны, сонъ джеседини алып чыкъа. Шент огълунынъ дженазесини бутюн джемаат топлана. Ана яныкълай, агълай. «Эй, огълум, сени эм орман, эм озен, эм де бутюн яхшы адамлар хатырлайлар. Сен, балачыгъым, ич бир вакъыт ольмезсинъ. Ватан ичюн джаныны феда эткенлер халкъ анъында эбедий яшайлар...» дей.

— Эбет, эбет!— деп йнберди Ревиде абай яткъап еринде. Къызым догърусыны айтты. Онъа Ватанына садыкъ олмакны озюм огреттим. Меним Алимом догъру япты. Фашистлернинъ ана-топрагъымыздан айдалмасы ичюн, Совет Ордусына ярдым этмек керекмиз. Бу алидженап иште меним де озъ иссем олмакъ керек. Мен Совет акимисти пекитильмеси ичюн курештим. Алимеге исе оны къорчаламакъ сырасы кельди. «Бу куреште мен торуныма ярдым этмеге борджлым!» деп тюшюнди.

— Ана, сиз кимнен лаф этесингыз? «Ярдым этмеге борджлым!» дедингыз.

— Сен юкъла, кызым. Инсан кърартайгъан сонъ озь-озюнен лакъырды эте,— деп Азифенинъ манълаиында сыйпады.— Бельки, озюнъ де ярдымджы олурсынъ.

Ревиде абай саба эр кестен эвель турды. Геджени тюшондже пчинде кечиргенише бакъмадан, вуджудынъда сикиллик ис этмекте. О, Алимеде озюнинъ яшлыгъыны коръди. Джермай-Къашыкъкъа ашыкъты.

Экинди вакъытында Алиме койге къайтып кельди. Елда анасынынъ: «Сен, балам, устюнъе пек месуль ва-зифе алгъансынъ. Сонъу хайыр олсун!» деген сёзлериши хатырлады. Меним биринджи ярдымджым — анам олур, деп ойлагъан эдим. Ёкъса, анамыз кърартайдымы? Бу йыл элли секирни толдырды... Ёкъ-ёкъ, бизим анамыз кибл инсанлар ич бир вакъыт кърартаймалар. Саба ола, хайыр ола, ден озь-озюне теселли берди.

Мельбек абай Алименинъ лишейкадан тюшип, акъсай-акъсай эвге таба юрип башлагъаныны корип, оны къраршылап чыкъты.

— Кельдингизми, кызым? Хош сефагъа кельдингиз! Къана, эвге буюр. Ананъ, Азифе къайтмадылармы?

— Олар Аджи-Элиде, Фадъме тийезде къалдылар. Ярын къайтаджакълар,— деди.

— Машалла сагъа, кызым, ананънен, кърда-шынънен корюшип кельдингиз. Ким билъсин, пасыл се-вингендирлер. Ананъ эки сёзини биринде сени хатыр-лай. «Алпменинъ тюшюмде коръдим», дей. Эйилликке джорап, тезден корюшеджексиз, дей тургъан эдим. Эм айткъанымдай олып чыкъты. Аягъынъа не олды?

— Машинадан секирип тюшкенде агъырттырдым,— деди Алиме кокюс кечирин.

— Къаза деген шей корюшип кельмей. Татар-Чукъул коюнде чыккыкътап яхшы анълагъан фершал Хайрнеге барып бир корюссенъ яман олмаз эди.

— Сагъ олунгыз, Мельбек абай. Я озюнгиз пасыл-

сынъыз, балаларынъыз, торунларынъыз тендюристлерми?— деп Алиме лакъырдыны башкъа тарафкъа бурды.

— Къызларым Сайбе, Сайме, кучюк огълум Джеват мыңдалар. Аман-эсеңлер. Буюклерин Эбузня, Ментар, Сейфеднинни дженкке озгъардым. Мынавы мыйыкъсызлар кельмезден огюне эпсиниде мектюп алып тура эдим. Сиз, бизлерин тюшюнменъиз, озюньизни бакъынъыз, анам, деп яза эдилер. Эки йылдан берли Эбузнянеп Ментардан бир тюрлю хабер ёкъ. Сейфедин бир йыл огюне койге къайтып кельди.

Эбузня Мешанов 1909 сенеси Джермай-Къашыкъта догъа. Учъ йыл орду сафында аскерлик борджыны одей. Польша кампаниясында иштирак эте. Ватан дженкинни пльки кунюнден гъалебеге къадар 37- нджи орду эркянында, 9- нджи автотранспорт батальонында шофёр олып хызмет эте. Кавказда, Украина, Бессарабия топракъларынынъ, Румыниянынъ, Булгъариянынъ азатлыгъы ичюн алып баргъан урушларда иштирак эте. Коммунист Мешанов 1945 сенеси дёрт дженкявер медалнен орду сафындан къайта ве Самаркъанд областынынъ Катта-Къургъан районындаки Ингичка къасабасына келе.

Ментар Мешанов 1939 сенеси Пушкин шеэринде танкчылар мектебинин битире. Кучюк сержант упванынеп 2- нджи Къызыл байракълы танкчылар дивизиясында танк айдавджысы олып хызмет эте. Ленинград мудафаасында, душманнынъ Ленинград алкъасыны парлагъан танкчылар сафында дженклеше. Выборг шеэрининъ азатлыгъы ичюн курешлерде иштирак эте. Эстония, Латвия, Литва республикаларыны немсе ягъмаджыларындан темизлевджилер сырасында булуна. Висла озенини, Польша топрагъыны урушларнен кечип, Германиягъа барып чыкъа. Бу ёлларда дефаларджа Баш командаплькынынъ тешекюринин къазана. Гъалебе байрамыны Пруссияда, Нацисттин шеэринде къаршылай. Еди йыллыкъ арбий хызметтен сонъ, кокрегини

учь дженкявер мукафат яраштыргъан Ментар орду сафындан къайта. Шимди Бекабад шеэринде яшай.

Сейфеддин Меннанов эки йыллыкъ арбий хызмети девиринде дёрт айлыкъ аэродром хызметлери курсы битире. Онга уйкен сержант рутбеси бериле.

Дженк башлангъан куньлерде Сейфеддин Меннанов арбий учуджылар къысымында аэродром батальонында хызмет эте эди. Батальон аскерлери Севастопольни къорчалагъан, Краснодар улъкесининъ коюнде дженк-лешкен самолётларны аэродром хызметинен темни этюв ишинен огърашалар. Душман бомбасындан контузия ола, сагъырлана. Ерли адамлар оны немселерден сакълай ве тедавийлейлер. Лякин къулакълары чокъ вакъыткъадже эшитмей. Джебэ ёлагъы узакъларгъа отип кете. «Шимдилик мангъа энъ эйиси коюме къайтып деваланмакъ, сонъ о яны белли олур. Бельки партизанларгъа къошулырым», деп тюшюне о. Койге къайтып келе ве фельдшер Васфисининъ элинде гизлиден девалапа.

— Мельбек абай, сиз, Сейфеддин койге къайтып кельди, дединъиз. Я о шимди къайда?— деп сорады Алиме. О Ленинск район иджран комитетинде чалышкъанда, Джермай-Қашыкълы бригадир яшен таныш олгъан эди. О яш озюни, гъалиба, Сейфеддин Меннанов, деп таныштыргъан эди.

— О, колхозда не киби ишлер япылмасы керек олса, эписини япа. Язда чёль ишлеринде чалышты. Бугульлерде маджарнен пичен ташый. Сонъки вакъытта пек тарсыкъа. Ахылдап-охулдап юре. Ким билсин, онынъ не тюшюнджеси бар?— деди Сейфеддининъ анасы.

Акъшам устю къызы Улькернен Васфие кельди. Алименинъ аягъыны бакъты. Лязим тедбирлер корип къайтты. Ярын сабадан кепе кельмеге ишандырды... Олар Татар-Чукъул коюнде яшагъан фельдшер Хайрие Джемилевагъа барып кельдилер. Хайрие: «Қъоркъунч-

лы шей ёкъ, аягъынъыз пертильген», деди девалав бо-
юнджа ант тевснелер берди.

Бу кунълерде Сейфедин кельди. Чокъ кечмеден
онынъ къардашы Джеват да келип чыкъты. Олар кор-
юштилер. Сейфедин яхшыджа эслеп бакъты. «Эбет, мен
бу мусафирнен таныш олгъан эдим», деп тюшюнди.

Дженктен эвель мен сизни Ленинскте корьген ки-
шим. Сиз иджран комитетте чалыша эдинъыз дегиль-
ми?— деп сорады.

— Дженктен огюне эр ким бир ерлерде чалыша эди.
Сиз де колхозда бригадир олып чалышам, деген эдинъ-
ыз. Шай дегильми?— деди Алиме суальге-суальнен дже-
ван беререк.

— Айткъанынъызда акъикъат бар,— деди Сейфе-
дин,— шимди не де олса, бир шейлер япмакъ керек ола.
Мени арабаджылар мудир демек де мумкюн,— четте
индемей отургъан Джеватны косътерип,— мына, къар-
дашым таш ёл тамирлейнджилерге Дёрт-Куль ташкъа-
занындан сарыташ ташый. О Акъ-Манайдаки еди йыл-
лыкъ мектепин битирди. Ветеринарлыккъа окъумагъа
авеслене эди.

— Не япдажакъсынъ, бу дженк эр кимнинъ арзу-
хаялларыны бербат этти,— деди Алиме Сейфединнинъ
макъсадыны анъламакъ макъсадынен,— мына меним
арзум бам-башкъа эди. Амма тикиджи олып чалыш-
макъ керек олды. Стасянен пелер корьмедик... Дост-
лаштыкъ...

Алиме азырлыкъ вакътында менимсегенлерини то-
лусынен айтты. Кубаньда, Старо-Титоровка станция-
сында тикиш артелинде чалышкъанлары, чоккен зор-
лукълары, немселерининъ эалиге кылынувлары акъ-
кында икье этти. Сейфедин Алименинъ ачыкъ гонъюль-
деп айткъан лафларыны бегенди...

Мельбек абай эллерини ягъбезнен сюрте-сюрте ки-
рип кельди:

— Мусафирлеримиз ачыкъкъандырлар,— деди о.—

Сеп, кызым, гъурбетликте юргенсинъ. Озюмизинъ миллий ашларымызны сагъынгандырсынъ.

Джеват ериндеп турып, мусафирлер оюне курсю къойды, устюне къаверенкли сантырач софрабез тѣшеди. Ашханеден сини кетирип къойды. Къорантада энъ яшы Джеват олгъаны пчюн, софраны азырламакъ онъа авале олунган. Шу арада Зеккине, устю чилтер къапакъле ортыули джез легеннен, узун сумекли джез къуманнен кирип, башта мусафирлерининъ, сонъ акъайынинъ эллеринне сув текти... Софрагъа тандырда пишкен къалакъай кетирильди. Сыджакъ къалакъай пычакънен кесилсе чылыкъ ола, деп адетте оны эльнен сындыра тургъанлар. Шимди де ойле олды. Бу урьметли вазифе эв санбине авале олунды.

— Буюрынъыз, ана,— деди буюк огълу. Мельбек абай огюндеки кесекни къопарып «бисмилля» янты. Эр ким иштнанен ашап башлады.

— Не къадар лезетли пирог,— деди Стася.

— Бунъа пирог дегиль, бизджесине къалакъай дейлер,— деди онынъ досты.

Сейфедин Джеваткъа ишмар этти. Бир къач дакъыкъадан Джеват ем-ешиль, пишкен чобатар къавуны алып кельди. Пычакъ оны экиге айыргъаны киби, ода пчинни аджайип къокъу къаплады. Не къадар аджайип къалакъай ва чобатар къавун!..

Емектен сонъ лакъырды кельмешеклернинъ хызырлыкълары, эалини талагъанлары, халкъны хырпалагъанлары акъкында кетти. Бутюн эали 16 яшында 65 яшынадже олгъан эркеклер, 16 яшында 55 яшынадже олгъан къадынлар чалышмакъ борджлылар, ред эткенлер джезаланалар.

Топланылгъан берекетнинъ ве асралгъан айванларнынъ аман-аман эписи тутып алына. Эр бир койлю не киби айванлары, къушлары олгъаныны, озъ къорантасында не сачкъаныны ве насыл мыкъдарда берекет аладжагъыны идареге бильдирмек керек. Немселерининъ

кой ходжалыгы комендатурасынын изини олмадан койлюнниң ич бир шей сатмагъа. озы айваныны я да къушыны соймагъа акъкы ёкъ. Ерли эалиден тутуп алынган юз бишлериси айван Германиягъа ёлланылды.

Я, къылынганлары? Сокъакъта рухсетсиз юрсенъ— джеза, янълыш малюмат берсенъ — джеза, сютни вакътында теслим этмесенъ — джеза, налогны муddетинде одемесенъ, полицайны акъаретлесенъ, озы айваныныны я да къушыны сойсанъ,— ишке чыкъмасанъ... Къайда айлансанъ — джеза.

— Балалар, лакъырдынъыз пек яхшы аман,— деди Мельбек абай,— саат он экини кече. Саат ондан сонъ ярыкъ якъсанъ — джеза олгъаныны яхшы билесинъиз де...

— Бусы догъру,— деди Сейфедин орталыкъджа,— лякин полицай озюмизиниңки олган сонъ, къоркъмагъа шей ёкъ.

— Ойле демс. Абдуракъып озы кишимиз деп, онъа сёз тийдирмек керекмей. Онынъ бизге зарары тиймегени киби, биз де оны къорчаламакъ керекмиз. Къана, эр ким озы одасына,— деп Мельбек абай огълу ве келинине бакъты. Олар анасынынъ не демек истегенини анъладылар.— Алме, сен къызым, мусафирсинъ... Эпимизиниң одаларымыз айры. Биз шимди меним ве Джеватнынъ одасындамыз. Эвиниң кунъбаты одасында Сейфедин ве Зеккине раатланалар. Бу тарафта ананънен къардашынъ юкълай эдилер. Эндиден сонъ дёртюнъиз оладжакъсынъыз. Оларнынъ айры къапысы бар. Сизлер бизим сырт къапыдан къатнарасынъыз.

— Гедженъиз хайыр!

Алме пек раатсыз юкълады. О, эки киши акъкъында тюшонди. Бириси Абдуракъып, дигери — Сейфедин. Экисиниң де лафларындан терс фикир дуймады. Тез-тез саба ачылса да, анам кельсс... О, эр алда, бу ерде эки йылдан берли яшай. Полицайнынъ ишлерини, дже-

мааткы муамелесини яхшы биледир... Койде немсе гарнизонго олмаганы яхшы... Бугунь барып рацияны, парашютларны кетирмек керек, деп тюшюнди.

— Стася, сен юкълайсынъмы?— деп сорады Алиме, аркъадашынынъ уяныкъ экепини сезип.— Сен рацияны, парашютны не ерге сакълагъанынынъ унутмадынъмы?

— Мен оларны гедженниъ къаранлыгъында биле козьлеринмен тапарым,— деди радист къыз.

— Шай олса яхшы. Бизге бугунь батажларымызны кетирмек яхшы келип чыкъкъанымыз акъкъында «Буюк топракъкы» хабар этмек керекмиз,— деди Алиме. Бираздан сонъ иляве этти:— Кырымнынъ чель тарафында Руссенинъ ве Европанынъ плери фикирли адамлары нисбетен спйрек булунгъанлар. Бунынъ ичюн чель тарафында рус тилини билген адамлар аз раст-келелер. Эр ким сенин, сенинъ ана тилинде лакъырды этип оламазлар. Стася, лякин эр эвде сени урьметли мусафир оларакъ къабул этерлер. Бу рус къызынынъ мында не иш бар экен, деген фикир кимсенинъ акъылына кельмез. Сенинъ меним достым олгъанынынъ билъселер кяфи, чекинмеге аджет ёкъ. Яваш-яваш биз тилимизни огренмеге арекет эт. Бу кыйын дегиль. Ярым аданы душмандан азат эткен сонъ больки, санъа татар киеви де тапармыз... Олар кулюштилер.

Саба Ревиде абайнен Азифс кельдилер. Алиме Стасяны анасы ве къардашынен таныш этти. Саба смегинден сонъ, Ревиде абай Алименинъ онынънен ялынъыз къалып лаф этмек истегенини анълады.

— Азифс, сен къызым Стасянен эвде къал. Онга озюнънинъ нагъышларынынъ, языларынынъ косътер. Биз Алименен бираз доланып келейик,— деди. Олар къаялар бетке кеттилер. «Джантыкъ-къая»нынъ талдасына отурдылар. Ревиде абай, Алиме устюне алгъан вазифени пек месуль иш экенини текрар хатырлатты. «Лякин, ялынъыз меним ярдымымен узакъкы кетал-

маэсынъ. Санъа ишанчлы кишилернен багъланмакъ керек олур», деди.

— Догъру айтасынъыз,— деп апасыны къучакълады Алиме. Манъа арбий разведкаджы олмакъ теклиф этильгенде, бир кереден, козюм огюне сиз кельдинъыз. Анам бу ишмини макъуллер, манъа ярдым этер, деп тюшюндим ве деръал разылыкъ бердим. Къыскъа олса да, азырлыкъ кечтим. Меним башлыгъым сизни, къардашларымы биле. Шимди мени бир суаль меракъландыра. Абдуракъип акъайны сиз не киби адам оларакъ билесинъыз?

— Биринджиде, Абдуракъип Болатов ана тарафындан манъа сой ола. Сен оны Абдуракъип акъай, деп дегиль де, даify, деп чагъырсанъ сенден яхшы киши олмаз. Экинджиде, Абдуракъипнинъ полицай кийими кийип юргенине бакъма. О, кой джемааты ичюн не къадар эйиликлер япты. Немселер койлерде тинтиов откереджекте яшлар — къызлар гедже чёллерге кете... Бизни койден Германиягъа даа бир къыз я да яш ёлланылгъаны ёкъ. Алым бериледжек олса да чарссини тапып джемаатнынъ мал-мулькюне зарар кетирмей. Насыл эте-этмей алымнынъ астындан чыкъа. Дженкке кеткенлернинъ къоранталарына ярдым эте. Джемаат оны сая-севе. Онынъле яхшыджа лаф этильсе, сеннинъ ишинъде де ярдымы токъуныр.

— Я, Сейфедин акъкъында не фикирдесинъыз?— деп меракъланды Алиме.

— Сейфедин орду сафында учуджыларнен берабер хызмет эткен. Мельбек абаи огълу акъкъында: «Сейфедин бутюн вакъыт офулдап-ахылдап юре. Не тюшюнджесин бар бильмем», деп къач керелер айтты. Беллесем, о контузиядан сонъ, озъ арбий къысымыны къыдырып тапамай, койге къайтып кельгенине пешман эте. Елуны тапса, бугунъ партизанларгъа барып къошулыр. Биз шимди эвге къайтайыкъ. Азифсен Абдуракъип агъанъны чагъыртайыкъ. Бирер фильджан къаведен сонъ,

бизлер бир маначыкынен чыкъярмыз. Сен озюнъ онынъ-
ле ачыкъча лакъярды этерсинъ. Башта Болатовны оз
ишинъе джелъп эт, сонъ Сейфедин акъкында тюшю-
нirman. Айды, алла къолай кетирсин, эвге къайтайыкъ.

* * *

«Биз чалышмагъа билъдик, олюм къяршы-
сында озюмизни тутмагъа да билirman. Къоркъ-
къанлардан дегилъмиз: Тек:: Языкъ, бизлер да
пек яшмыз!»

Васфие.

Ревиде абай айткъаны киби де япты. Алиме Абду-
ракъип Болатовнен ялынъыз къалды. Онынъле Аджы-
Элине кеткенде олып кечкен лафларны хатырлады.
Алименинъ: «Биз бу ерлерининъ къумлары оламыз» де-
ген сёзюне Абдуракъип: «Яхшы айттынъ, къярдашым,
мен де ойле фикирдем» деген эди. Шимди де Алимени
дикъкъатнен динъледим. ве «Догърусыны айтасынъ, къяр-
дашым» деп, башыны саллай берди. Тап сонъунда:

— Эр шейни анъладым, къярдаш! Манъа, озюнъе
ишангъалынъ киби ишана билесинъ,— деп аякъкъа ту-
раджакъ олды.

— Отурынъыз,— деди онъа Алиме. Башкъалар ичюн
бизим мунасебетимиз агъа-къярдан оларакъ къала.
Сиз, Абдуракъип агъа, полицейлыкъ вазифесини да
зняде гъайретнен эда эткен олып корюнмек керексинъ-
из. Мен «Меркез»ге: «Полицай гонъюлли оларакъ яр-
дым этмеге сёз берди» деп хабер этерим.

Сонъра, Алиме Абдуракъипке озюннинъ гизли иши-
нен багълы ильки риджасыны сёйледим.

— Биз Стася пле мында кельгенде, Ташлы-Яр кою
четинде, къаялар арасында къондыкъ. О ерде бизим
рациязы, парашютларымыз сакълы къалды. Шуларны
кетирмеге ярдым этип оламазсынъызмы?

— Мумкюн, — деди Абдуракып, — уйле авгъан сонъ барып келирмиз.

Олар Ташлы-Яргъа барып рация ве парашютларны алып кельдилер. Рацияны ахырда сакъладылар. Парашютлар, соба ичинде янып тургъан тезек атешинне ташланды. Бир къач дакъыкъа ичинде янып, куль олдылар.

Анълашылгъаны киб, гедже саат бир къарарында «Меркез»ге радиограмма ёлланылды, «Яхшы келип чыкътыкъ. Мен ве достым ерлештик. Вазифемизниъ эдасына киришемиз. София».

Меркезден: «Аман-эсен барып чыкъкъаныпъыз иле сизни тебриклеимиз. Ишлеринъизде мувафакънет истеймиз» деген къаршылыкъ кельди.

Акъшам устю Болатов Къызыл-Къую станциясына, Ревиде абай исе Ташлы-Яр коюнде яшагъан корюмджеси Хафырбенаткъа баргъан киши олып, Ташлы-Яр станциясында нелер олайткъаныны биллип кельмек макъсадынен кеттилер.

Васфие, эр кунъ олгъаны киб, бугунъ де Алименинъ аягъыны келип бакъты. Пенджеренден, онынъ къайткъаныны корьген Сейфедин, Алименинъ одасына кирди. «Сонъ, Алиме, озюниъ насыл ис этесинъ?»; деп сорады.

— Шукюр, яхшы, — деди о. — Эки-учъ кунъден сонъ азбаргъа чыкълп юрмек, якъын койлерге барып кельмек мумкюн олур, деп тюшюнем.

Алиме, Сейфединге, агъыз арап, баягъы сёзлер айтты. Озю фашистлерни кореджек козю ёкълыгъыны анълатты ве онъа базы фикирлерини беян этти.

— Мен озюм ичюн куреш ёлуны сайладым, — деди Алиме. — Сиз насыл бакъасынъыз, насыл тюшюнесинъиз? — деди ве суалине джевап беклеп, Сейфединге бакъты.

— Сенинъ айткъанларынъа къошулам. Амма насыл ёлнен курешмек керек? — деди Сейфедин. Онынъ сеси эсджанлы эди.

— Эгер биз сизден немселерниң ангн ерлерде ве не киби арбий кучьлерн олгъаны акъкъында малюмат топласакъ ве оны совет командалыгъына билъдирсек, Совет Ордусы ичюн пек буюк ярдым эткен олурмыз. Буныъ ёлларыны мен билем. Айдынъыз, бирликте ку- решейик.

— Мына сизге меним элим, комсомол сёзю берем,— деп Сейфедин элини узатты. Алиме онынъ сёзлерини ант-емин киби къабул этти.

— Мен къызларны барып бакъайым, не яна экен- лер?— деди Алиме ве эв огюне чыкъты. Къора талда- сында отургъан къызларнынъ япына кельди. Азифе къол дегирменнен ун тарта. О де бир, де дигер элинен чалыша. Стася дегирмен ташнынъ ортасындаки делик- ке авучынен богъдай тёке ве: «Хлеб — отъмек, вода — сув» деп текрарлай. Сонъ телеффузынен «отъмек бар, сув ёкъ» дей. Олар кулюшелер. Арттан аптесинниъ ке- лип, дингълеп тургъаныны дуйгъап Азифе бирден айла- нып, Алимени къучакълады. Олар апте-къардаш бири- бириниң элинден тутып, азбар ортасында кулюше- кулюше фырландылар. Стася оларгъа бакъып турды. Алимениң шеңълигине сукъланды. Атга онынъ гузел- лигини кунълеген киби олды.

— Не де олса... Сен бизим тилимизни огренмеге джиддий киришкенсинъ Стася,— деди Алиме.— Бу ях- шы. Айды, сизлерге кедер этмейим.

Бутюн вакъыт тюшюнип, не япмагъа билъмей юрген Сейфедин фашистлернен курешмеге ёл тапкъанына се- винип, отурмагъа-турмагъа ер тапамады. Алиме эв ичи- не киргенинен, кене пешинден онынъ одасына кирди.

— Меним къардашым Джеват ве киевим Хайрулла Мамбетжанов да санъа бу иште ишанчлы ярдымджы- лар ола билелер,— деди эеджанлы давушнен.

— Яхшы, мен буны эсапкъа алырым,— деди Алиме ве бираз тюшюнип тургъап сонъ:— Джеват даа яш ол- са керек,— деп къошты.

— Джеват бу йыл он алты яшыны толдырды. Мектепте ичтимайи вазифелер алып барган энъ джиддий пионерлерден эди, — деди. Сейфедин кьардашы акъкында. — Онъа эр шейини ишанмакъ мумкюн. Шимди о коюмиз янындан кечкен Кефе — Керчь таш ёлуны тамир ишинде чалыша. Бу ёл немселернинъ энъ кьатнакъ ёлу.

— Айткъанларыныъыз эписи яхшы. Лякин сиз мени догъру анъламакъ керексинъыз. Эр алда, Хайрулланен ве Джеватнен озюм лакъырды этерим. Бизим ишимизде сыр тутмакъ биринджи шарт. Этраф койлерни бир доланып кельсенъыз, орталыкъта нелер барлыгыны билъсенъыз, пек яхшы олур эди. Эр корьген шейинъизиниъ сайысыны билъмеге тырышынъыз. Меселя, бу къадар ири, я да кучюк топ. Бу къадар танк, автомашина ве саире. Анги койге истесенъыз, о ерге барынъыз. Айды, ишинъызде мувафакънет истейим.

Алиме иле Васфие арасындаки танышлыкъ энди достлыккъа чевирильди. Олар бири-биринен ачыкътан-ачыкъ лаф этип башладылар.

Васфие Аджибаева Сараймаи коюнде фукъаре къорантада догъды. 1923 сенеси он еди яшында экенде Симферополь эмшире-эбанай техникумына окъумагъа кеткен ильки татар къызларындан эди. Комсомолгъа кирди. Окъувыны битирип, догъмыш коюнде медицина окътасы мудирни вазифесинде чалышты. Койде сагълыкъсакълав тегереги мейдангъа кетирди. Джанль эбанайларнен иш корьмек ана-балалар ичюн зарарлы экени акъкъында анълатувлар алып барды. Керчь мадеи заводы сагълыкъ-сакълав окътасында, сонъра ше-эр аджеле ярдым болюгинде невбетчи эмшире олып чалышты. Заводда ишлеген девринде Абдуракъип Умеровгъа къоджагъа чыкъты. 1931 сенеси дюнья юзю корьген къызыныъ адыны Улькер къойдылар. Абдуракъипнен муаббет омюр кечирдилер. Дженк башлагъан куньлерде Абдуракъип джебэге кетти. Васфие къызы

Улькернен Джермай-Къашыкъкъа кочип кельди. Тыб-
бнет (медицина) ярдымына мухтаджларны тедавийле-
ди. Эалининъ урьметини къазанды. Немселер онынъ
тыббнет хадими экенлигини бильгенлерини ич истеме-
ди. Дуйсалар, Къызыл-Къую станциясында гестапо-
нынъ санитария нокътасында чалышмагъа меджбур
этерлер, деп къоркъты.

Болатов: «Мен мында экенде, санъа кимсе токъун-
маз,— деп Васфием рухландырды.— Ким де Васфие-
минъ эмшире экенини, акъайы Абдуракъипнинъ комму-
нист олып, джебде булуйгъаныны айтса, менден чеке-
джегини коръсин!» деп тенбиледи адамларны.

Васфие, сёз келими, Алимеге: кельмешеклерни ко-
рер козю ёкълыгъыны, оларгъа нефрет беслегенини, ча-
ресини тапса, фашистлерге къаршы курешке азыр эк-
енини айтты.

— Бу акъта сенинънен лакъырды этмесе тюшюн-
эдим,— деди Алиме.— Шимди лафны озюнъ ачкъанынъ
яхшы олды. Айды, достым, куреште берабер олайыкъ.
Ватанымыз явуз душмандан азат этильмеси ичюн Со-
вет Ордусына ярдым этейик.

— Яхшы айтасынъ. Лякин душмандан къуртулмакъ
ичюн не япмакъ керек?

— Онынъ ичюн не япмакъ кереклигини мен билем
Бир тюшюнип бакъ. Разы олсанъ, ёлларыны санъа анъ-
латырым. Лякин бу хусуста кимсеге бир сёз айтмай-
джакъсынъ.

— Вай, достым, тюшюнип бакъ дейсинъ. Мен бу
акъта чокъ тюшюндим,— деди Васфие ве сенингенин-
ден Алимени къучакълады.

Къапыда Джеват пейда олды.

— Мумкюнми?— О селям берип ичери кирди.— Ме-
ни мында агъам йиберди.

— Не деди?

— Сени Алиме аптенъ чагъыра,— деди.

— Амма, магъа: «Бизим Джеват пек фааль пионер-

лерден эди. О, орта мектепни битирген сонъ шеэрге ай-
ван экимлигине окъумагъа кетмек истей эди. Дженк
онынъ бутюн хаялларыны бозды. Онда немселерге
къаршы буюк ачув бар, санъа буюк истекнен ярдым
этер», деди агъанъ.

— О насыл ярдым?— деп меракъланды Джеват.

— Мына, сёз келими, сен ташёл тамринде чалыша-
сынъ. Шу ёлдан душман аскерлери, топлары, машина-
лары... кечкенде, оларнынъ къайсы тарафкъа нелер
алып кеткеннини келип манъа айтырсынъ... Шимдилик
шуны япсанъ, олды. Сонъ, не дейсинъ, бу ишлер элинъ-
ден келирми?

— Эбет келир!— деди Джеват вс отургъан сринден
атылып турды. Алиме де аякъкъа къалкъты.

— Биз, агъанънен сенинъ яхшы ярдымджы оладжа-
гъынъа ич де шубеленмедик. Пионер ойле олмакъ ке-
рек. Ленин иши ичюн азыр ол!— деди Алиме пионерни
селямлагъан етекчи киби. Джеват: «Данма азырым!»
деп сёз берди. «Сен акъикъий ленинджи пионерсинъ!»
деп Алиме онынъ омузындан таптады.

— Айды, джёне! Озь ишинъни, тек озюнъ билъ...
анъладынъмы?

Алименинъ ярдымджылары Керчь ярымадасында
яшагъан тувгъанларыны, эш-достларыны ёкълап барды-
лар. Сёз арасы койде, этрафта немселернинъ насыл
къысылары, техникий кучълери барлыгъыны анълап
кельдилер. Эшиткенлерини зенинде тутмагъа, догъру-
лыгъыны тешкермеге, даа нелер олгъаныны билъмеге
тырыштылар. Олар илькки кунълерде шу ашагъыдаки
малюматларыны алып кельдилер:

Абдуракъип Болатов: «Къызыл-Къую» (Семь коло-
дезей) станциясында атлы румын аскерлери бир эше-
лон олып, Джанкой тарафкъа джёнемеге азырланалар».

Ревиде Абдепнанова: «Ташлы-Яр станциясына немсе
ве румын аскерлеринен юкю бир эшелон кельди. Ва-
гонлардан бошатылгъан при топлар, миналар, снаряд

ящиклери Мевкечи коюнс ташылмакъя. Эппси Азав денъизи ялыларыны мудафаа ичюп».

Джеват Меннанов: «Алты машинагъа тикенли тель юкленилип, аджелс суретте Керчь тарафкъа ёлланылды. Немселер озь араларында асабий алда къонушалар, сёгюнелер».

Абдуракып Болатов: «Рус ве булгъар Узун-Аякъ койлеринде немселериниъ автоматлы батальоны ерлешкен. Терек талдаларында мотоциклетлер сакълы».

Сейфедин Меннанов: «Фсодосия ёлунда машиналарнен ташылгъан эрзакъ, арбий эшья Дёрт-Къулнинъ дженюбинде таш къазанларгъа бошатыла. Этрафына тель къора тутула».

Джеват Меннанов: «Бугунъ таш ёлда эки копчекли сипил арабаларгъа адамлар, ири топларгъа огюзлер, кучюк топларгъа арбий эсирлер ве РОА аскерлери екили алда таш ёл бою кеткенлерини корьдик»¹.

«Мен топларнынъ сайысыны бильмек истейим. Немсе аскери мени тепмелеп «нени саясынъ» деп сёгюнди. Мен авучларымы бетиме якъып тутуп, «Мен мусульманым, дуа окъуйым» дедим. О: «А-а мумсульман, къуран гут-гут!» деп янымдан чекильди. Окъумакъны девам эткен олып, алты ири, он дане кучюк топ сайдым».

Ревиде Абденнанова: «Салын станциясына барып, Аджигельди Челеби акъайнен корюштим. Ондан пенир уюткъы сорадым. О да мени селекке алып: «Алла-алла Ревиде, тап Джермай-Къашыкътан мында уюткъы къыдырып кельдинъми?» деп кульди. «Уюткъы къыдырып дегиль де, сиизге сиягъа кельдим. Озюмнинъ ахрет борджымны одейим деп кельдим» дедим. Чистополь ве Дайре-Салын койлери эалисини румынлер чукъур къазмагъа айдагъанлар».

¹ «Кърым 1941—1945 с. Улу Ватап дженки девиринде». Весикъалар ве малюматлар джыйынтыгъы, «Таврия» нешрияты. Симферополь. 1973 с. санфе 290.

Абдуракып Болатов: «Кызыл-Кыю станциясындан сагъда, тѣпеси кызыл кираметли бинада «ГФП-312» ишигъ гнзли полиция командасы ерлешкен. Мында немсе реберлиги алтында ватан саткышлары булуналар.»

Алиме озь ярдымджыларынынъ алып кельген плькн малюматларындан озь штабына, яни «Меркезге» ёлламакъ ичюн яткъан еринден малюмат тертип этти. Стасянен берабер ятсы маалинден сонъ рацияны кыурып октябрынынъ башында «Буюк топракъ»къа ардысыра дёрт радиограмма ёллады. !

Алиме, парашютнен тюшкенде аягъы зарарлангъаны себебинден даа эвде отургъанына бакъмадан, озюне авале этильген вазифенинъ эдасына бойле джиддий киришти.

Къушлыкъ маалинде. Ревиде абай эвде булунмакъ ичюн махсус Мельбек битайнен берабер койнинъ энъ къартийси Ферасултан аптеге кеттилер. Чокъ кечмеден, Васфие кельди. «Тфю-тфю, назар тиймесин, ич де акъ-самай тотай кызылардай юресинъ» деди о, Алименинъ эв ичиндеки арекетлерини корип. «Сенинъ киби эким достым олып да, тотай кызылардай юрьмесем, айып ол-мазмы?» деп Алиме достынынъ шакъасына шакъанен джевап берди.

— Азифе, бизим бироз лакъырдымыз бар,— деди о, къардашына. Сен азбарда эглен. Эгер ят киши кельген киби олса, азбарны сипиргенден олып, бизге бильдирсинъ.

Алиме, Васфиенинъ сонъ дередже ишанчлы адам экенлигине эмин олгъанындан, онъа баягъы шейлер айтты, ондан насыл ярдым кереклигини, озюни насыл тутмакъ кереклигини бильдирди.

Шу куню акъшамы, яни 1943 сенеси октябрь 8-де, «Меркез»ге беш номерли радиограмма берильди: «Феодосиягъа эки эшелон джѣнеди, 9 вагонда эвакуирленген демирёлджылар, 15 вагонда авиабомбалар, агъач, экскаватор, немсе автоматчылары. Таш ёлда арбий запас

юклю 58 автомашина, немсе автоматчылары юклю 5 машина, 12 дане де къаплы машина.»¹

Джермай-Къашыкъ, Керъ ярымadasында узун омюр яшагъан къартларынен белли кой. Бойле къартлардан бирин ве дженк башлангъан йылы сексен бешке кирген Батал къартбаба Мырзаев. Онынъ омюрининъ муим къысымы ыргъатлыкъта, эллер топрагъында чалышувнен кечкен. Колхозлар къурулып, топракълар эбедий оларакъ оны ишлегенлерге пскитильгенде, Батал къартбаба: «Ана энди мен озь топрагъымда чалышаджакъым!» деген эди. Эм чалышты. Иште акъранларына нумюне олды.

...Апансыздан дженкке башлагъан немсе аскерлерин Ор къапысына якъылашмакъталар. Бутюн совет халкълары киби, Кърым эалиси де озь огъуллаарыны ана-топракъны душмандан къорчаламагъа ёлланды. Батал къартбаба учь огълуны: Вантни, Насырны ве Энверни озгъарып район арбий комиссариатлыкъына кельди. Онга мында: «Мырзаев аркъадаш, сизни кечиндирген огъуллаарынгъыздан бирини муаребеден азат олунувны талап этмеге акъкъынгъыз бар» дедилер. Батал къартбаба бунга джевабен: «Мен белли букулъген, эмек куню къазанып оламайджакъ алсызлардан дегилим. Ондан да башкъа, меним оджапче къызым бар. О мени бакъар» деди.

Батал Мырзаевнинъ огъуллаары:

Вант Баталов 1941 сенесинден дженкнинъ ахырына къадар ордуда хызмет этти. Дженктен сонъ ордуда бир йыл даа хызмет этип, 1946 сенеси кокюсинин орден ве медаллернен яраштырып, Ташкент областы Бекабад райониндаки 1-иджи «Дальверзини» совхозына кельди.

Насыр Баталов окъчылар ротасы эркянында Сталинград урушларында иштирак этти. Гьалесбени Германия-

¹ «Ленин байрагъы», 1968 с. № 130.

да корьди. Азырки вакытта Самаркянд областында Ингичка кьасабасында яшай.

Энвер Баталовгъа Гьалсеб кунюни корьмек кысмет олмады. О Ватан огьрунда шент кетти. Къардашлыкъ мезарында дефн олунды.

Немсе баскынджылары Кърымны запт эткен куньлерде Неджибе Баталова эки баласынен Джермай-Къашыккъа, бабасынынъ янына кочип кельди. Арадан эки йыл кечти, лякин къоджасы коммунист Муедин Абденнанов Къызыл Ордуда снясий хадим олгъаны Къызыл-Къую станциясында юва къургъан жандармерия хадимлери ичюн бельгисиз олып къалды, чюнки кой эалисининъ такъдирин шу койнинъ озюнде догъып оськен Болат акъайнынъ огьлу Абдуракъипнинъ, темииз къалипли совет ватанперверининъ элинде эди.

Абдуракъип Болатов сабадан линейкасыны екип, Сарылар коюндеки Неджибени алып къайтмагъа джънеди. Неджибе бу койде учъ йыл оджалыкъ япты. Табиат дерслери берди. Халкынынъ урьмет ве севгисини къазанды. Бир афта огюне озюнинъ джандаи север оджапче досту Тензилени ёкълап кельген эди. Кой джемааты, адети узрс, Неджибени мусафир этти, онынъ шерсфинс эльва пиширди. Бир афта дуоулмадан кечип кетти. Неджибеге бойле икълим керек эди. О, балаларнынъ бабасы не алда олгъаныны бильмеден чешит тюшонджелер ичинде къалгъан эди. Шимди Болатов келип: «Батал къартбаба торунлары ичюн раатсызланып башлады. Сизлерни койге алып къайтмагъа кельдим» деди.

Неджибе, озюни койде къузанчлы хабер беклегенини бильмей эди. О, балларынен эвге киргенинен, Алиме етишип кельди. Къучакълашты, опюштилер. Алиме яваштан енгесининъ къулагъына: «Менде сизинъ ичюн къуванчлы хабер бар» деди. Бираздан олар эвден чыккып Сюйрю-Къая тарафкъа кеттилер. Онынъ куньдогъуш тарафында ерге отурдылар. «Муедин дайымдаи

сизге селям бар, десем ялан олур, деп башлады Алиме хаберни. Дайым сагъ-селямет. Мен онынъле мына енгем сизнен отургъан киби къач керелер корюштим. Оны Сочидеки санаторийде экенде учъ кере ёкълап бардым. О сизлерни, огълу Рустемни, къызы Ленураны туюшюнде коре. Пек сагъынгъан. Немселер Кърымны запт эткен вакъытта дайым совет майоры Панариннен дагъгъа чекиле. Партизан отряды мейдангъа кетириле. Бир къач керелер дженкявер сеферлер отъкерелер. Душман устюнден гъалип келелер. Дайым хасталанып Сочи санаторийсини ёлланыла. Тедавийленип чыкъкъан сонъ дайымны Краснодар ульке партия комитетинде месуль вазифеде чалышмагъа ёлладылар. Дайым шинди шу иште чалыша. «Дайымдан селям бар десем ялан олур!» дегеним шу ки, меним бу якъкъа кетеджегимден хаберни ёкъ эди. Мени афу этинъиз, енгичигим!— деп Неджибенинъ козьлеринден, япакъларындан опыти.

— Сагъ ол, Алиме чигим! Меним ичюн пек къуванчлы хабер кетирдинъ. Эки йылдан берли балаларымнынъ бабасы не алда экенини билмей эдим. Сагъ ол, сеvimли тувгъаным!— деп онынъ бойнуна сарылды.

Неджибе 1932 сенеси Симферополь Педагогика институтуна окъумагъа кирди. Комсомолгъа аза къабул олунды. Институтта окъугъан девиринде комвуздаки Муедин Абденнановнен таныш ола. Экиси достлаша, бир-бирине гонъюль берелер. 1937 сенеси институтны битирген Неджибе Куйбышев районы Багъатыр коюндеки мектепте табият дерслери оджапчеси вазифесине чалышмагъа ёлланыла. Айны шу сенеси комвузны битирген Муедин Узун-Аякъ коюндеки Войков адына МТС-те сиясий болюк башлыгъы вазифесинде чалышып башлай. Оларнынъ арасында багъ узюльмеден девам эте. Ниает, бир йылдан сонъра Неджибе Сарылар кою мектебине ишке авуштырыла. Сарылар коюнен Узун-Аякъ коюннинъ арасы дёрт-беш километр. Олар эвлене-

лер. Эки эвлят корелер. Дженк оларнынъ айырылмасына себеп ола...

Неджибе Алимеден эшиткен къуванчлы хаберини бабасынен, достларынен болюшмек, эвлятларыны охшамакъ истеди. Алиме оны токътатып: «Сабыр эт, енгечигим. Менни шимди санъа айткъанларымны ич кимсе бильмемек керек. Бу хаберни мен кетиргенимни бильселер, менни о тарафтан кельгенимни анълап, менни къапатыр, ёкъ этерлер. Буны озюньден башкъа ич кимсе бильмесин. Анълаштыкъмы?» деп, енгесининъ козьлерине бакъты. Неджибе Алимени багърына басты. Кестане тjos, гуръ сачларындан сыйпады. «Менни севимли Алимем, менни севиндиргенинъ ичюн сагъ ол! Дюльбер нишанлынъ олсун!» деди. О, енгесининъ юрегининъ дукюльдисини эшитип, индемеден, бир къач санне динъленип отурды. Соъра яваштан енгесининъ къучагъындан къуртулып, онынъ юзюне бакъты. Неджибенинъ козьлери ёлда, фикирлери узакъта эди.

Алиме бугунъ Хайрулла Мамбетджановнен де корюшип, лакъырды этмек къарарына кельди. Азифеге:

— Хайрулла акъайнынъ эвине барып, Сайме аптенъ эвде олса, онъа: анам экши хамур сорады дерсинъ, деди.— Апаы эвде олмаса, Алиме аптем сиэни коръмек истей, шимди кельменъизни риджа этти, дерсинъ. Анъладынъмы?

— Сайме апте эвде олса, ялан айтаджакъманмы?

— Айтаджакъсынъ, кядам. Биз анълаштыкъ да, сен манъа суаль бермейджексинъ, яхшымы?

— Яхшы, тата.

Хайрулла 1917 сенеси Джермай-Къашыкъ коюнде догъды. Колхозджыларнынъ эмек кунълерини алыджы олып чалышты. Керчте бухгалтер курсыны битирип, озь колхозында бухгалтер вазифесини алып барды. Ингирми бир яшында Орду сафына чагъырылды. Кендже командирлер курсыны битирди. 1941 сенеси Ор къапысыны къорчалагъан арбий болюкте, соъра десантнен

Керчыке тышти. Аджымушкыай таш кьобаларында душмангъа кьаршы дженклешти. 1943 сенеси январь айында койге келип чыкты. Гъает табнаты, вазифесине намуснен, темиз кьалиппен япашкыан киши. 1943 сенеси октябрь 4-те койдешин Сайме Менипановагъа эвлени. Эвляды догъмаздан дёрт бучукъ ай огюне о гестапода ольдюриле...

— Сен мени чагъырткыан экенсиинъ,— деди Хайрулла селям берип ичери кирген сонъ.

— Эбет, чагъырттым,— деди Алиме.

— Биз Сейфединнен сизин хатырладыкъ. Кыайнагъангъыз сизин, колхозда чалышувунгъыз, орудуда хызметингъыз акъкында чокъ яхшы шейлер айтты. Немселерни севмей экенсиингъыз.

— Оларны ким севе?— деди Хайрулла ачув иле.— Чаресини тапсам, мен оларны бирер-бирер богъып ольдюрүр эдим.

Лакъырды эсасында Алиме, беш йыл Кызыл Орудуда хызмет эткен бу адамнынъ да Ватангъа садыкъ кьалгъаныны анылады. Онъа да иш буюрды. Ве тенбиледи:— Буны тек озюмъ ве мен биледжекмиз, бу акъта кимсеге, эвде биле бир сёз айтмайджакъсынгъыз!

Абдуракып ве Джеватнынъ ташёл бою кеткен немсе аскерлери ве танклары акъкында кетирген хаберлеринден Абдепанова малюмат тертип этти. Стасягъа гедже «Меркез»ге радиограмма бильдирилджегини тенбиледи.

Октябрь 10-да, алты номерли радиограмма: «Кефеге 800-ге якъын немсе аскери, автоматчылары, танклар ве ири топлар колоннасы кельмекте... Макъсад Акъ-Манайны, Кыятны мудафаа этиув. София».

Радиограмма ёлланылгъан геджининъ сабасында совет авиациясы душманнынъ Акъ-Манай-Кыят мудафаа ёлагъыны бомбалады. Ёл бою кеткен автоматчылар колоннасынынъ чокъусы озъ эджелини тапты.

Мельбек битай къач кунъдеп берли кызыларнынъ ахыр-

гъа кирип, насылдыр аппаратны «пи-пи-пи» даушлары пле ишлеткенини эшитти. Не экенини аңлап оламады. Ахыр сонъу Ревиденен лакъырды этмек къарарына кельди. «Вай, джаным, Ревиде, сизинъ Алиме анавы рус кызы пле, базап бизим огъланлар да оларгъа къошулып, ахырда бир шейни «пиписьдетелер». Не япалар билъмем» деди. «Билесинъми не, Мельбек? Мен санъа шоyle дедим: Эвель заманларда бизим ерлерде девелер асрагъанлар. Байнынъ бир девеси дигер кой байнынъ отлагъына кире. Байлар арасында дава башлай. Бирн «Меним девем» дей. Дигери «Екъ, меним» дей. Тап сонъу, койнынъ энъ четиндеки эвде яшагъан къартан сораилар: «Бу ёлдан деве кечкенини коръмединъизми?» дейлер. Заваллы факъыр къарт ялан айтып алышмагъан. «Эбет, коръдим» дей. «Девенинъ къач оркечи бар эди?» дейлер. Факъыр акъыллы къарт экен: «Девени коръдим, амма оръкечинн коръмедим» деп къуртула. Аңладынъмы, Мельбек? Сен де коръмеген, эшитмеген ол да, ят да юкъла. Балаларымыз акъылсыз дегилер, файдасыз ишнен мешгъуль олмазлар.»

Алиме озюнинъ ярдымджылары хусусында чокъ тюшюне эди. Штабда онъа сакътлыкъ разведкаджы ичюн эсас талап дегенлерини унутмады. «Абдуракъып агъа, Сейфедин, Джеват, Васфие — булар хусусында лаф олмакъ мумкюн дегиль, деп ойланды о. Неджибе Баталова комсомол азасы, оджапче, Хайрулла Мамбетджановны Кызыл Орду векили демек мумкюн. Эписининъ терджимейялы малюм. Эр алда... Ярдымджыларнынъ сайысыны чокъ арттырмагъа ашыкъмакъ керекмей». О, энди джелъп олунгъанларнынъ ярдымында толду дездеде файдаланмакъ къарарына кельди.

Алиме озь ишине джелъп эткен алты кишининъ эр бири хусусында «Меркез»ге кысыкъа малюмат билъдирди ве оларнынъ ярдымджы разведкаджы оларакъ тасдыкъланымаларыны риджа этти.

Алиме билс, Тамань ярым адасыны душмандан азат

этиов куньлери якъынлаша. Таманьдан чекильген душман аскери Кърымгъа къачып къуртулмакъ ёлуны къыдыра. Сиялы къуветлерини сакъламакъ ве мудафаа ёлакълары мейдангъа кетирип, Кърымгъа пекинмек чарелерини коре. Демир ёлнен, таш ёлдан Феодосия-Джанкой тарафларгъа арекет арта. Шунунъчюн Алиме душманнынъ арскетлерини, немсе къысыларынынъ азырлыкъларыны, штаб, сия, якъарлыкъ... гизленген ерлерини огренип, эписини меркезге эр кунъ янъы малюматлар бермек борджлу. Бунынъ ичюн онгъа ярлымджылар керек. Ватанпервер ярдымджыларны о ильки куньден чалыштырып башлады.

Алиме, озюне керек малюматларны тез эльде этмек ичюн джиддий эмнетке ляйыкъ бутюн ерлерни ярлымджылар арасында болюштирди. Озюне Къызыл-Къую станциясыны алды. Абдуракъып Болатовкъа Ойсун, Ташлы-Яр, Салын станцияларыны, Сейфедин Менпановкъа таш ёл бойларыны бельгиледи. Васфие Аджибаева, Сент-Эли ве Къош-Къую койлериндеки вазнетни билип тураджакъ. Яш балалары олгъан Неджибе Баталова якъын ердеки Къармыш-Келечик коюни козь этеджек. Хайрулла Мамбетджанов Акъ-Манай этрафыны бакъаджакъ. Алиме эр кеснен айры-айры лаф этти. Сакътлыкъ хусусында айырыджа тенбиледи. Озю ичинден: «Огъурлы ёллар олсун сизге, менним джесаретли ватанперверлерим! Куню келип, Ватанымыз сизлернен гъурурланыр!» деп тюшюнди.

Эртеси куню Алиме кой ортасындан кечкен ёлнен гъарбкъа, Къызыл-Къую станциясына тараф ёл алды. Станциягъа якъынлашкъанда, адымларыны явашлаты. Перронда бекеген ёлджуларнынъ, насылдыр эшьяларны ашайткъа денъиштирмек ичюн кельген къадымларнынъ янына барып турды. Мангъалайыны къапаткъан джарты юнь шалынынъ тюбюнден этрафны козь этти. Орталыкъ тынчлыкъ эди. Бир киши:

— Не сатасынъ?— деп онгъа илишти.

— Бир шей сатмайым. Йымыртаны сигаргъа денгъишем,— деди орьме шаллы къадын.

— Сигарым ёкъ. Сатсанъ, маркам бар.

— Марканъ олса Керчь базарына бар. Анда йымырта дегиль, тавукъ сатын алмакъ да мумкюн,— деди къадын. Сонъ башкъа ёлджулар янына барып турды. Бир-раздан станциягъа эшелон келип токътдады. Вагонлардан тюшкен немсе аскерлери сув савутларынен чешмеге чаптылар. Чёльмек тостыкъан ичинде йымырталарны корьген немсе фельдфебели джарты тильде «Яйко сатасынъмы?» деди. Къадын ишмарнен пармагъыны косътерип: «Эки йымырта айн пачка сигарет» деп, бош сигар пачкасы косътерди. Фельдфебель: «Мадам пусюр, яйко паалы» деп четке чекильди. Денгъишиджиге керекги де шу эди. О вагонлар янындан кече берди. Эп: «Эки йымыртаны бир пачка сигаретке денгъишем» деди. Эшелоннынъ сонъуна чыкъаяткъанда, озъ тилинде: «Ма, ал, тыкъын», деп, секиз йымыртаны эки пачка сигаретке денгъишти. Эшелон джёнеп кетти. Анавы шапкели кене де саташты:

— Сонъ, насыл, денгъиштинъми, бирер сигар якъайыкъмы?— деди.

— Мен тютюн ичмейим. Сигарны къартанам ичюн денгъиштим. Сигар бермем, амма мынавы эки йымыртаны багъышлайым... Ма! Ал!— деп, кельген ёлундан керри къайтты. Ёлда сайысыны хатырлап: «4 вагонда автоматчылар, 2 вагон канцелярия эшьялары, 3 платформа зенит топлары, 2 вагонда сапёрлар, 2 вагонда сапёр эшьялары. Эписи 15 вагон эсаплады. Хынзырлар вагонлар узерине къызыл хач ишарети ясагъанлар. «Бизим мераметлигимизден файдаланып, совет учуджыларыны алдамакъ истейлер. Кечмез!» деди озъ-озюне. Тез-тез эвге къайтып, радиограмма тизди. Стасяны чагъырып, «Меркез»ге аджеле бермесини талап этти...

Акъшам устю Абдуракъип къайтып кельди. Ташлы-Яр станциясында акация тереклери талдасында зенит

топлары ерлештирилген. Сачакъ тюбюнде румын ат-арабалары туралар. Къарар эсабынен 40—50 араба. Менимдже станцияда «къыйметли юк» бошатыладжакъ. Не бошатыладжакъыны ве къайда тапшыладжакъыны билиш, сонъ айтырым.

Къармыш-Келечикнен Джермай-Къашыкъынынъ арасы дёрт километр. Неджибе о ерге барып, акъшамгъа къайтып кельди. Койде румын ротасы ерлешкен. Ишлерин-кучълери хырсызлыкъ. Сакът олсанъ да ашханеге кириш, маялангъан къатыгъыны биле алып кетелер. Тек козьлерине май бардагъы илишсин... Офицерлери Пьялы-Сарайгъа къатнайлар. О ерде мектеп бинасында батальон штабы ерлешкен эмиш. Эгер рухсет этсенъ, ярын Пьялы-Сарайгъа барып, темелли билип келирим,— деп мусааде сорады Неджибе. Разылыкъ алып эвине къайтты.

Джсват эр кунъ ёлдан кечкен румын арабалары, аскер, эшья юклю машиналар, ат екили топлар акъкъында малюмат кетирип турды.

Сейфеддин Чалтемир коюне барып кельди. Онъа Коп-Къыпчакъ коюне бармакъны тевсие этмедилер. О кой-

Неджибе Баталова.

Абдурахым Болатов.

де душман машиналарынынъ моторлары бозула, эрзакъ анбарлары якъыла, телсфон теллеринъ кесиле, диварларда, эв къарчыгъаларында совет информация бюросынынъ хаберлеринъ пейда ола... Онынъ ичюн гестаподжылар пешине тюшинъ, геджелеринъ антылып, излеп, джесюрлеринъ тутунъ къанаайлар. Койде гизли тешкилятнынъ устю ачылды. Койге кельген ят кишилеринъ якъалай, джезалайлар. О себептен Сейфеддин Коп-Къыпчакъ коюнъ бармайып къайтты. Чалтемирде немселерининъ кучюк танклар къысымы ерлешкен. Аскерлеринъ талим алалар. Мында танккъа къаршы эндектер къазыла.

Васфие Аджибаева, онъ экинъ яшындакинъ къызчыгъы Улькерининъ аягына ишленильмеген гоньден тикили чарыкъ, устюне эскинъ ямавлы пальто, башына джарты къалпакъ кийдирип, озю де тиленджи киби устю-башы перишан алда, Сент-Эли, Къош-Къую, Такъыл-Чумач койлерининъ доланды. Опъа расткельген немсе офицерлеринъ беш-алты метр авлакътан кечинъ кеттилер. Немсе-дже бир шейтер айталар. Бельки де сёгонелер. Сонъундан Алиме Васфие ичюн раатсызланып башлады. Арадан дёрт кунъ кечкен сонъ, къызы Улькернен аман-эсен къайтып кельди. Душман акъкъында къыйметли малюматлар кетирди.—Бу барып келювимиз къызымнен манъа биринджи теджрибе олды,—Васфие Алимени къучакълап.—Энди энъ къыйын вазифелеринъ эда этмеге азырым,—деди.

Хайрулла Мамбетджанов муляим табнатлы, кимсенинъ акъкъына кирмеген омюрде ялынъыз догъруликъны билген киши. Саймеге эвленигенине даа бир ай олмады, апайындан гизли снясий ишлер япмакъ ичюн Алимеге кельди. «Алиме къардашым, манъа авале олунгъан вазифенинъ эдасына джан-гонъюльден кетем. Лякинъ эвде догърусыны айтмайып кеткениме мен азапланам. Не япсам экен?»

— Хайрулла агъа, аятта экинъ тюрлю ялан ола. Бирисинъ инсаннынъ шапыны кирлейинджи, дигеринъ — асыл

макъсаднен айтылгъан ялан,— деди Алиме.— Сизинъ «яланынъыз» алидженаплыкъ макъсадынен япылгъан бордж. Бизлер эпимиз; къайнагъанъыз Сейфеддин де, сизинъ намусынъыз темиз экепине кефильмиз.»

Хайрулланынъ омузларындан агъыр юк тюшкен киб, озю терең кокюс кечирди. «Сагъ ол, къардашым. Энди ольсем де окюнчли кетмем» деди.

Мамбетджанов буюк севинчен чувалыны омузына урып: «Сагълыкънен къалынъыз!» деп чыкъты, эмджен Меносманнен корюшти. Мында оны къыйметли мусафир оларакъ къабул эттилер. Олар Акъ-Манайны доланды, сонъ Акъ-Манай станциясыны да козьден кечирип, орталыкънынъ вазнетини биллип кельдилер. Меносман акъбай Хайруллагъа бакъкъан сайын бакъаджагъы кельди. Оны мерум агъасы Мамбетджановгъа бенъзетти. «Огълу да бабасы киб намуслы, адалетли киши олур», деп тюшюнди. Хайрулла къыйметли малюматлар алып кельди.

Ревиде абай Джафер-Берди, Арпач койлеринде таныш-билишлеринен корюшип, этрафта нелер барлыгъын эсинде тутуп, Къарангъыт коюне, киеви Фарыхнынъ эвине кельди. Тувгъаны Эминс, къызы Ферузс оны севинчен къаршылап алдылар. Балалар Таип ве Зиядин къартанамыз кельди деп, онъа сарылдылар. О буюк къызы Алиме койге кельгенини, шимди берабер яшагъанларыны айтты. Къардашы Ферузенен корюшмек истегенини билъдирди. Ревиде абай учъ кунъ мусафир олды. Якъын танышларынен корюшти. Койде не бар, не ёкъ, эписини билъди ве Джермай-Къашыкъкъа къайтып кельген сонъ, бутюн корьгенлерини бирер-бирер къызына тариф этти. Алиме радиограмма тертип этти, меркезнен багъланмакъ ичюн Стасягъа ращяны азырламакъ кереклигини билъдирди. Разведкаджы ве онынъ ярдымджыларынынъ беджерикли, семерели иш алып барувлары саесинде «Буюк топракъ»къа арды-сыра эр кунъ радиограммалар ёлланылды. Бугунъ, октябрь 19-

да 16 номерли радиограмма кетти: «Къызыл-Къую станциясында румынларыннъ уюнджи пняде аскерлер дивизиясынынъ штабы бар. Штаб бинасынынъ устю безъ тенекеден ортюли, таш ёлдан 200 метр шималъде. Онынъ янында алякъа нокътасы. Немсе патруллери, зенит топы тура. Станцияда, демир ёлдан 400 метр дженюп-гъарбда, эвельки мектеп янындаки мейданда, ер астында ерлештирилъген якъарлыкъ склады бар. Копюр янында окоп къазалар» деп билъдирди «София».

19-нджи октябрь куню «Буюк топракъ»къа радиограмма берилеяткъанда апансыздан пейда олгъан румын аскери тесадофеи «пи-пи» давушыны эшитти. Бу насыл сес экен деп ахыркъа киреяткъанда, оны Сейфедин корип къалды. Тутуп румынны кошеге къыстады. «Мында не ишлеп юресинъ?» деп, богъазына япышты. Къоркъусындан чырайы ап-акъ кесилъген румын: «Мен, пи-пи эткеншнен, мында папий бардыр белледим» деди. «Меним санъа огютим: бир даа мында ишннъ олмасын, Бар, папийни башкъа ерде араштыр», деп Сейфедин бир кере даа румыннынъ кокрегинден тутуп сылыкитти.— Эгер мында папий олгъаны хусусында бир ерде агъыз ачсанъ, балаларынъ оксюз къалырлар. Анъладынъмы?» Румын, анъладым деп, башыны саллады. Сейфедин джебинден чыкъарып: «Мына санъа 100 марка. Бар, базарда озюнгъе папий ал!» деди яры румын, яры рус сёзлерини къарыштырып.

Бу вакъиадан сонъ бир афтагъадже сакът олмакъ, рацяны башкъа ерге сакъламакъ керек олды.

Джеват иштен къайткъан сонъ, чёльге кетип тезек джыя тургъан эди. Бу сефер чёльге учевн кеттилер. Чекмен ичине орап кеттирилъген рацяны, койден баягъы узакълашкъан сонъ, чыкъарып къурдылар. 1943 сенеси октябрь 25-те «Меркез»ге 17 номерли радиограмма ёлланылды.

Эртеси куню Краснодардан алынгъан радиограммада: «Ялы кенарынынъ мудафаасыны ве насыл къувет-

лернен кърчаланылгъаныны огренюв ичюн зарур чарелер корюнгъыз» дешильмекте эди.

Бу мунм вазиффенинъ эдасы ичюн Алиме денгъыз ялысындаки Къарангъыт ве Опук койлеринне Васфие Аджибаеваны, Енъи-Къале ве Опасное койлеринне Абдуракъып Бэлатовны, Азав денгъыз ялысындаки Буюк Тархан ве Кучюк Тархан койлеринне Сейфедин Менпановны, Сюйрюташ коюне Неджибс Баталованы ёллады. Хайрулла Мамбетджанов Владиславовка демир ёл станциясыны ве онынъ янындаки рус кою Ново-Михайловканы козь этип турды.

Алиме, аркъадашларынынъ эр бирини, ич бир тюрлю адисеге киришмнгъыз, бичаре, факъыр бир корюниште бир шейлер денгъишмеге кеткен киши олунгъыз. Бу

Васфие Аджибаева кызы Улькернен.

эмир!.. Сагълыкънен барып къайтынъыз,— деп тенбиледи ве озю Къамыш-Бурунгъа кетти.

Феликс Дзержинскийнинъ тербиесини корьгенлерден бири, теджрибели чекист Захаров, он докъуз яшында татар къызыны душман аркъасына агъыр ве телюкели ишке йибереджекте: «Даа аят зорлукъларындан кечмеген бу яш дживаннынъ омузларына юкленген арбий вазифени о кереги киби эда этип олурмы экен? Онынъ ватанперверлик дуйгъулары сассинде догъгъан разылыгъы, атта эркеклер ичюн агъыр бу ишке етерликми экен? Эр кунъ, эр саат телюке алтында чалышмакъ, бу кунъге къадар онъа белли олмагъан хавфлы хызметининъ тюбюнден о насыл чыкъар?» деген тюшонджелерде къалгъан эди.

Аня (Алиме) душман аркъасындан «Краснодар» разведка меркезини «София» имзасынен афтада эки радиограмма ёлламасы белгиленген эди. О октябрь айынынъ ильки кунюнден вазифесининъ эдасына киришти ве 19 октябргедеже 6 ерине 16 радиограмма берди. Эм озю де насыл телеграммалар! Таманъ ярым адасындан Кърымгъа чекильген душман къысымлары акъкъында ич бир тюрлю янълышсыз, толу мундериджелли малюмат. Бу малюмат эсасында совет авиациясы немселерининъ арбий объектлерине кучлю дарбелер эндирди.

«Авиация къысымларынынъ билъдиргенине коре, Керчь ярым адасындаки 17-нджи немсе орду къысымлары акъкъында разведканъызнынъ берген малюматлары эсасы ве там-догъру экенлигини тасдыкълаймыз. Разведкаджыларгъа бизим тешеккюримизни билъдирменъизни риджа этемиз» деп окъуды Захаров, авиация команданлыгъындан ёлланылгъан мектюпте...» Бу яхшы. Амма алты кунъден берли «София»дан ич бир тюрлю хабер ёкъ. Буны насыл аягламалы!» деп тюшонди Захаров. Еринден туруп, иш одасы ичинде бир талай доланды. Пенджере янына барды. Тышарыда челеклен ягъгъан кузь ягъмуруны сейир этти. Ичери къуванчлы

бир алда: «Мусааденъизле, подполковник аркъадаш!» деп майор Зайцев кирди. Захаровкъа радиограмма узатты. Онда шу сёзлер язылган эди: «1943 сенеси, октябрь 25, 17 номерли радиограмма: «Тактик себеплерден отърю чалышмадыкъ. 14 яшындан 50 яшынадже бутюн эали мудафаа ишлерине джелъп этильди. Ялы ёлагъы ясакъ ер иляи этильди»,—сёзлерини окъугъан башлыкъ севинди. Сонъ бир даа кулер юзнен телеграмманы козьден кечирди. «Аферин, бизим Анягъа!» деп сагъ элинен кягъыт устуне чертип алды. «Энди сиз, майор Зайцев, бу кягъытны окъунъыз», деп онъа авиация команданлыгъындан кельген мектюпини узатты. Майор мектюпини бир бакъышта окъуп чыкъты.

— Сиз не дейсинъиз, майор?

— Яш разведкаджы къыз ичюн бу гъает буюк шереф,— деди майор Зайцев.

— Менимдже, бутюн разведкаджыларгъа тешекюр иляи этильсин. Экинджиде, «Аня»нынъ душман аркъасында чалышмакъ ичюн ишке джелъп эткен алты адамы да разведкаджылар сыфатында тасдыкъланылмакъ керек. Шу алты разведкаджыны ишке джелъп этип, оларгъа догъру реберлик япмакъта олган Алиме Абденнанованы Хусусий Денъиз бою орду штабы разведка болюгининъ душман аркъасында разведгруппа резиденти оларакъ тайинлев хусусында эмир азырланъыз.¹ Учюнджиде, Аня ве радист къыз девлет мукафатына такъдим этильсин. Дёртюнджиде, ярдымджылардан энъ гъайретли чалышкъан Абдуракъип Болатов ве Ревиде Абденнанова девлет мукафатына такъдим этильмелери ичюн толу малюмат ёлламалары риджа этильсин,— деп косьтериншлер берди болюк башлыгъы.

1943 сенеси 5 ноябръ Хусусий Денъиз Бою штабы разведгруппасынынъ резиденти Алиме Абденнанова дев-

¹ Эсас: оп 686044, д. 2832, л. 56 мукафатлав кягъытыннынъ экинджи нусхасы:

лет мукаяфатынен такъдирленмеси ичюн Шималий Кавказ джебэсинини штабы 2-нджи разведка болюгинини башлыгы имзалагъан мукаяфат кягытында шойле дениле:

«Алиме Абденнанова аркъадаш разведка органларына чалышмагъа гонъюлли оларакъ кельди. Азырлыкъ кечкенден сонъ, радист къыз Гуляченко иле джебэ аркъасына кечип, Керчь ярым адасында душманнынъ огкысымлары булунгъан ернинъ якъынында эм озю ерлешти, эм де радист къызны ерлештире билъди.

Догърудан-догъру душман аскерлери булунгъан ерлерде чалышып, Керчь ярым адасындаки нокъталарыны ве оларнынъ системасыны огрендди. Семьколодезей районында ве башкъа койлерде душман кысымлары штаблары тургъан ерлерни белъгиледи.

Душман кысымлары Таманъ ярым адасындан керичекилеяткъанда, душманнынъ къайсы тарафкъа арекет эткени акъкъында команданлыкъкъа там догъру ориентация берди. Авиациямыз ичюн бомбаламагъа нишанлар—демир ёл эшелонларынынъ, буюк аскер кысымлары ве техниканынъ топланып тургъан ерлерини косьтерди... Оныпъ берген малюматларына эссланып, бизим авиация чокъ керелер душман аскерлерининъ тургъан ве топлангъан ерлерини бомбалады.

Бундан сонъ, шараитнинъ кыйынлыгына бакъмалан, элли Керчь ярым адасындан эвакуация олунгъан вакъытта, олюмден къоркъмадан, эр кунъ Керчь — Владиславка — Джанкой демир ёлунда аскерий ве арбий юклерини ташылувыны, айны бунынъ киби де, Керчь-Феодосия, Керчь-Джанкой ёлларында автотранспортнен аскер ташувларыны барып коръди, билъди.

Алиме Абденнанова аркъадаш Совет Ватанымызнынъ садыкъ кызыдыр ве укумет мукаяфаты «Къызыл Байракъ» орденине лаяыкътыр»¹.

¹ Алиме Абденнанованынъ мукаяфат кягытынынъ асыл нускасында терджиме этилди.

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

1. Фамилия, имя и отчество **АБДЕНАНОВА А. Алиме**
 2. Место рождения **Краснодарская обл., Динкорский, част.-резидент разведгруппы РО 1-й Св. Стылевой Приморской Армии.**
 3. Предыдущие награды **ордену "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".**
 4. Год рождения **1924 г.** **А. Национальность татарка** **В. ВЛКСМ с 1940 г.**
 5. Участие в гражданском вооружении, воевал ли в боях, воевал ли в партизанском движении (где, когда) **Участствует в Отечественной войне с сентября 1943 г.**
 6. Имеет ли ранения и контузы в Отечественной войне **но имеет**
 7. С какого времени в Красной Армии **с сентября 1943 г.**
 8. **Краснодарский РЕХ.**
 9. Чем раньше награжден (за какие отличия) **до награжден**
 10. Постоянный домашний адрес (представитель и награжденный и адрес его семьи)
- Крымская обл., Ленинского р-на, дер. Дзержинск-нашик, к-х "Красная Звезда"**

Краткие конкретные изложения личного боевого подвига или deeds

На работу в разведгруппы тов. **АБДЕНАНОВА** пошла добровольно. Проявляя подготовку она со своей напарницей-радиотехником **ИЗЛАНЧЕНКО** караулилась в тылу противника, где сумела устроиться спяща, а также устроила радиотку на железнодорожном в непосредственной близости от передовых частей противника из Керченском п-ва.

Работая в непосредственной раскол окопных боевых порядков войск противника, разведывая характер и систему оборонительных сооружений на Керченском п-ве, тов. **АБДЕНАНОВА** дислокации и расположение частей и штабов противника в районе Сель Колодозов и других селах.

В момент отхода частей противника с Таманского п-ва, точно ориентируя командование о направлении движения противника, тов. **АБДЕНАНОВА** была командой для бомбежки нашей авиацией, когда тов. **АБДЕНАНОВА** находилась в непосредственной близости от техники, точно ориентируя на местности.

**Алиме Абденанованы «Кызыл Ылдыз» орденинен
мукафатлав акъкындаки весикъа.**

По ее данным наша авиация неоднократно бомбила боевые порядки и скопления войск противника.

В дальнейшем работая в тяжелых условиях, в условиях вакуума с Керченского п-ва мирного населения, не раз рискуя жизнью, ежедневно разведывала перевозки войск и военных грузов по п.д. Керчь-Владиславовна-Геодосия, Керчь-Владиславовка-Джанкой, а также перевозки войск автотранспортом в направлениях: Керчь-Геодосия, Керчь-Джанкой.

Тов. АБДУЛАНОВА Алимэ продолжала дочь Советской Родины и достойна правительственной награды орденом "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".

НАЧАЛЬНИК ШТАБА
СВЕРЛО-КАВКАССКОГО ФРОНТА
И А Г О Р (АЛЕХОВСКИЙ)

5 ноября 1943г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ШТАБНОГО НАЧАЛЬНИКА

Достойна правительственной награды орденом "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА ШТАБА ОТДЕЛЬНОЙ
АВИАКОСОВОЙ АРМИИ
ГЕНЕРАЛ-МАJOR (ТРУСОВ)

13 декабря 1943г.

"приказом войскам ШТА М 0130/и от 5.1.44г. награжден орденом "КРАСНОГО ЗНАМЕНИ".

Основание: оп.686044, д.2832, л.56.

Копия снята в соответствии с текстом оригинала.

КОПИЯ ВЕРНА:

/НАЧАЛЬНИК АРХИВНОХРАНИЛИЩА
И А Г О Р *мш* (ТРУСОВ)

" 4 " октября 1966г.

Немсе кийиминдеки адамлар ичюн ёл ачыкъ, джиддий тефтишке огърамайлар. Бундан файдалангъан Болатов румын къаравуллари янындан атларыны айдай берип Енгъи-Къале тарафкъа ёл тутты. Онынъ ёлдашы Сейфедин Тархан кою янында линейкадан тюшип къалды. Абдуракъип Опасное кою янындан кечип, Енгъи-Къале базарына кетти. Атларны туварып, башларына торбаларыны асты. Озюне бир шейлер къыдыргъандан олып юрди. Бир къач шише ситро, эки бав къалач сатын алды. Базарлыгъыны кетирип линейканынъ сандыгъына къойды. Тёгерек эв отъмегинден узунджа тилим кесип, пишкен йымыртапен ашай башлады. Шу ерден откъси киши: «Аш татлы олсун, хызметчи!» деп кечмек истеди, Абдуракъип иссе кишини: «Эй, мужик, мында кель,— деп чагъырды.— Бизде, татарларда «аш татлы олсун» дегенде, отур, буюр дейлер. Къана, мусафирим ол, буюр!» О киши ялвартмагъа севгенлерден дегиль экен. Даветни буюк истекнен къабул этип, иштианен ашап башлады.

— Не ерли оласынъ? Не иле огърашасынъ?— деп меракъланды Болатов.

— Опасное коюнде яшайым. Эвельси сабан сюре эдик. Шимди эндеклер къазамыз. Эмир къулу олгъан сонъ, не буюрсалар, оны япамыз,— деди ашкъа буюргъан киши.

— Сен манъа догърусыны айт, немселер насыл азырлыкъ корелер?

— Бизим койде немселерге коре, румынлер чокъ. Оларны озюнъиз билесинъиз, юрелер анда-мында. Койде обоз тура. Эксери аскерлер тюфекли. Ялы кенары мингалар. Бираз аркъада топлар, миномётлар.

— Я мында, Енгъи-Къаледе насыл беллейсинъ?— деп сорады Абдуракъип.

— Оны айтмам. Бильмегенимни бильмейим дейим,— деди киши.

— Сен бар, долан. Уйледе келирсинъ, берабер ашармыз. Бельки юз грамм да атармыз. Адынъ не?

— Адым Фёдор. Сен яхшы кишиге бенъзейсинъ.

— Сагъа меним кимге бенъзегеним неге керек. Сен, Фёдор акъай, мен деген киби яп. Уйле емегине кель,— деп Абдуракъип линейкадан тюшти. О, киши «келирим» деп кетти.

Болатов меркез сокъакъларыны доланды, сырлы кягъытларгъа оралгъан, башлары пускюлли конфетлерден алды. Мында базардан бир шейлер алмагъа кельген адам киби, сол элинде торбасыны салландырып юрди. Сагъ элинен къаршысына расткельген офицер рутбесинде арбийлерге теменна этти. Кепардан олса да, денгиз ялысына козь этип кетти. Темиз кийинген юкск рутбели немсе офицерини коръди. «Мында полк штабы олмалы» деп тюшюнди. Федор коръгенлерини икяе эткенде, тепеси тепекеден ешилъ боялы бинада штаб барлыгыны айткъан эди. Болатов айткъапларыны тешкерип чыкъты. Саатке бакъты. Вакъыт бешни кечкен, «Эвге къайтмакъ керек. Елда Сейфедин беклейдир», деп тюшюнди.

Атларда ойле дуйгъу ола, эвге къайткъанларыны сезип, джошкъун, тез чапалар. Шимди де ойле олды. Джюйрюклер башларыны котерип, къулакъларыны тиклей берип юурдылар. Абдуракъип балалыкъ чагъындан ат севген, яхшы джюйрюклерге кыймет кесмеге бильген, байрамларда къошу чапмагъа севген киши эди. О къошуда атта бир кере энъ огде келип, бахшыш алгъан эди... О, еринден котерилип, элинен атларнынъ янбашларыны шамарлап: «Афсини торуларыма!» деп, оларны охшады. Къашкалы тору «сагъ ол!» дер киби, акъсырды.

Олар корюшюв белгилеген ерде Меннанов даа ёкъ эди. Абдуракъип тельбевлерни чекип атларны токътатты. Тархан кою ёлунда ич кимсе корюнемей. Бираз беклемеге къарар берди. Бир шише лимонадны ачып, яры-

сыны ичти. Тезден орталыккыа къаранлыкъ чёкип башлады. Шай олмаз, деп тельбевлерни чекип джойрюклерни Тархан кою ёлуна бурды. Атлар истемеген киби адымларыны явашлаттылар. Авлакыта учь киши корюнди. Якъылагъанда ортада Сейфедин, эки ягъында ябаний адамлар. Болатов бир кереден «хайыр ола» деп тюшонди. Сейфедин «айттым да, эмджем раатсызланадыр дедим де!» деди ябанийлерге. Эки киши аркъадашчасына сагълыкълашып керп къайтып кеттилер.

«Бу кишилер Ново-Украинка коюнден. Оларны башкыларнен берабер Тархан койлерни яшындаки Азав денъизи кенарында мудафаа ёлакълары къазмакыа айдап кетиргенлер,— деди Сейфедин.— Мен койге киреяткъанда румын козь этиов покътасына расткельдим. Торбамны тешкерип, ичиндеки шейлерни алдылар. Озюмни мынав кишилерге кышып, эндек къазмакыа йибердилер. «Бизге коюмизге барып ашамакыа бир шейлер алып кельмек керек, азыр-джорыккыа сенн де озгъарырмыз» деп, манъа ёлдаш олдылар. Мен чалыштым, лякни яхшы малюматлар да топладым. Бу кишилер де меним янаша койден олгъанымны анълагъан сонъ, чекнимеден баягъы хаберлер айттылар...»

Яры гедже вакътында олар койге келип, атларны тувардылар. «Саба ола, хайыр ола» деп эвлеринне къайттылар.

Васфис, кызы Улькернен «ёллыкъ урбаларыны» кийдилер. Анасы кызынынъ башыны эски шалнен сарды, уджларыны кълтукълары тюбюнден алып аркъасына багълады. «Сен, Улькерим, бала дегильсинъ, чокъ шейлернинъ фаркына баргъан, къайда ве не ичюн кеткенимизни анълагъан он эки яшында осьмюр, меним ярдымджымсынъ,— деп эвлядынынъ янагъындан, козьлеринден опыт.— Биз бу сефер Къарангъыт, Опук койлерине бараджакъмыз. Нелер япмак кереклигини сонъ апълатырым. Бар, кызым, алантынынъ къллуны ал, сагълыкълаш».

— Сен, Васфие, озюнь кой-койден ёлларда юргенишъ-юрген, балагъны да кыйнайсынъ,— деди хала.

— Биз хорлукътан кюркъкъан кишилер дегилъмиз. Бабамыз дженктен сагъ-селямет кыйтып кельсе, «Эшкъ олсун меним кызыма да, апайыма да!» дей-джек,— деди Аджыбаева, кызыны багърына басып...

Къарангъыт кою Джермай-Къашыкътан 14-15 километр узакъта. Ёлда расткельген душман аскерлеринден Васфиёге сёз кытмакъ истегенлер олды. Лякин бала-лы апайнынъ якъын айларда сабунлы сув коръмеген кийимлери, курли къоллары олардан юзъ чевирмеге меджбур этти. Уйле авгъанда койге келип эттилер.

Васфиё кызынен берабер ялы кенарындаки фенер къуллесин янында дженктен огюне балалар санаторийсин олгъан ерге кельди. Бир четте отурып, олар эвден алып кельген малайларындан бирер кесек ашадылар. Мысырбогъдай унундан, тандырда асты-устю кызыарып пишкен бойле къокъулы малайдан аскер дегиль, румын падышасынынъ озю де ред этмез эди. Васфие, къош-къулакънен кетирген къавун бекмезлини ортагъа кыйды:—«Эвде пишкен малайны сагъынгъандырсынъыз, буюрынъыз: бизим кюруджыларымыз» деп, ялы кенарыны кюрчалагъан румын бекчилерини тыкъынмагъа давет этти. Улькер денгизге ташчыкълар атып ойнай-ойнай, этрафына бакъынып, узакълаша берди. «Къызым дженктен эвель бу ерде тедавийленген эди,— деди Васфиё бекмезли малайгъа япышып, хызмет вазифелерини унуткъан бекчилерге.— Шимди шу ерлерини корип севине».

Бираздан олар ялыны терк этип, кери кыйттылар. Улькер ёлда анасына огден пулемётлар, олардан бироз аркъада устылери сачма киби чилтерлернен орьтюли топлар ерлештирилгеннини айтты.

Ана-бала Опук кою якъынларындан оттилер. Опук ясакъ плян этильген ер эди. Кой эалиси къомшу койлерге кочюрильген эди. Олар, ёлны шашырып адаш-

къан адамлар тарзда ялы бетке юриш эткенде, невбетчи аскер тюфегини төпеге атып, балалы къадынны токътатты. «Кери къайтынъыз!» деп къычырды. Балалы къадын эмирге табий олып: «Яхшы-яхшы, багъышланъыз» деп кери къайтты. Лякин Васфие энди ялы боюнда буюк топлар гизленильгеннини, ялы кенары миналангъаныны, тикенли тель къора чекильгеннини корьген эди. Олар Сунн-Эли, Баш-Аул, Қызы-Аул, Чокъур-Қояш койлери четинде орта рутбеде немсе офицерлерининъ команданлыгъы алтында румын батальонлары мудафаа ёлакълары азырлагъанларыны корип кечти, учунджи куню акъшамына эвге къайтып кельдилер.

Неджибе Баталова Азав денъизни ялысы кенарында Сюрюташ коюнде яшагъан досты оджаче Авашерфенинъ эвинде мусафир олды. Олар немселерининъ къылынувлары, румынлерининъ хынзырлыкълары акъкъында айтыштылар. Саба, танышларыны ёкълагъандан олып, кой ичинде кездилер. Эрафта нслер барыны эслеп алдылар. Ялы кенарында, энъкъастан, денъиз къабурчакълары джыйып юрдилер. Невбетчиликте тургъап душман аскери сызгъыртычыны сызгъыртып, элинен о ерден кери къайтмакъларыны талап этти.

— Мында не ишлеп юресинъиз?!— деп айкъырды.

— Қабурчакъ джыямыз. Ондан къутучыкълар ясап отъемкке денъишемиз,— деди Неджибе, къабаатыны таныр киби аджыныкълы давушнен.

— Қъана, тез мындан джоюлынъыз. Эгер бу ерлерде бир даа коръсем, сизлерни къаравулханеге теслим этерим!— деди невбетчи аскер.

Хайрулла Мамбетджановнынъ адий корюнишип, къалын дудакъларынынъ салынып, агъызынынъ азачыкъ ачыкъ турушы оны анъкъав адамгъа бенъзеттире эди. Оны, Владиславовка демирёл станциясында, эски къулакълы къалпакълы немсе дудакъ гармошкасына деппишем деп юргенини корьген арбийлер «бу киши акъылдан азгъан» деп кулип кечтилер. О, Керчьтен ке-

лип Владиславовка станциясындан кечип Джанкойге, Феодосиягъа кеткен, Джанкойден, Феодосиядан келип Керчь тарафкъа джѣнеген поездлардан «муштери кыдырып» юрди. Хайрулла, малынынъ корюниши кимсенинъ дикъкъатыны джелъп этмейджегини анълап, Ново-Михайловка коюне кетти. О, тезден сувукълар башлайджакъ, сонъундан кыдырсанъыз да бойле сыджакъ къалпакъ тапмазсынъыз деп бакъты. Мында да оны селекке алып: «Матюв татаргъа дудакъ гармошкасы керек олгъан» деп акъаретледилер.

Разведкаджылар: Васфие Аджыбаева, Абдуракъып Болатов, Сейфедин Мсннанов, Неджибе Баталова, Хайрулла Мамбетджанов вазифелерининъ эдасындан къайтып кельдилер. Эр бири озюннъ эльде эткен малюматыны икяе этип берди. Хайрулла озюннъ эски къалпакъыны дудакъ гармошкасына денъишеджек олып юргенде онъа «бу киши акъылдан зайыф олмалы», «матюв татаргъа дудакъ гармошкасы керек олгъан» деп айткъанларыны икяе эткенде, аркъадашлары: «Валланй Хайрулла, сен бухгалтер дегиль де, артист экепсинъ» деп, бавурларыны тутып сыкъылып-сыкъылып къалдылар...

Абденнанова разведкаджылар кетирген малюматлар эсасында 26 октябрьден 31 октябрьгедже ардысыра секиз радиограмма ёллады. Булар 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 номерли радиограммалар эди. Резидент геджекунъдюз вакътыны аямай, къоркъу бильмей чалышты. Эр кунъ радиопередатчикнен чалышуву, «Краснодар» меркез ёлагъыны бант этип, языларны берюви, «Буюк топракъ»тан корьсетювлер алувы Стасяны раатсызлай башлады. Юзюнде къоркъу аляметлери пейда олды. О биле ки, немселер де юкъламайлар. Бу передатчикнинъ чалышувыны эсапкъа алып, онынъ не ерде экенини чокътап кыдыралар, деп тюшюне. «Бойле чалышув бир кунъ ола бизни эльге тюшюрир» деп сомурданды Стася. Алиме оны ятыштырмагъа тырышты. Стасяны

Неджибе Баталованен бир ерде яшамагъа авуштырды. Разведкаджыларнынъ къайдалардадыр барын кельгенлерини билъмесе, манъа къатнагъанларыны коръмесе, тынчланыр деп ойланды.

Алиме Къамыш-Бурунгъа кетмезден эвель Сейфеддин Меннаповкъа, Кенегез коюнде чокътан-чокъ румын аскерлери топлангъаны хусуста хабер барлыгъыны айтып, о хаберни тешкерип кельмекни авале этти. Дигер разведкаджыларгъа раатланмакъ кереклигини билъдирди. Байрам алдындан гестаподжылар фесатчылыкъ япа билелер, сакът олып, эвде отурмакъны талап этти. Стасягъа да эвден чыкъып юрмекни къатнен ясакъ этти.

Абдуракъып онъа:

— Сен, Алиме, фашистлернинъ энъ къайнагъан, хавфлы ерине кетейтасынъ. Биле-биле озъ аятыгъны, алидженап фаалистимизни телюке алтына къоясынъ. Сен о ерге бир де-биримизни ёлласанъ, яхшы олур,— деди.

— Мен Къамыш-Бурунда окъудым, яшадым. О ерининъ бишаларыны, клубны, кутубханени, мектепини, скелени, меденнет эвини, багъча ве сокъакъларыны яхшы билем. Онынъ ичюн Къамыш-Бурунгъа озюм бармакъ кереким. Сиз, Абдуракъып агъа, мени Джаппар коюнедже алып барсанъыз, о тарафкъа озюм кетерим.

Фашистлернинъ 1943 сенеси Шималий Кавказдан бу ерлерге келип ерлешкен контрразведкаджы тешкиляты ГФП-312 — гизли арбий полициягъа озюнинъ апырда джеллятлыгъы ве вахшийлигинен белли эди. Бу джезалайыджы контрразведкаджы тешкиляткъа гитлерджилер Ватангъа ханшликъ якъкан шахслардан махсус тешкерилген, озлерининъ ишанчларыны акълагъан саткъанлардан адамлар сечип алалар.

ГФП-312 фашист контрразведка тешкиляты генерал-полковник Енеке командаылыгъы алтындаки 17-нджи немсе ордусунынъ имаесинде эди. Шималий Кав-

каз ва Кърым мувакъкъат оларакъ немсе фашист аскерий кучълери элинде олгъан девирде, бу джезалайыджы тешкилят немсе джасусларынынъ, саткъын ве дигер фашист рухлы кишилерининъ ярдымынен совет парашютчыларыны, разведкаджы ве гизли тешкилят азалаарыны, ватанперверлерини якъалай, инсан даяналмаз джезаларгъа огъратып къуршунлай эди. Бунинънен бирге («ГФП-312» Гитлер ставкасынынъ «СД-102» СС бригада фюрери Альван Лебен реберлиги алтында душман элиндеки ватан топрагында совет адамларыны ёкъ этюв киби махсус вазифени эда эте. «ГФП-312» озюнинъ штабынен Эски-Кърымда булуна. Онынъ реберлери джанавар гестаподжы Гюбнер Вернер ве полицай комиссары Отто Кауш.

«ГФП-312» болюклерининъ бири, лейтенант Циммернинъ реберлиги алтындаки гизли полиция-командасы Кызыл-Къую (Семь колодезей) станциясында ерлешкен эди. Бу команда эркиянында гитлерджи фашистлернен бир сырада, ерли адамлар, ватан саткъынлары: Василий Зуб, Николай Капотин, Василий Дубогрей, Николай Оленченко, Иван Куприш, Альфред Михельсон киби ханшлер де бар эдилер. Эки аякълы джанаварлар Михельсон, Зуб, Капотин, Дубогрей, Оленченко, Куприш къапатылгъан ватанперверлерини мисли ёкъ кишик усулларнен джезалайлар. Къадын-къызларнынъ кокиюслерини кестилер, козылерини чыкъардылар, къулакъларыны, бурунларыны ёндылар, аякъларыны, къолларыны сындырдылар, къурсакъларыны тешти, сатырнен догърады, тирилей ал байракъкъа сарып якътылар. Чокиштирип, танылмаз алгъа кетирилген яш интикъамджыларни къуршунлап ольдюрдилер. Лякин бу ханш адамлар аманлыкъ тапмадылар. Совет самолетлары бу ерлерини бомбаламакъны девам эттилер.

Гедженинъ къаранлыгында, я да танъ маалинде, прожектор ве зенит топларынынъ невбетчилери юкъусырагъан вакъытта уфукътан сессиз-солукъсыз пейда ол-

гъан совет самолётлары душман аскерий ве мудафаа нокъталарына бомбалар ягъдырдылар. Эм нишан о дедже ерини догъру тапа ки, куллерни кокке савурыла. Бу Алиме Абденнапова группасынынъ семерели хызметининъ нетиджеси эди.

Генерал Енеке совет самолётларынынъ там бельгиленген вазифенен келип объектлерни янълышсыз бомбалагъанларынынъ себебни анълады. «Демек, бизни бурнумыз туюнде совет разведкаджысы чалыша,— деди о орду штабынынъ башлыгына.— Контрразведкаджылар башлыгыны тенбилемиз. Бизни арбий кучълеримиз авагъа савурылгъанда, буны корип, тынч отурмакъ олмаз! Я алып баргъан вазифесининъ нетиджесини коръсетсин, я да...» Шу арада телефон чыгылады. Генерал трубканы алды.

«ГФП-312»нинъ Джанкой, Къарасувбазар шеэрлерининъ, Сейитлер-Ички, Къызыл-Къую станциясы болюклерни аякъкъа къалкътылар. Гестаподжылар койлерде, ёлларда, эр бир шубели кишини тешкердилер. Арбий кыысыларгъа, штабларгъа, якында хызметке кельген офицерлерни козьден кечирдилер. Ич бир тюрюю нетиджеге малик олмадылар. Кой старосталары, полицайларнен лакъырды этильди. Полицай Абдуракъип Болатов Къызыл-Къую станциясындаки гизли полицай идаресине чагъырылды. Джермай-Къашыкъта ят эрск кишилерден кимлер барлыгыны тешкердилер.

— Бала-чагъа, къартлардан башкъа, кимсе ёкъ,— деди Абдуракъип.

— Сизинъ койлю яш бир кыыз ёлларда юре, станцияларда пейда ола. Онынъ ана-бабасы ким, не ишнен мешгъуллер,— деп меракъланды лейтенант Циммер.

— О кызынынъ ана-бабасы 1932 сенеси вефат эттилер. Олар апте-къардаш учъ кыыз бала етим къалдылар. Факъыр къартанасынынъ имаесинде булуналар. Къартана бир торуныны, богъазындан къуртулмакъ ичюн, Къарангъыт коюне озгъарды. Шимди къартана

ве эки торун яшайлар. Къол дегирмени пейда эткенлер. Бираз ашыкъ берсем, озылери ун чекип, пите пиширелер. Къомшулар да ярдым этелер. Бирн къатыкъ, бирнн май бере. Не япсынлар? Далгъа къонмагъа тавукълары олмагъан сонъ...

— О кыыз йымыртаны сигаргъа денъишкенини коръдик. Тавукълары олмаса, йымырта къайдан кельген?— дедилер. Болатовкъа.

— Къомшуларнынъ бирн бергендир. Къартанай тютюн иче. Гъарип кыызлар, йымыртаны озылери ашамай, сигаргъа денъишелер. Олар ойле тербиелн, юваш кыызлар,— деди Абдуракъип аджынгъандан олып.

— Я бильгилери насыл? Къайда окъудылар?

— Къартанай къуранны сув-эзбер окъуй. Торунлары къуран окъувдан марумлар. Кой мектебинн битирселер керек.

— Анълашылды. Башкъа суалнм ёкъ. Эгер койде ят кишилер пейда ола къойсалар, бизге хабер этерсинъ,— деди гестапо офицери,— шимдилик кете билесинъ.

— Динълейнм, лейтенант азретлери,— дие Болатов сагълыкълашты. Ёлда озюнинъ бу къадар уйдурма лаф эткеннне озю де айран къалды. Догъру Ревиде абайнынъ эвине кетти. Циммер иле олып кечкен субетни икяе этти.

— Сизден яхшы дипломат оладжакъ экен. Дженк-тен сонъ биз сизни колхозджылар съездине делегат сайлармыз,— деди Алиме.

Гестаподжылар не къадар тырышсалар да, разведкаджыларнынъ изине тюшюп оламадылар. Джермай-Къашыкъ киби койде яш кызынынъ реберлиги алтында, ерли халкънынъ огъул-кыызларындан мейдангъа кетирильген совет разведкаджылары группасы чалыша деген шей немселерининъ акъылларына биле кельмей.

Алиме эр тарафтан сарылып алынган душман данресинде чалыша, малюмат топлай, разведкаджыларгъа

ёлбашчылыкъ эте. Меркезге ардыны узьмейип кыйметли радиограммалар ёллап тура. Разведкаджылар гизли чалышмакъ талабы ве къанделерине къатты риа-ет этип иш корелер.

Алиме арабадан тюшти. Болатовнен сагълыкълашып, Къамыш-Бурун къасабасы тарафкъа ёл алды. «Эвеля, достым Наташанен корюширим. О якъы сонъ белли олур» деген къараргъа кельди. Онынъ генчлигиниъ ярыдан зиядеси мында, Къамыш-Бурунда кечкен эди. О таныш сокъакълар, эвлер янындан кечип, достынынъ эви янына келип токътады. Теренден нефес алып, къапыны къакъты. Бир къач саниден сонъ текрар къакъты. Ичериден къадын киши: «Ким бар анда?» деп сорады. «Меним, тётя Рива, Аням. Наташа эвдеми?» Ёл къапыны ачкъан къадын Анянынъ селямыны алды, къучакълады. Кери чевирилип: «Наташа, мында кель, бакъ бизге ким кельди» деп къычырды. Къадын ёл къапыны къапатып, мусафирни эвге давет этти. Алиме, ашханеден чыкъкъан Наташаны корип, адымларыны чабик-лештерди. Олар къучакълашты, ал-хатир сораштылар.

— Сен, Аня, ёрулгъандырсынъ. Элинъип, юзюнъни юв, сонъра... Химия оджамыз акъылынъдамы? «Ёлдан кельгенде эвеля H_2O , сонъ емек» керск дей тургъан. Олар кулюштилер.

— Анам, шээрде сют тансыкътыр, менден селямлыкъ олур деп, зембилъге бир асар сют къойгъан эди. Ёлда къаршыма расткельген немсе аскери элимдекини тешкерген сонъ: «Асарынъда не бар, сен партизан дегильсинъми?» деп, сюнгюсине асарнынъ ичнини къарыштырып тешти. Сют акъып битти.

— Айды, сютке къалгъан иш къолай. Озюнъ насылсынъ, бу вакъыткъадже къайдаларда эдинъ?— деди Наташа.

Аня Кубаньда тикши фабрикасында чалышкъаныны, шимди анасынен ве къардашы Азифенен берабер Джер-

май-Къашыкъта яшагъанларыны, зор аллар олгъаныны икяе этти.

— Я озюнь не иш япасынъ? Мектеп аркъадашларымыздан кимлер барлар?— дие меракъланды Аня.

— Шимдиллик мектеп аркъадашларымыздан Къамыш-Бурунда кимсе къалмады. Огъланлар дженкнинъ ильки кунълеринде джебзге кеттилер. Къызлардан базылары эвакуация олунды. Соня Керчыке кочъти. Шимди ондан да хабер ёкъ. Озюм чалышмайым, эвде анама ярдым этем,— деп лафны къыскадан кести Наташа.— Бабам даа 1942 сенеси февральде сагъ экенини билъдирген эди, ондан сонъ хабер алмадыкъ.— Шай деп, Наташа ашханеге кирди.

Онынъ пешинден бакъып къалгъан Аня: «Шимди ойле вакъыт ки, энъ якъын тувгъанына биле не иле мешгъуль олгъанынынъ айтмагъа сакъынасынъ. Меним киби, Наташа да манъа юрегини ачып лакъырды эталмады. Мен онынъ тек эвде анасына ярдым этип отурмайджагъыны билем. Барсын, о озюнинъ айткъанларынен мени инандырдым беллесин», деген нетиджеге кельди.

— Бираз сабыр эт, Аничка. Анам бизни къайгъананен ве озюмизнинъ емишлерден пиширген къошафнен сыйлайджакъ,— деп Наташа столны азырлады. Олар башта къапыста шорбасы, сонъра къызарып пишкен къайгъана ашадылар, къошаф ичтилер. Уйле емеги башында дженктен эвельки бол, бахтлы аят, медений турмуш акъкъында хатырлавлар иле кечти. Рива апте Анянынъ лафларындан гъает мемнун къалды.

— Шай этип, кельген сонъ, ич олмагъанда учъ-дёрт кунъ мусафир олурсынъ,— деген теклифте булунды.

— Инсан генчлигинде яшагъан, тасиль алгъан ерни унутмай экен. Окъугъан мектебини, шеэр китапханесини, клубны, медениет багъыны хатырлай, зиярет этмек истей,— деди Аня.

— Мектеп бинасыны, хастаханени немселер госни-

таль яптылар. Сонъки вакъытта шеэр немсе автоматчыларынен толып къалды. Мектеп, клуб ве базы бина-лар казармаларгъа чевирильди, китапханеде штаб ер-лешсе керек. Буларда бир азырлыкъ бар амма... исте-сенъиз, кеч олмаздан эвель шеэрни доланып келинъиз. Сакът олунъыз, бир беягъа огъраманъыз,— деп Рива апте къызларны озгъарып къапы огюне чыкъты.

Аня Рива аптеини агъызындаи эшиткенлерини озю тешкерип корьмек истеди, акынкъатен, шеэрде арбийлер чокъ, джанлылыкъ зняде олгъаныны сездн. Демир-ма-ден комбинаты, агломерат ве кульче байытдыжы фаб-рикасы харабеге чевирильген. Демир ёл ишлемей, трам-вайлар юрмейлер. Механизмлештирилген скеле бом-баланып йыкъылгъан. Эалиси кочюрильген базы эвлер янында къаравуллар тура, амма озьлерн бош. «Демек, булар янты арбий къысымларны беклейлер» деген не-тиджеге кельди Алиме.

— Сонъ насыл, шеэр анам айткъан алдамы? Озюнь корип инандынъмы?— деди Наташа.

— Мен мектебимизни, медений муэссиселеримизни знярет этермиз беллеген эдим. Албу исе мында эр шей фашистлерини дурагъына чевирильген. Юр, къасаба-гъа къайтайыкъ.

Олар шеэрнен къасаба арасындаки гурь терек-лер бою къолтукълашып эвге къайткъанда, оглерине эки немсе офицери расткельди. Олар теменна этип, озьле-ринини тилинде нелердир сёйледн. Наташа немседже анълай экен. Офицерини айткъаныны терджиме этип: «Офицер азретлери бизни шеэр багъына, сонъра рес-торанда раатланмагъа давет эте» деди. Сен оларгъа: «Аркъадашым койлю татар къызы, оларда ресторангъа бармакъ ясакъ деп айт» деди Алиме. Наташа досту-нынъ сёзлерини офицерлерге терджиме этти. Дигери мыскъылнен, «Ойле олгъанда, Керчьке джамиге бара-мыз» деп кульди. Сен оларгъа: «Мусульманларда къа-дынларгъа ибадетханеге бармакъ да ясакъ экенлигини

анълат». Кене де ред джевабыны эшиткен сарышын офицер: «Ойле исе, комендатурагъа барамыз, анда сенинъ ким экенинъни тешкерирлер» деди къызгъын алда. «Дженап офицер, ойле мунасип коръсе барайыкъ. Лякин дженап комендант татар кадын-къызларына ресторангъа, джамиге бармакъ, башкъа динге табынгъан шахсларнен къонушмакъ шернат тарафындан къатиен ясакъ этильгенини яхшы билъгенине мен эминим», деди Алиме незакетле. Эслидже сою сарышын офицерни элинден чекип: «Быракъ шуларны, биз вакъытмызны зевкълы кечирмек ичюн келишниклерни тапармыз» деп, кеттилер. Наташа къызарды. Арбийлернинъ сонъки айткъан сёзлерини терджиме этмекни ерсиз таныды.

— Эртеси куню ерге ярыкъ тюшкенинен, Аня саба емегине биле беклемей, Наташанен ве Рива аптенен сагълыкълашып, койге къайтты. Маринталь совхозындан кечкенде автоматлы аскер, ёлджы къызны токътатып, весикъасыны косьтермекни талап этти. Ёлджы Алиме Абденнанова Джермай-Къашыкъ коюнде яшагъанына даир кой полицейы имзалагъан ве Семь колодезей станциясы полиция болюгининъ мооринен тасдыкълангъан весикъаны окъуп, керн къайтарып берди. Зембилъни тешкерди. Онда кягъыткъа сарылгъан отъмек парчасындан ве дёрт дане сувгъа пишкен къартоптан башкъа шей ёкъ эди.

Алиме койге къайтып кельди. Къамыш-Бурунда корьгенлеринден радиограмма тизип, Стасягъа ашыкъты. Олар передатчикни кой четиндеки Сюрю-Къая артында къурдылар. 1943 сенеси ноябрь 3-те 26 номерли радиограмма: «Алынгъан малюматкъа коре, Къамыш-Бурунда энъ аздан эки бинъ адамлыкъ десант булуна. Десант топлу тура, къошумлыкъ къувет беклей. Къара денъиз ялысындан шаркъкъа таба чокъ мыкъдарда аскер кете. Мескичи коюнде немсе аскерлерни топланды. Чокъ мыкъдарда гизленильген топлар бар. София».

Радиограмма берильген сонъ, резидент, Стася Гуля-

ченкогъа оны шу ерде беклеп отурмасыны риджа этти. «Мен чокъ олса, бир саатнен къайтып келирим. Бизге бир радиограмма даа ёлламакъ керек оладжакъ» деп Сейфединнен корюшмеге кетти. Онынъ Кенегес коюнден кетирген хаберини билеп, айны шу куню 27 номерли екпнджи радиограмманы тертип этти. «Меркез»ге «София»дан: «Кенегес коюнде учюнджи румын дивизиясынынъ штабы булуна. Дивизия командири генерал Магулский...» Стася Гуляченко кене бу ишни девам этмеге къоркъкъаныны ве геджелери чешит къоркъунчлы тюшлер корьгенни сёйледі.

— Эгер сен бойле теляшладжакъ олсанъ, бизим ишимизге зарар кетире билесинъ. Ойле олса, мен Меркезге сенинъ хызметтен ред эткенинъни билъдирейим. Манъа башкъа радиот ёлласынлар. Насыл дейсинъ, разысынъмы?— деп сорады Алиме.

— Ёкъ, ёкъ, керекмей. Разы дегилим. Мен чалышмакъны девам этмеге разым,— деди Стася Гуляченко озъ сёзлерини пешман этип, утангъан тарзда.

— Яхшы. Ойле олса, лакъырды экимизини арамызда къала. Лякин бир даа къоркъам деген сёзни эшитмейджегим! Баягъы вакъыт индемей отурдылар.

— Стася, достым!— деди онъа Аня.— Насыл беллейсинъ, уджюмге кечкенлер, сюнгу урушында юургъанлар, пулемёт атешине къаршы кеткенлер къоркъмайлармы? Қъоркъу эр кесте бар. Қъоркъмамакъ къараманлыкъ дегиль. Қъараманлыкъ озюндеки къоркъуны бастырып, телюкеге къаршы кетмектир. Мына, биз, сен ве мен, сонъки тамчы къанымызгъадже Ана-Ватанны къорчаламагъа емин-ант эттик. Биз де инсанмыз! Қъоркъу не экенини билемиз. Лякин берген мукъаддес антымызгъа садыкъ къалмакъ керекмиз. Иште, ойле, достым! Тур, эвге къайтайыкъ! Бурсюкунъ акъшам Октябрь байрамыны къайд этеджекмиз.

1943 сенеси ноябрь 6- да Улу Октябрь социалист ин-

кыпчакларынынъ 26 йыллыкъ байрам акъшама Алимс ар-
-кыдашларынынъ бирер-бирер озъ одасына топлады.

— Кыыйметли достлар!—деди Алимс Абденнанова.—
Бугунъ, Кырым муваккъат оларакъ Германия арбий
кучълери алтында инълегенде, бизлер совет разведка-
джылары Улу Октябрынынъ 26 йыллыгыны кыйд эте-
миз. Эпинъызге байрам хайырлы олсун! Разведкаджы-
ларымыз Неджибе Баталова, Васфие Аджибаева, Абду-
ракъып Болатов, Хайрулла Мамбетджанов, агъа-кър-
даш Сейфедии ва Джеват Меннановлар! Ватанымыз,
Кырымнынъ азатлыгы огърунда косьтерген хызметле-
ригъиз ичюн сизлерге тешеккюр бильдирем. Куню ке-
лир, эр бир ватанпервернинъ ишине ляйыгынджа
кыймет кесилр. 1

Достларым, апте-агъаларым! Гъалебе куню якъый-
лашмакъта. Кызыл орду уджум артындан уджумга
кечип, немсе-фашист кучълерини гъарбкъа къувала-
макъта. Гитлерджи алчакълардан бинълернен койлер,
юзлернен шеэрлер азат этильмекъте. Бизлер де бу му-
къаддес иште даа юксек дженкяверлик косьтермек ке-
рекмиз.

Бизим вазифемиз: Феодосия вс Джанкой шеэрлерин-
ден Керчь тарафкъа кечкен арбий эшелонлар, Феодо-
сиядан Керчьке таш ёл бою кеткен машиналарны ге-
дже-кундюз озъ назарымыз алтында тутмакъ, Влади-
славовка, Акъ-Манай, Семьколодсей, Ойсул, Ташлы-
Яр, Салыи, Керчь станцияларындан кечкен эр бир эше-
лон ичюн месульмиз. Оларнынъ сайысыны бильмек,
сырыны ачмакъ.

Мен бир шей даа айтмакъ истейим, достлар. Эпимиз-
ге малюм, джебэлерге кеткенлерининъ анлелерининъ
базылары ашайттан пек замет чекелер. Болатов аркъа-
даш, сизге бир суаль: ярыи, байрам куню койдешлерге,
ич олмагъанда, экишер-учер къопкъа захирс бермек
имкяны бармы? Ве сиз бу ишке насыл бакъасынъыз?

— Имкян бар. Эм оларгъа ярдым этмек пек яхшы

олур. Ярын колхоз к̄аралтысы артында уруны ачармыз. Адам башына бирер к̄опк̄а бог̄дай даг̄ытырмыз. О тарафыны сон̄ундан кетишат озю кос̄терир.

— Пск дог̄ру япарсын̄ыз. Уруны ачув ве ашлыкны даг̄ытув ишине джемаат арасындан киши тайин этильсин. Бу ишке бизим адамлар к̄арышмасалар, яхшы олур. Разысын̄ызмы?

— Разыман!— деди Болатов, джемаатк̄а япаджак̄ ярдымындан шадланып.

— К̄ыйметли достлар, пионер Джеват, баяг̄ы вакыттан берли душманг̄а к̄аршы куреште буюк г̄айрет кос̄терип кельмекте. Як̄тан ишлери эпимизге белли,— деди Алиме джошк̄ууплык̄нен.— Джеват як̄ында он алты яшыны толдырды. Дженк олмаг̄ан олса, о энди комсомол азасы олур эди. Джеватнын̄ Ватан ог̄ондеки хызметлерине юксек к̄ыймет кесерек, оны комсомолг̄а аза к̄абул олунмасыны теклиф этем.

Арк̄адашлар, бу меселеде эпимизнин̄ рей бермеге ук̄ук̄ын̄ыз бар. Бойледже, Джеват Меннанов ВЛКСМ сафына к̄абул этильсин дегенлер эллерини котерсинлер... Бир, эки... алты. Джеват Меннанов бир аг̄ыздан ВЛКСМ азалыг̄ына к̄абул олунды. К̄рым азат этилип, район комсомол тешкиляты оз̄ вазифесинин̄ эдасына кечкени киби, Джеват Меннановк̄а тантаналы суретте ВЛКСМ билетт̄ так̄дим этиледжек.

Софра устюнде ситро, д̄рт кесек к̄алак̄ай, бурма ве башк̄а емеклер булуна, гуя мында мусафирликке кельгенлер.

Ноябрь 8 куню Сейфедин Меннанов Марфовка дегирменине барып, алты чувал бог̄дай чектирип кельди. Марфовкада немсе арбий к̄ысымы тург̄аны ве мектеп бинасында фишистлернин̄ штабы ерлешкени хусусында хаберлер кетирди.

Шу геджеси «меркез»ге 28 номерли радиог̄рамма иле Марфовка ак̄к̄ында малюмат берильди.

Демир̄ел станцияларында ашайт маллары сатын ал-

гъанлар, я да кийим ве эв эшьяларына денъишмек ичюн эшелонларны къаршылап чыкъкъанлар бар эдилер. Бойлелер арасында Джермай-Къашыкъ койлюлерини де расткетирмек мумкюн эди. Бу кересинде Алименинъ озю Ойсул, Ташлы-Яр, Салын демирёл станцияларыны доланып, къадын кийимини ич бир шейге «денъишип оламай» къайтты. Лякин ноябрь 10-да, «Меркез»ге 29 номерли радиограмма кетти: «Патлатылгъан эки демирёл копюри янъыдан ясалды. Керчътен Ойсулгъа баргъандже бутюн демирёл миналанды. Оны ток вастасынен патлатмагъа азырладылар. Ойсул карьеринде Ташлы-Ярдан кельген 240 дане бош вагон бар. Узакъ атыджы топларны Салын станциясына кочюрдилер. Бутюн эалини Армаэли, Семисотка, Акъ-Манай ёлагъыны мудафаа ишлерине мобилизледилер».

Алиме озю огюне, насыл да олса, десант тюшеджек Къызыл Ордунунъ енъишли арекетлерини темин этмек, явуз душманнынъ демирёл боюндаки ишлерини козь этмек вазифесини къойды. Онынъ кишилер демирёл станциялары янларында доланды, эшелонларнынъ насыл юклер алып кеткенлерини бильмеге тырыштылар. Алиме сабадан акъшамгъадже демир ёл якъымыларында экин ызанлары ичинде сакланып, ахвалны сейир этти. Геджелери «Меркез»ге радиограмма ёллады. Совет авиациясы де бир, де дигер демир ёл бою аскерий, арбий техника юклю эшелонларны куль-виран этти.

Фашист команданлыгъы бутюн бу къарсанбалыкъларда Совет разведкаджыларынынъ эли барлыгъыны сезип, шеэр якъынларында радиопеленгатор ишлетти, лякин ич бир тюрюлю нетиджеге пришип оламады. Кучюк бир татар коюнде, татар ватанперверлеринден тешкиль олунгъан арбий резидентура чалышадыр деген шей оларнынъ акъылына кельмедди.

Койде тосат-тосат немсе, румын арбий къысымлары токътап бир къач вакъыттап сонъ кете эдилер. Бу сефер немсе къысымы кельди. Аскерлер мезарлыкъ яның-

даки мектеп бинасына толуштылар. Қой эвлерини тешкерип, офицерлерге раатланмакъ ичюн келишкшли ер кыдырып юрдилер. Абдеиановаларнынъ эвине кельдилер. Мында учъ одада еди джап яшай. Офицерлер: «Яшамакъ ичюн шариант ёкъ» деп, чыкъып кеттилер. Квартирмейстер, кой полицайы Болатовдан, мында дженап рота командирин ве онынъ ярдымджысы ерлешмек ичюн яхшы донамлы эв тапмасыны талап этти. «Догърусыны айтсам, офицер азретлери,—деди Болатов хош кулюмсирап,—койде сизлер ичюн энъ келишкшли ер меним эвим. Бир апай, бир озюм. Бала-чагъа ёкъ, темизлик. Риджа этем, бизим эвге буюрынъыз!» деди тильмач саесинде. «Мусафирлер» полицайнынъ косътерген незакетинден файдаланмакъ къарарына кельдилер... «Не белялы башым бар экен,—деди Абдуракыппини апайы Ферузе.—Бу мусибетлерни кепс мында алып кельдинъми?»

Койде душман ротасы токътагъаны себебинден, Алименни иши муреккеплетшти. Невбеттеки 31-нджи радиограмма берильмек керек эди. Алиме анасыны «Джантыкъ къая» янындаки къуюдан сув кетирмеге ёллады. Қъардашы Азифеин исе азбардаки къуюдан сув чеккен Ревиде абай корюнген ерге къойды. Эгер ят кимселерден биревлер эв тарафкъа якъынлашсалар, анасы сув толы къопкъаларнен эвге таба юреджек. Буны корьген Азифе, эв ичинде рацияны ишлеткен аптсине хабер этеджек. Бойле усул саесинде ноябрь 14-те «Меркез»ге мунм малюмат ёлланылды. Шу вакъыт «Краснодар» разведмеркезинден алынган 8 номерли радиограммада: «Палапан, Султановка, Марфовка, Чокъул, Чалтемир, Баткъыр орталыкъларында аскерлернинъ топлулыгъыны, оларнынъ сия къуветини ве мудафаа вазинетини бильмек ичюн зарур чарелер корюнъиз» деген риджада булундылар.

Разведкаджылар меркезнинъ вазифесини эда этмек макъсадынен Палапан, Чокъул, Чалтемир, Баткъыр

койлерине барып, душманнынъ арбий кысымлары, штабы, сыялары, ашайт, якъарлыкъ анбарлары турган ерлерни огренип кельдилер. 24 ноябрь геджеси «София» «Меркез»ге еди радиограмма ёллады. Лякин «Меркез» меракъланган Султановка кою хусусында малюмат алмакынынъ чареси олмады. Султановка кучлю душман бекчилеринен сарылып алынган ве ясакъ ёлакъ деп илян этильген.

Разведкаджи эркеклер Султановкагъа якъынлашканда немсе бекчилерни: «Керн дён!» эмирни иле оларны артына къайтардылар. Васфие кызы Улькернен: «Бельки бизлер бир чаре тапармыз» деп кеттилер. Олар да бир шейге малик олмаган сонъ, Султановкада гъает муим арбий кысым олгъаны анълашылды. Алиме насыл да олса, анда не барлыгынынъ бильмек ичюн чарелер араштырды. Бу акъта Болатовнен фикирлешти. «Сизинъ эвде ерлешкен капитан ярдым этмезми?— деп сорады ве сонъра:— Лякин насыл ёлнен, насыл этип?» дие туюшюнди.

— Абдуракъип агъа, сиз манъа Султановкагъа бармакъ ичюн капитандан кягъыт алып берип оламайсынъызмы?— деди Алиме.

— Султановкагъа кимсени якъын къоймагъанларыны озюнгъ яхшы билесинъ. Биле турып, башынъны белягъа сокъмакъ истейсинъ. Я немсе менден къардашынънынъ анда не иши бар деп сораса, не айтырым?— деди Абдуракъип асабий алда.

— Джумазне къартанасыны ёкълап бараджакъ дерсинъиз.

— Я Джумазне къартанай учъ ай эвельси вефат эткен олса?

— Бизим ондан хаберимиз ёкъ. Анда барган сонъ, къартанамыз апансыздан ольген хаберини алып келирим. Офицерининъ огюнде яныкълап дуа эткенден олурмыз. Мерумны хатырлаймыз деп, оларгъа бирер къаде шарап берирмиз. Олур-кетер,— деди Алиме.

О, ялварса Абдуракып ред этмейджегнин биле эди.

Болатов «мусафирлер»нин хатирини тапмагъа тырышты. О бу кельмешеклернин вакъыты-саати кельгенини, Кърым топрагында муваккъат булунгъанларыны яхшы биле эди. Джермай-Къашыкъта яшагъан совет разведкаджыларынын аманлыгъыны сакъламакъ ичюн немселерге яхшы корюнге тырышты. Джемаатнен озьлерини дурюст алып бармаларыны талап этип турды. Немселер Абдуракыпни бегене эдилер. Онын, немселерге озь эвини теклиф эткенини, мусафирченлигини, койде низам-нитизам барлыгъыны къач керелер къайд этилер. Ана, энди эйилкке къаршы эйилкк япмакъ сырасы сизге кельди деп тюшюнди эв саибн. Софра донатты. Офицерлерни зияфетке давет эти, бирер къаде къойды. «Офицер дженаплары! Биз сизлернин бизим койде токътагъанынъызгъа мемнунмыз. Бизден бир тюрлю осаллыкъ корьмединъыз. Эм де корьмезсиз. Истесенъиз, данмий къалынъыз,—деп къадесини токъуштырды ве озь тилинде: «Мезарлыкъта ер тапылыр» деп иляве эти.—Сизлернин эшкынъызгъа! Къаделер бошалап, экинджи кере толдырылды. Къаршылыкъ сёз айтмакыны мунасип корьген капитан оюндеки къадени элине алды: «Сиз, Болатов эфенди, истесенъиз, бир тамам къалынъыз дединъиз, буны яхшы айттынъыз. Бизим гъалебемизден сонъ фюрерге садыкъ немселер Кърымда яшайджакълар».

«Мусафирлер» кейфленип, котеринки сеснен лакъырды эте башладылар. Ичерн Алиме кирди.

— А-а, Аня! Риджа этем, софрагъа буюрынъыз,—капитан еринден турмакъ истеди.—Мен сизинъ къардашынъызгъа буюк урьмет этем.

— Мен буны дуям. Чокъ языкъ ки, бизим шериятымыз къадын-къызларымызгъа ракъы-шарап ичмеге, башкъа динге инангъанларнен корюшмеге рухсет этмей,—деп кулюмсиреди Абдуракып. Бунынъле о ше-

риятны махкум эткенден олып, Алимени кѳорчалады.— Капитан азретлери, Анянен сизге бир риджамыз бар. Бизим истегимизни эда этсенъиз, бизим аилемиз ичюн буюк эйилик якъандан олур эдинъиз. Султановка коюнде бизим...

— Султановкада? Мен сизинъ аиленъиз ичюн эр тюрлю яхшылыкъ япмагъа азырым. Лякин Султановкагъа бармакъ къатиен ясакъ... Аня анда пейда олгъаны киби, оны къапарлар, мени офицер погонларымдан марум этерлер... Билесинъизми, не ичюн?.. Султановкада орду штабы булуна, анда эсас лазарет ерлешти, узакъ атыджы топлар бар. Билесинъизми, 17-нджи немсе ордусынынъ команданы генерал-полковник Енекс насыл серт адам? Анда бармакъны тевсие этмейим,— деди капитан, озюнинъ арбий сырларындан хабердар офицер олгъанына кѳопайчораланып.

— Биз акъыллы адамнынъ огюти огюнде баш эгемиз. Мадам ки, бармакъ мумкюн дегиль бармаймыз. Тешеккюр сизге!— деп Алиме сагъ элини кокюси устюне кѳойды. Капитан буны озъджесине анълады. Абдуракъип лакъырдысыны башкъа мевзугъа чевирип, бирер даа кѳойды. «Мусафир»нинъ саглыгъына котерди.

Ноябрь 26-да Алиме 39 номерли радиограмманен шу малюматны берди: «Эльде этильген малюматларгъа коре, Султановкада 17-нджи немсе ордусынынъ штабы, эсас лазарет, узакъ атыджы 6 топ булуна, София».

Декабрь 3-те 41 номерли радиограмма ёлланылды. Анда Алиме шуларны хабер этти: «Палапан коюне шаркътан румын топчылары кельдилер. Он эки узакъ атыджы ве алты дане зенит топлары. Ново-Николаевка коюне шаркътан 30 дане къапалы автомашинна ве 6 дане орта буюкликте танк кельди. София».

Керчъ ярымадасы Кърымнынъ энъ сувукъ аязлы окъюр еллер эскен ери. Декабрьде къатты сувукълар башлай, къар ягъа.

Къара кышта сувукълар 15-тен 30 дереджеге чы-

къа. Араба ёллары бузлай, къаткъакъ ола. Шеэрнен койлер арасында арабаней къатнавлар азлаша. Ёлларда сийрек-серпек алты ёлджулар расткелелер.

1943 сенесининъ декабрь айы о дередже сувукъ олды ки, ёлларда джаяв юрмекнинъ чареси олмады.

Алиме бизим шанлы ордумыз энди Азав ве Къара денъиз ялыларында десант тюшюрнп, пшгъаль эткен ерлерини къавий туткъанындан хабердар эди. «Эбет, къатты сувукълар аскерлеримизинъ умумий уджюмге кечмесине кедер этсе керек. Лякин умумий уджюм куню узакъ дегиль. Бизге ич бир тюрлю сувукълардан къоркъмайып, керек олса, аткъа минип кетип, хызметимизни девам этмек, вазифемизни эда этип турмакъ керек» деп тюшюнди Алиме. Мувакъкъат оларакъ конкрет авалелерден азат этти. Озю исе, эркеклернен берабер, демир ёлдаки арекетлерге козь-къулакъ олып турмакъ къарарына кельди. Джеват Менпанов таш ёл тамирни пшшпден Абдуракъип агъанынъ ярдымынен Дёрт-куль район почтасындан почта ташув ишине авузтырылды. Бу келишликли вазифе. Джеват анда озю киби башкъа койлерден къатнагъан яшларнен корюшип тура. Янъылыкълар билип келе.

«ГФП-312» агентлери озьлерининъ алчакъ, резиль ишлерини девам этмектелер. Буны Алиме ич бир дакъыкъа унутмай ве бу хусуста аркъадашларыны да тенбилеп тура.

«Меркез»ден янъы вазифелер олмагъанына бакъмадан, разведкаджылар ёлларны эп доланды, демир ёл ве станцияларны дикъкъатлары алтында туттылар. Команданлыкъ ичюн 10, 16, 24, 30 декабрь акъшамлары 42-45 номерли къыйметли радиограммалар ёллашылды.

Ниае, 1944 сенесининъ йылбаш байрамы етип кельди. Адети узре, йылбаш кобетеси пиширильди. Кобете, ичине «насип» деп кумюш акъча къойылды. Кобетени Ревиде абайнынъ озю кесип, дагъытты. «Арамызда бахтлы ким олса, «насип» онъа чыкъсын!» деди. Лякин

Муедин Абденнанов.

Азифе Абденнанова
1965 сенесп.

Йылбаш кобетеси адетининъ шойле бир шарты бар. «Насип» кимге чыкъса, о киши бахтлы оладжагъындан толайы, кобетени ашамайып софрадан четке чекильмек керек. Амма о «насиб» озюне тюшкензини сездирмей къурназлыкънен акъчаны агъызындан дуйдырмай чыкъара, кобете ашамакъны девам эте биле. Эгер «насиб» ни алгъан адам, бойле айнеджиликни беджерип олса, йылбаш софрасы гъает шенъ келе. Бу чокъ эски адетлерден бири. Месея: Эр кес «насиб» манъа чыкъар деп умют эте ве мукъайт ашай. Эр кес бири-бирининъ агъызына бакъып тура. Бирев, «насиб» чыкъкъан киби, яландан агъызындан акъчаны дуйдырмадан алып яшырмакъ истей, сонъ шакъа олгъаны анълашыла. Эр кес кулюше. Йылбаш кобетеси эглендже, шакъа, кулюкю акъшамына чевириле. «Тура», «алтын юзюк», «чайник», «телефон»... киби чешит миллий оюнлар бар. Йылбаш кобетеси акъкъында догъмушлар арасында чешит лафлар, ёрумлар айтыла. Бу кересинде Алиме чешит ёрумларгъа огърады, чюнки йылбаш «насиби» онъа чыкъты.

Янъы йыл сабасы сой-акъраба бири-бирини ёкълап келе. Ичери киргени киби, эвиниъ тёрюне авучпен богъ-дай сепе. Янъы йыл хайырлай. «Янъы йылда эвиниъ отъмекли, бол-берекетли олсун» дей. Достлар да бири-бирини хайырлап, башларында ашагы ашлыкъ септилер. Олар озь араларында бири-бириниъ хаялыны, арзусыны билелер. Алимеге мурадына наиль олып, яхшы минар олмасыны, Васфиеге — медицина институтыны битирип, эким олмасыны, Неджибеге — совет арбий разведкаджыларыныъ фаалиетлери акъкъында роман язув мерамына иришмесини тиледилер. Эртеси куню сабадан эркеклер чатлама сувукъта ёлларны, станцияларны козь этмеге кетти, акъшам къайтып кельдилер. Эльде этильген малюматларны гедже ёлламакъ кереклиги хусусында Стасягъа хабер этильди. Рацияны Алимелериниъ эвинде къурмакъ къарарына келиди. Ревиде абай Мельбек битайиыны одасына кирди. Азифе, Сейфедин. Джеват тышарыда бельгиленген ерлерде невбетчиликте турдылар. Ичериде Алиме, Стася Гуляченко рацияны ишлетмек ичюн эки сааттен зияде огъраштылар, чалыштырып оламадылар. Инает, тышарыда бузлап-къатып къалгъан невбетчилерни ичери чагъырдылар. Стася рацияны ишлетмек чареси олмагъаныны, «Меркез»ден дигер рация кетирмек кереклигини айтты. Меселе пытракълашты. Башкъа рация кереклигини Краснодаргъа насыл хабер этерсинъ? Демек, Эски-Кърымгъа барып, алякъаджы «Отважный»нен корюшмек керек. Онынъле ялынъыз резидентиниъ озюне корюшмек рухсет этильди. Не япмалы?

Алиме Болатовгъа барды. Рация бозулгъаныны вилериде чалышмакъ ичюн янъы рация кереклигини анълатты. «Насыл да олса, бир мана тапып, Эски-Кърымгъа бармакъ керек, — деди Алиме Болатовгъа. — Башкъа чаре ёкъ». «Ай анасыны, напсакъ экен, — деп тюшюнджеге далды Абдуракъип. — Ферузе аптень чокътан берли тикиш машинам къырыды, Эски-Кърымда та-

мирлей экенлер, деп кѣач керелер айтты. Ойле олса, ярып сабадан кетемиз,— деп кулюмспреди Абдуракып кетмек ичюн мана тапылганына севинип.— Бедарканы сксрим. Сен яхшы кийин. Ёл якъын дегиль. Ава сувукъ. Болатов полицай формасыны кийди. Алимсенен ян-янаша отурып, тикиш машинасыны бедарканынъ огюне кѣойып джѣнедилер. Ат ёргъалай берип кѣарлы-бузлы кѣаткѣакъ ёлдаи кетти. Онынъ сыджакъ нефесинден агъызлыгъы четинде кѣырав пейда олды. Дерсинъ, айван шеэрге кеткени ичюн севине, кѣулакъларыны тиклеп, кимерде бойнуны бурып шорбаджысына бакъа. Болатовнынъ кѣамчы котермей «айды, достым, айды!» дегенинден мемнун киби, ёргъалавыны эп чабиклештире.

— Алиме, биз учъ айдан берли сен не талап этсенъ, шуны эда этмеге тырышамыз. Сенинъ вазифенъде сadyкълыкъ, адалет, озюнъде буюк ираде сеземиз. Шунынъ ичюн де сени сая-севемиз. Сенинъ киби етекчимиз олгъанына гѣурурланамыз. Биз буны коремиз, дуямыз. Амма озюнъ акъкынынъда бир шей бильмеймиз. Ферузе аптенъ: «Бу Алименинъ гонъюль берген бир кимсени бармы экен?» деп кѣач керелер сорады. Акъикѣатен бармы?

— Абдуракып агъа, дженк башлагъан айы мен даа он еди яшында эдим. Гонъюль бермек кѣайда, мен ата яшлар булунгъан ерлерге оюн майданына кѣатнамагъа биле етиштирамадым,— деди Алиме ве теренден кокюс кечирди.

— Языкъ! Чокъ языкъ!— деди Абдуракып.

— Неге языкъсынасынъыз, Абдуракып агъа! Бизим аятымыз илериде. Дженк битер. Ойле гѣалебе байрамы япармыз ки, дюнья шашар. О вакъытта йырлармыз! Ойнармыз! Сизлер халкъымызнынъ гѣуруры, кѣараман йигитлер олурсынъыз. Эпинъиз окъур, бильги алырсынъыз. Джеват макъсадына пришир. Мен кѣоджагъа чыкъарым. Сиз тойымда кѣартагъасы олурсынъыз. Мен:

«Эй, джемаат, к̣аделерини̣зни̣ то̣ймызны̣н к̣арт-аг̣асы Болат ог̣лу Абдуракып шерефинне котерини̣з, бу киши душман арбий кийиминде совет разведкаджысы сыфатында душман иле курешти». Ана о вакытта халк̣ сизни̣ ким экенини̣зни̣ билир.

— О вакытта сени̣ де ким экенини̣ билирлер. Шимди: «Бу кыз ичюн бойле чок̣ чапкылай» дегенлер ве сени Ревиде к̣артапаша бен̣зеткенлер бар. Мен оларга: «Кимсен ишини̣з олмасын» деп сени̣ иле ильки корюшкенде ман̣а айткан с̣злерини̣н айт-ам. «Биз бу ерлерни̣н к̣умларымыз, сув ак̣ар, к̣ум к̣алыр, тилини̣зни̣ билип к̣улланыны̣з!» Шай деп, Абдуракып кулды. «Демек, биз бу ерлерни̣н к̣умларымыз!» Ве даа зияде кулюштилер.

— Менни к̣артанама бен̣зетелерми? Бу яхшы. Мен он̣а к̣артана дегиль де, ана дегенимни̣ билесини̣з. Мен оны о к̣адар севем. Оны̣н эмексеверлиги, Ватан-га, халк̣к̣а садыклыгы, дурюст фикирлери ичюн севем. Билесини̣зми, совет акимнети пекитильген йыл-ларда Керч ярм адасыны̣н эалиси меним к̣артанама «К̣арт коммунист» деген. Халк̣ бу адны, лаг̣ап дегиль де, оны̣н ленинджи олг̣аны ичюн урьмет этип айткан. Анамыз ог̣улларыны̣н учюни де большевик рухында тербиеледи. Ман̣а да: «Осип-букосен̣, сен де, дайылары̣н киби, коммунист олурсын!» деп к̣ач керелер айтты. Абдуракып аг̣а, «сенде к̣авий ираде сеземиз» дедини̣з. Меним ойле олмамда анамы̣н тербиевий тесирп г̣ает буюк. Мен оны̣н падиша ог̣у-лары, к̣ыраллар, ханлар ак̣кында масаллар ик̣е эткенини̣ эшитмедим. О ялыны̣з Ватанына, халкына, мемлекетине садык алда олип кеткен к̣адын-кызлар ак̣кында эфсанелер, дестанлар айтмаг̣а севе...

Лак̣ырды олган ерде вакыт тез кече дейлер. Близим ёлджулар кызгы̣н лаф иле Ак̣-Манай, Владиславовка станциялары янындан Ново-Покровка коюне

чыкътылар, ондан солгъа бурулып, бир къач татар кой-лерни янында кечип, Эски-Кърымгъа етип кельдилер. Шеэрге киреджекте, оларны шлагбаум огюнде токътаттылар. Къайда ве не ичюн кеткенлерини, весикъаларыны тешкердилер. Тикиш машиннасынынъ къапагыны котерип бакътылар. Елуна девам этмек рухсетини алгъан Болатов шлагбаум бекчилерине он ймырта къалдырып джѣнеди. Немселер севингеннен: «Мына бу бизим адам» деп къалдылар. Абдуракъип тампиханни тез тапты. Дапгъалакъ уста машинаны тешкерди. «Тюзетмек мумкюн, лякин бугунъ дегиль. Учъ кунъден келип алырсынъыз» деди. Абдуракъип базар янында ашчы тюкянына кирди. Алиме озюне керек сокъакъны къыдырып кетти. Пушкин сокъагында еди номерли мавы боялы къапы огюнде токъталды, зенинде нелернидир хатырлап, къапыны къакъты, сес чыкъмады. Бираздан текрар, къуветлидже къакъты. «Ким бар анда?» деген сес эшитилди. «Мында чыктынъыз, сизден сорайджакъ шейим бар» деди Алиме. Къапыда отуз яшларында эркек киши пейда олды.

- Сиз кирагъа ода бересинъизми?
- Берем. Допанмасы такъымынен.
- Кира акъкъы паалымы?
- Екъ! Паалы дегиль!
- Кирип коръмек мумкюнми?
- Мумкюн.
- Таныш олайыкъ. Аня.
- «Отважный».

...1942 сенеси январь 24-те, Совет Ордусы Феодосиядан Керчь бстке кеткенде, орду разведка болюги, дженктен огюне Эски-Кърым шеэринде яшагъан Смирнов деген арбий кишини, азырлыкътан сонъ, «къачакъ» сыфатында озъ эвине къайтып яшамакъ ичюн къалдырды. Смирнов къач айлар гизли яшады. Сонъра къол таякънен шеэрде пейда олды. Немселер комендатурасы оны тешкергенде, дженкнинъ ильки кунълеринде са-

быкъ, кызыл аскер Смирнов аякътан яраланганыны ве бундан сонъ арбий хызметтен къачып эвге кельгенини айтты. Оны тешкерип бакътылар. Айткъанларыны акънкъаткъа бенъзеттилер. О вакъытта гитлерджилер: «Фюрернинъ шанлы аскерий кучълерининъ дарбелери алтында Кызыл Орду снылпир, аскерлери къачакъларгъа чевирилрлер» деген фикрде эдилер. Таякъкъа сюкенип юрген кишини къачакълардан бир ерине къабул эттилер... Шунунъ эсасында, дженктен тунъюльген солдатлар арасында мисаль оларакъ тешвикъат алып бардылар...

1943 сенесининъ кузюнде Кырымда партизан арекеттеш душмангъа амансыз дарбелер эндирип, озюни таныткъан бир вакъытта, дагъдан Эски-Кырымгъа кельген орта бойлу, кесментик, сарышын киши Пушкин сокъагында 7 номерли эвнинъ къапысыны къакъты. Та 1942 сенеси январь айында бельгиленген пароль вастасынен Смирновгъа озюни танытты. «Отважный»ге шеф Захаровдан селям кетирди. Чалышмакъ вакъты кельгенини айтты. Бундан сонъ о тюрюл вазифелерни эда этти. Озюни чалышмагъа икътидарлы адам деп танытты. Дагъгъа къатнамакъ ёлуны огренди. Бир кере партизан аэродромындан Краснодаргъа учты. Подполковник Захаровнен корюшти. Шеф онынъ ишке киришкенини тештишлеп, конспирациягъа къатты рнает этмесини талап этти. Захаров онъа: «Итимал, сизге бир кыыз келир Насылдыр бир ишнен, я да меселенен мураджаат этсе, о кыызгъа ярдым этерсиниз!» деген эди.

Шимди Аия иле таныш олгъанда Захаровнынъ шу сёзлерини хатырлады.

— Сизнен тапыш олгъанымга гъает мемнуным. Шефимиз мангъа зарур кельсе, сизнен корюшмекни тевсие эткен эди,— деди Алиме.

— Насыл ишнен буюрдыңыз?

— Меним рациям бозулды. Радист тамирлеп ола-

май. Янъы рация керек. Не къадар тез олса, о къадар ихшы.

— Мумкюн. Лякин сизниъ дегенинъиз киби тез олмаз. Эпъ аздан бир афтадан... Январь 12 куню келип алырсынъыз,— деди «Отважный».— Мында келип олур-сыпъызмы?

— Келирим. Лякин не ичюн ойле кеч?

— Сымарышынъызны о вакъыткъа эда этип олсам, аферин «Отважный» денъиз!..

«Отважный» шу гедже онъа белли ёлнен Эски-Кърым дагъларында курешкен партизанларнынъ Шаркъ бирлешмесине келип чыкъты. Керек адамынен корюшти. Онъа разведмеркезге барып янъы рация кетирмек кереклигини айтты. О одам Шаркъ бирлешмесининъ командирн В. С. Кузнецов, комиссары Р. Ш. Мустафаевнен корюшти. Орду разведкаджылары алякъаджысына аджеле суретте Краснодаргъа учмакъ ичюн ярдым косьтерильди.

Экинджи куню партизан аэродромындан котерильген самолёт адий кийимли кишини Краснодаргъа Пашково аэродромына алып кельди. О киши «Отважный» эди.

Подполковник Захаров раатсызланмакъта эди. Къач куныден берли Джермай-Къашыкъ резидентинден хабер ёкъ. «София»нынъ чагъырувларгъа джевап бермегени Захаровны чешит тюшюнджелерде къалдырды. Джебэ аркъасында джаныны телюкелер ичине къойып чалышкъан Аня озъ ишинен теджрибелн разведкаджыларны биле айретте къалдырды. Бойле вакъытта подполковник Захаров сёзге келип: «Билесинъизми, аркъадашлар, Аня секиз яшында ата-бабадан марум къалып, Ревнде къартапасынынъ элинде тербиелене. Коммунист Муедин дайысынынъ онъа буюк тесирн ола. Не исе де эшкъ олсун къызгъа!» дей эди. Шимди онынъ сускъаны Захаровны телаш ичинде къалдырды. О саат сайын ярдымджысы майор Зайцевден Аня хусусында хабер сорай эди.

Ичерн небетчи лейтенант кирди:

— Подполковник аркъадаш. Смирнов деген киши узурынъызгъа кирмеге рухсет сорай.

— Айт, кирсин,— деп Захаров еринден турды. Сабырсызлыкъле Смирновны къаршылап, селямыны алды. «Отважный» не айтыр экен деп онъа дикъкъатле бакъып турды.

— Сизге резиденттен ссылам кетирдим. Онынъ рациясы бозулгъан. Радиост рацияны тамирлеп оламагъан. Янъы рация ёлламанъызны риджа этти.

— Барсын, ойле олсун. Тек Анянынъ озю сагъ-селямет олсун. Кетирген хаберинъ ичюн сагъ ол. Биъ мында беш кунъден берли Аняниси багъ туталмай, теляш ичинде къалдыкъ...— деди подполковник,— ярын рацияны алып кетерсинъ. Ярын гедже де учарсынъ! Аняладыньмы?

— Аняладым. Ярын гедже учам,— деди о эмирни текрарлап.

— Айды, отур, энди вазифелерден тыш лакъырды этейик. Анянынъ корюниши насыл, тендюристми?

— Мен онынъле биринджи корюшювим. Менде джесаретли, акъыллы кыъз оларакъ теэссулат къалдырды.

— Янъылмадынъ. О, акъынкъатен, Ватанымизнынъ садыкъ кызы. Мешиим адымдан резидентни «Къызыл Байракъ» ордени иле мукафатланувы мунасебетинен хайырла. О бу мукафаткъа та ноябрь 5-те такъдим этильген эди. Даа якъында, январь 5-те тасдыкълапылды. Буны онъа мытлакъа билъдир! Мен ондан бизни меракъландыргъан янъы малюматларны бермесини риджа эткен эдим. Бу акъта онъа хатырлатырсынъ. Озь эвинъде яшамакъны девам эт. Пароль эскидеки киби къала. Аня санъа насыл истекнен мураджаат этсе эпсинде ярдым этмеге тырыш. Менде башкъа суаль ёкъ. Сизде?.. Ойле олгъанда, сагълыкълашамыз. Рация, самолёт меселесинен сени майор Зайцев темиш этер. О бу акъта биле. Ишинъде мувафакънет тилейим,— деп элини узатты Захаров.

Партизан аэродромына кѳонган самолѳеттан тюшкенлер арасында учъ кунъ огюне Краснодаргъа учкъан киши де бар эди. Геджеиниъ бир вакъытында автомат ве гранаталарнен сляланган адамлар аркъасына эшъа чувалы багълы кишини дагъичинден озгъарып, Эски-Кърым сокъакъларындан бириндеки мавы къапылы эвниниъ янында токътадылар. Аркъасында юкю олган киши эвге киргенге къадар олар коше башындан бакъып турдылар. Сонъ «Эр шей сырасында» деп, кельген ёлларынен геджеиниъ къаранлыгъына сиинип кеттилер.

Январь 12 куню бекчилер, шлагбаум янында озълерине таныш бедарканы токътаттылар. Бедаркадаки немсе киийиминде эркек ве къадып незакет иле селям бердилер. Тамирханеден тикиш машинасыны алмагъа кельгенлерини айттылар. Айдавджы, арпа толу ат торбасындан отуз ймырта чыкъарып бекчилерге берди. Байгъушлар мемнуинетде озъ араларында нелердир айтышып, пишкеп ймырталарны ашап къалдылар... Данъгъалакъ: «Машинанъыз азыр, ала билесиниъыз» деди. Машинаны бедарка устюнде ерлештирип, сагълыкълаштылар. Сокъакълар теналыкъ. Гуя шесърде кимсе къалмаган, эр кес кочип кеткен. Бедарка мавы къапылы эв янына келип токътады. Полицай арпа торбасыны атнынъ башына кечирювнен мешгъуль олды. Эвеля бир къадын, онынъ артындап эркек киши азбардап чыккып, чувалгъа оралган «юк»ни бедарканынъ отургъычы тюбюндеки сандыкынынъ ичине ерлештирдилер. «Отважний» Аняны, девлет мукафаты алгъаны ичюн хайырлады. Шефнинъ селямыны айтты. Аня пальтосынынъ енъинден пакет чыкъарып «Отважный»ге берди, онынъ шефке такъдим этильмек кереклигини анълатты. Олар сѳзсиз башларыны эгип, сагълыкълаштылар. Абдуракъип: «Чокъ арпа ашасанъ, емлерсиниъ» деп, атнынъ башындаки торбаны алды. Шлагбаум янындан олар сагълыкълан къалынъыз дер киби, эллерини саллап кечип кеттилер.

Ёлджулар койге къайтып кельгенде, орталыкъкъа къаранлыкъ чёккен эди. Эвден эвеля Азифе чапып чыкты, аптесниниъ бойнуна сарылды. Ревиде абай, хош кельди айтып, Алимеге бакъты. Индемеди, кызыныиъ къуванчлы козьлеринден эр шей сырасында экенини анълады.

Алименинъ къайтып кельгенини корьген Сейфедин: «Хош кельдинъ, къомшу, ушюмей яхшы-яхшы барып кельдинъми?» деп онынънен, эль тутышты. О Алименинъ элине гизлиден ягъыт туттырып: «Бугунъ озюм корип кельдим. Аджеле хабер этмек керек» деди гизлиден.

— Къана, эвге киринъиз, ачыкъкъандырсынъ, Абдуракъып. Бугунъ джарлы омач шорбасы пиширдим,— деди къартана.

— Сагъ олунъыз, Ревиде абай. Апайгъа тикиш машинасыны теслим этип севиндирмеге ашыкъам,— деди Абдуракъып ве бедарканы айдап кетти.

— Замет олса да, Стасягъа айтынъыз, бизге кельсин,— деп кычырды Алиме онынъ артындан.

Тезден радистка кыыз кельди.

— Стася, янъы рацияны къабул этип ал,— деди Алиме,— мен шифрнен малюмат тизгендже рацияны къурып азырла. Бугунъ, январь 12-де биринджи номерли радиопрограмма ёллайыкъ...

Къартана радистка кыызгъа бунарлы назар атты. «Бакъ, Алиме насыл кыйын, телюкели ишлер япып кельди. Сен исе джыллы эвде соба артында отурып, къоркъасынъ» демек истеди, лякин индемеди. Бираздан Стасянынъ: «Рация яхшы чалыша, мен азырым» деген сеси эшитильди. Алиме еринден турды.

— Азыр олсанъ, къана, яз! «Багереве станциясында учъ эшелон тура, къыркъ беш вагон автоматик винтовка ве пулемётнен сиялы румын аскерлеринен юкю, къыркъ вагон да немсе аскерлери...»

— Стася,— деди Алиме, радистка радиопрограмманы берип битирген сонъ.— Авалар йымшады. Душман аре-

кетке кельди. Бизге, эр кунь, бельки базы куньлерде эки радиограмма бермек керек олур. Сен эр дакыйкба вазифенгыннъ эдасына азыр тур!

Акыйкбатен, ойле олды. Радиограммалар бири-бири артындан ёлланылып, 13 январьда учь 2—4 номерли, 14 январьда учь 5—7 номерли радиограммалар берильди. Сонъки 7 номерли радиограммада: «Багерово аэродрома на транспорт самолётларынен аскерлер кетириле», 13 январьда джебе тарафкба таш ёлнен снаряд юкю 8 автомашина кетти...» дие хабер берильди.

1944 сенеси 17 январьда разведцентрден: «Ёлладыгынъыз малюмат гъает кыйметли. Команданлыкъ гъает мемнун. Илериде малюматлар насыл ёлнен, кимден алынгъаныны косътеринъыз. «Отважный» базагба аманлыкъле кбайтып кельди» деген учюнджи номерли радиограмма алынды.

Алиме Абденнанованынъ «София» имзасынен ёллагъан шу радиограммалары эсасында, бизим команданлыгъымыз, Таманъ ярымасындан керн чекилсюткбаан душман кысымлары кбайсы тарафкба арекет эткенлерини билъди, авнация кысымларымызгба демирёл эшелонларынынъ ве буюк аскерий кысымларнынъ, оларнынъ силъа ве техникасынынъ топлу тургбаан ерлерини бомбалав хусусында муим эмирлер берди. Бунынъле берабер, Совет команданлыгъы, Керчь ярымадасында гитлерджиленнинъ насыл кысымлары булунгбаан ве оларнынъ мудафаагба азырлыкълары акъкъында дегерли малюмат алды.

Совет команданлыгъына энди кбамачавда Кърымны къорчалав генерал-полковник Ениске Команданлыгъы алтындаки 17-нджи немсе ордусына, бунынъ киби даа 5 немсе, 7 румын дивизиясы ве дигер арбий кысымларгба авале этильгени малюм.

Душман Керчь ярым адасында 70 километр теренлигинде дёрт мудафаа ёлагъы къурды. Бу ёлакъларны 73-нджи ве 98-нджи пняде немсе дивизиялары ве

91-нджи топчылар бригадасы, 6-нджы атлылар ве 3-нджи румын дагъ-окъчылары къорчалагъаны белли олды¹.

Иылбаштан сонъ баягъы адиселер олып кечти. Насыл да олса, аркъадашларгъа вазнетнинъ муреккеплигини билъдирмек керек деп тюшюнди Алиме. Козъ къыйгыындан къардашы Азифеге бакъты. О, анасы огреткенн киби, явлукъ нагъышламакънен мешгуль эди.

— Азифе!

— Не дейсинъ, апте?

— Неджибе енгеге барып, аптем бу акъшам бир къач кишинен сизинъ эвде корюшмек ичюн разылыкъ истей, дерсинъ. Эгер разы олса, манъа керек кишилерни Неджибе енгеннинъ эвине чагъырырсынъ.

— Я разы олмаса?

— Ойле олмакъ мумкюн дегиль, енгемиз къач керелер манъа озю теклиф эткен эди.— Алиме къардашынынъ башындан сыйпады ве артыкъ чапа-чапа кеткен Азифенинъ артындан бакъып къалды. Вакъыт тез кече, кучюк къардашы энди он дёртке кирди, буюги Ферузе он едиге айланды. Ондан сонъки вакъытта бир тюрлю хабер ёкъ: «Меним кельгенимни эшиткенде, озю келип-кеткен эди. Қъарангъыт узакъ ер дегиль, амма эр алда барып, корюшип, бир гедже къонып къайтмакъ ичюн эки кунъ керек. О эки кунъ къайда? Эр кунъ иш. Адамларгъа вазифе бермек керек. Кетирилген малюматлардан махсус шифр иле радиограммалар тизмек. Онынъ устуне, Стася эп къоркъакълыкъ ичинде яшай. Бир шей олса, башта о къалтырап башлар. Я дигер аркъадашлар? Абдуракъип къавий адам, Неджибе енгем — омюр билля сёзюнден къайтмаз. Васфис апте саф гонъюлли, садыкъ дост. Хайрулла — олер, дегенниден дёнмез. Я Сейфедин ве Джеват?— Эр кес олар ки-

¹ Генерал-майор А. Н. Грилев. «Диспр, Карпат, Кърым». «Фен» нешрияты, 1970 с. 221-нджи санфеа.

би олгъайды. Бу не аджеба? Не ичюн мен бойле тюшюнджелерге далдым? Эбет, немселер районда эки гизли тешкилят азаларыны къапагъанлар. Бу саткъын мельунларнынъ иши. Ханнлер... Куню келир, олар джезаларыны булурлар. Яшларгъа языкъ. Сербест бахтлы аят ичюн курешип, оны корьмей олюп кетмек не къадар буюк фаджна...» деп тюшюнди Алиме.

Азифенинъ тез къайтып келюви Алимени терен ойлардан уянтты.

— Неджибе енгем оларнынъ эвинде корюшмеге разылыкъ берди. Достларынгъа да хабер эттим,— деди Азифе бир нефестен. Енгем: Алимеге айт, эртедже кельсин, деди.— Сонъ, Алименинъ козьлерине тикилип:— Апте, мен де барайым да сенинънен!— деди.

— Яхшы, барырсынъ. Амма бизлер лакъырдыгъа киришкенимиз киби, тышарыгъа чыкъарсынъ. Этрафкъа козь-къулакъ олып турарсынъ. Бу сенинъ месуль вазифенъ, унутма! Мен санъа ишанам.

— Эрте кельгенинъ яхшы олды,— деди Неджибе,— тюневин гедже Рустем юкъусы арасында къач кере «бабам, бабам» деп сандыракълады. Онынъ янында отуруп, юкълап къалгъаным. Дайынъ дженкке кеткенде Рустем учъ яшында эди. Бабасыны унутмагъанына бакъ!

— Бала, озюни севген кишини бир вакъыт унутмай. Дайым сизлерни корьмеге арз этсе керек. Онынъ ичюн Рустемнинъ тюшюне келе. Айды, корюшменъизге аз къалды. Тезден бизимкилер келир, о вакъытта ана-баба къавушырсынъыз.— Алиме чагъыргъан адамлары кельгендже енгесинен баягъы лакъырды этип отурды.

— Достларым, бугунъ сизлернен джиддий лакъырды этмекни зарур таныдым,— деди Алиме, бир къалмайып, вакътында джыйылышып кельген разведкаджыларгъа.— Эвели шуны айтмакъ истейим ки, бизим ишимизге юкъарыда юксек къыймет кесиле. Сизинъ топлап кетирген малюматынъыз буюк эмнетке малик. Буны

сизге бильдирмеге борджлым. Сизлерни хайырлайым!
Сагъ олунъыз!

Бу сёзлерни эр кес мемнуниетле къабул этти. Васфие къуванчлы козяшларыны силип: «Ватанымызынъ телюкели кунълеринде онъа файда кетиргениме севинем» деди.

— Лякин гитлерджилер топрагъымызны таптамакъны девам эткен вакъытта, бизлер даа исрарлы ве даа мукъайт чалышмакъ керекмиз,— деп сёзюни девам этти Алиме.— Биз сриниъ къулагъы, этрафнынъ козю олмакъ керекмиз. Авалар тюзельгенинен, Совет ордусы десант мейданларында уджюмге кечер деп, немселер фааль арекет этип башладылар. Ялы кенары койлеринде буюк азырлыкълар корелер. Совет ордусы ичюн ярым аданынъ шаркъында стратегик эмиети олгъан Къамыш-Бурун районыны, дженюпте Къарангъыт кою къаршысындаки ялыны ве Чауда голю этрафыны яхшы козъ этип кельмек керек. Бу муим вазифелерни эркеклерден бири япмакъ керек,— дегенде, эр кестен огюне Джеват еринден турды.

— Алиме апте, немселер манъа анъкъав койлю баласы, деп бакълалар. Къармыш-Бурунгъа барып кельмекни манъа ишанынъыз. Мен вазнетни кереги киби билип келирим. О районгъа буюклерге бармакъ олмай. Хафлы. Ред этмесигиз, ялварам. Бу манъа комсомол сыфатында авале олунгъан хусусий вазифе олсун!— деп, ерине отурмадан, джевап беклеп турды.

— Яхшы, Джеват, мен разым. Сейфедин агъа бунъа насыл бакъа?

— Джеват чокъ вазифелер эда этти, буны да беджерджегине эминим. Барсын!— деди о, къардашы шу месулъ вазифени эда этеджегине ишанып.

— Яхшы, Джеват, бар. Эм азыр, Коп-Такъыл, Ново-Алексеевка койлерине де дикъкъат этерсинъ,— деди Алиме. Джеват, куреш мейданында биринджиликни алгъан адам киби, гъурурланып ерине отурды.

— Къарангъыт кою ялысына ве Чауда корфезине Абдуракъип агъа барып келир. Не дейсинъиз?— деп онъа бакъты. Болатов мемнуиетле разы олды.

Алиме сёзюни девам этти:

— Сейфеддин Марфовкагъа дегирменге ун тартмагъа барып, андаки вазиятни биллип кельсин. Бир ай огъуне Султановкада немселернинъ арбий штабы ерлешкенини билесинъиз. Койининъ этрафы бекчилернен сарылы. Шимди о орде вазиятни бильмекни Хайрулла Мамбетджановкъа авале этем. Озюнъиз насыл дейсинъиз?

— Сизинъ сёзюнъиз меним ичюн эмир. Вазифени эда этмеге сёз берем.

Энъ эсас вазифени, яни демир ёл станцияларыны Алиме, эр вакъыттаки киби, озю устуне алды. Васфие Аджибаева ве Неджибе Баталова да онъа бу меселеде ярдым этеджеклер.

— Энди, аркъадашлар, сизин элимиз ичюн фаджиялы вакъна хусусында хабердар этмеъ истейим. Якъынларда «ГФП-312» агентлери Къоджалар ве Коп-Къыпчакъ татар койлеринде гизли ватанперверлер тешкилятынынъ изине тюшип, онынъ бир чокъ азаларыны къападылар.¹

Душман Кърымда озюнинъ сонъки кунълери яшагъаныни сезе. Кеттикче джанаварлаша. Койлюлерге, ёлджуларгъа чешит айнеджиликлернен якълаша. Адамларнынъ ишанчына кирип, озьлерининъ къара ишлерини япа. Эр къалпакълыгъа баба демек олмагъаны киби, танымагъан, бильмеген адамларынъыздан, сонъ дередже сакът олмакъ керексинъиз. Вазият кеткен сайын агъырлаша. Пек мукъайт олунъыз!

Достлар сагълыкълашып, бирер-бирер чыкътылар. Бир-бирине дуйдырмакъ истемеселер де, юреклерини агъырлыкъ сарды. Яш джаныны Ватан огърунда феда

¹ А. Сгибнев, М. Кореневский. «Разведкаджыларнынъ адлары бар». Москва, 1973 с., 25-иджи саифе.

эткен беллисиз интикѡамджылар ичюн окюндилер. Совет адамларынынъ бахтлы омюрини хырпалагъан, ватан интикѡамджыларыны мисли корюмез чекишювлерге огъраткъан гитлерджилерге къаршы даа исарлы курешмек кереклигини анъладылар.

Болатов акъшам къарысы Ферузеге, ярын Қъарангъыткъа Алименнинъ къардашы Ферузени ёкълап бараджагъыны айтып, сабагъа бир асарчыкъ кубу майы, бир тёгерек къоюн пеннири, бироз да къоюн къакъачы азырламасыны риджа этти. «Енгензининъ санъа селямы дерим» онъа.

Абдуракъип апайы азырлагъан эрзакъыны ве ярым чувал унны бедаркагъа ерлештирди. Эр вакъыттаки киби, апайыны багърына басып, сагълыкълашты. Уйдеде Қъарангъыткъа келип Ферузенен, онынъ тийзеси Эминне ве эништеси Фарикънен корюшти... Абдуракъип Фарикътен Қъарангъыт ялысы миналагъаныны, анда тикенли тель къора чекильгеннини анълады. Эшиткенлерини тешкерип, асылына еткен сонъ, экинджи куню койге къайтып кельди.

Джеват таш ёлда чалышкъан вакъыттаки эски ямавлы урбаларыны кийип, сабалеини джёнеди. Рус Оскар, Қъош-Қъую койлеринден кечип, кунъ баткъанда Ново-Алексеевкагъа келип чыкъты. Ызан ичинде тобан сарпанына тырмашып тобан ичине комюлип, кой ичирисинде офицерлернинъ о якъкъа бу якъкъа къатнавларыны сейир этип ятты. Қъамыш-Бурун тарафкъа якъарлыкъ ташыйдыжы машиналарнынъ бош кетип, толу къайткъанларындан, якъын ерде бензин анбары олгъаныны анълады... Сабадан Қъамыш-Бурун этрафыны доланды. Бензин анбары не ерде экенини белгиледи. Ёлларда аскер, арбий эшьянен юклю машиналар кечкенде, Джеват, алынъыз мени машинагъа деп элини котерди. Бир кере немсе аскери оны къуршунгъа тутты. Яхшы ки, Джеват ерге ятып етиштирди... Ялыдан 7—8 километр узакълыкъта Айман-Қъую, Сарай

мен, Бештерек, Элькеджи-Эли койлерн янындан отип, Коп-Такъыл коюне кельди. Кой четинде пасылдыр бир къорагъа сыгъынып отурды. Маяк янларында 4 дане узакъ атыджы топ барлыгъыны белгиледи. Саба торбасындаки отъмегининъ сонъ кесегини ашады... Буруны тюбюнде «комсомол» йырынынъ макъамыны ёл бою йырлай-йырлай кетти. Койден чыкъкъанынынъ учюнджи куню акъшамына эвге къайтып кельди. Сейфедин Марфовка дегирменни барып, бираз ун тарттырды ве андаки арбий вазнетини анълап къайтты.

Резидентининъ озю эр кунъ демир ёлдаки кергини аркетни козь этип турды, гъает муим зарур малюматлар топлады. Эльде этильген малюматлардан акъшамлары шифрлы радиограммалар тизди. Январь 12-ден 24-ке къадар он учъ кунъде «Меркез»ге 15 радиограмма ёллады. Шу джумледен разведка меркезининъ махсус вазифеси эда этилюви хусусында эки радиограмма берди. Бириси—январь 23-те кеткен 14 номерли радиограмма: «Къарангъыт коюне учюнджи румын дивизиясындан 200 минаджы кельди. Топлары ёкъ. Ялы кенарына бир къатлы тикенли тель къора чекильген. Ялы боюнда ер учъ ёлакъ этип танкларгъа къаршы миначалар иле миначлангъан. Ялыдаки ве койдеки бутюн аскерлер джебеге кеттилер. Чауда голюнден дегъиз теренлигинде 300-метр узунлыгъында скеле къурулды. Анда 4 дане зенит топы бар. Ялы миначалы».

Экинджиси — январь 24-те кетти. 15 номерли радиограмма. «Марфовка коюнде немсе дивизиясынынъ штабы, румын ордусынынъ меркезий эрзакъ анбары ерлешкен. 12 дане зенит топы, 200 къадар немсе ве румын аскери бар. Султановка кою телефон ве радио алякъа меркезидир. Анда уфакъ бир немсе штабы бар. Коп-Такъыл коюндеки маякъта 3—4 дане узакъ атыджы топ тура. Койнен Къамыш-Бурун арасындаки ёлда — бензин анбары. Александровкада чокъ мыкъдарда юксек рутбели офицерлер яшайлар».

Керчь ярымадасына Эльтиген десанты тюшюрнльген купьлерде, Краснодар шеэринде Кърым областы партия комитетининъ бюросы отъкерильди. Онынъ кунъ тертибинде ялынъыз бир меселе: Маяк-Салын район партия комитетине секретарь тайин этюв меселеси тура эди. Бюрода, бу вазифеге тайин этильген адам районнынъ койлерини, залисини, ходжалыкъларыны яхшы билъген, эм де районда танылгъан, итибарлы адам олмасы зарур экенлиги къайд этильди.

— Бойле адам бар!— деди бюро азаларындан бири.— Бу дженкке къадар дёрт йыл Узун-Аякъ МТСинде сиясий болюк башлыгъы олып чалышкъан Муедин Абденнанов аркъадаш. Лякин шимди о Краснодар улъке партия комитетинде кой ходжалыгъы болюги мудирининъ муавини вазифесинде чалыша.

— Муедин Абденнанов джебэде, партизан арекетинде пишкинлешкен коммунист,— деди дигер бюро азасы.— Бу адам район партия комитетин секретарлыгъына пек мунаси.

Область партия комитетининъ бюросы Краснодар улъке комитетине Муедин Абденнановны Кърым обкомы имаесине ёлламасы ичюн риджада булунов ве оны Маяк-Салын райкомынынъ секретары вазифесине тайин этюв хусусында бир агъыздан къарар къабул этти.

Муедин Абденнанов 1928 сенеси комсомолгъа, 1932 сенеси исе партия сафына кирди. О партия ве кой ходжалыгъы ишлерини беш пармагъы киби билъген теджрибелли мутехассыс. 1943 сенеси ноябрь айында коммунист Муедин Абденнанов юкъарыда аныългъан къарар муджиби Керчь шеэри Маяк-Салын район партия комитетининъ секретары вазифесине тайин этильди. Муедин Абденнанов райком секретары олып чалышкъан вакъытта буюк колемде тешкилятий, сиясий тербиевий ишлер алып барды. Немсе баскъындыларындан азат этильген Енги-Къале, Маякъ, Бакъсы, Опасное... койлеринде янъыдан колхозлар мейдангъа кетирди. Эали-

ни эсапкъа алып, орду сафына чагъырылмагъа ляйыкъларнынъ арбий хызметке алынмасына ярдым косътерди. Эалини мудафаа ишлеринне джелъ этти.

Район балыкъчыларынынъ Кърымнынъ азатлыгъы ичюн дженклешкен къысымларнынъ бирине эки тонна тазе Керчь селёдкасы багъышламаларыны¹, эалининъ 100 бинъ рублелик учюнджи Девлет заёмына язылмасыны тешкилятландырды.²

Муедин Абденнанов бутюн барлыгъынен ордугъа къътисадиий ярдым ишлеринне берильди. Фашист баскъынджылары тарафындан дарма-дагъын этильген колхозларны пекитти, баарь сачувына азырлыкъ коръди... Бу гедже къоркъунчлы тюш корип уянды. Тюшюнде къарысы Неджибе яшагъан эвнинъ разаны сынып, апайы тюбюнде къалгъаныны коръди. Балалары Рустем ве Ленуранынъ «ана-ана» деп къоркъушып къычыргъанларыны эшитти. Чокъ вакъыт юкълап оламайып ятты. Къулакъларында балаларынынъ сеси инъледди... Турып тышарыгъа чыкъты. Авлакъта вакъыт-вакъыт алев корюльди. «Топ атышмалары» деп тюшюнди. Уруш ёлагъындан, о тарафта, олса-олса, 30 километр узакълыкъта, Джермай-Къашыкъ. Анда онынъ севимли апайы Неджибе, огълу Рустем, къызы Ленура яшайлар... Э-эй, о апайы анда тек яшамакъ дегиль, къоркъу бильмез резидент Алиме Абденнанованынъ етекчилиги алтында джесюр разведкаджи олып, душманнен курешмекте экенини бильсе эди!

Алиме Абденнанова киби разведкаджи къызлар сийрек олалар. О бутюн юреги ве гъайретинен душманынынъ арбий сырларыны огренип, командалыкъкъа бильдириув иле мешгуль. Дёрт ай хызмети девиринде о озь штабына 60-тан зияде радиограмма ёллады. Сонъки вакъытларда эр кунъ чалышув онъа аз олып корюнди.

¹ «Красный Крым» газетасы, 1944 с. январь 11.

² «Красный Крым» газетасы, 1944 сенеси, январь 12.

О достларына эп янзы-янзы вазифелер берди. «Февраль — Совет ордусының догъгап айы. Къысмет олса, 23 февральде Къызыл Ордуның 26 яшыны къайд этермиз. Шанлы кунъ шерефине озюме белгиленген райондан тыш оларакъ Симферопольде, Джанкойде, Ор къапысында да илер барлыгъыны билъсек, насыл олур!» деп тюшонди Алиме бу тюшонджесини алы этти.

Симферопольге Джеватны, Джанкойге Хайрулланы, Ор къапыгъа Сейфединни йиберди.

Алиме Абденнаова, затен, Джеватны, эсапкъа алмагъанда, резидентурада озю эр кестен яш олгъаны ичюн, озюнден уйкенлерге иш буюра бермек бираз къолайсыз келе эди. Буны сезген Мамбетджанов да, Менианов да, Болатов да:— Этрафта дженк кете, биз озюмизни арбий кишилер эсап этемиз ве бутюн барлыгъымызны Ватангъа хызмет этмеге борджлымыз. Шунунъ ичюн сен ич де сакъынмайып, насыл вазифе зарур олса, бизге буюр,— дейлер онъа.

Разведкаджылар Къызыл Орду куню шерешине, раатлыкъ билъмеден, чалыштылар. Олар койлерге, демир ёл станцияларына барып-барып кельдилер. Бир-биринден кыйметли малюматлар кетирдилер. Геджелери къа Неджибелерини эвинден, къа кой чегиндеки къая артындан, къа байыр артындаки эндек ерден... радиограммалар ёлланылды. Январь 25-тен февраль 10 гъа къадар он алты кунъде 13 радиограмма кетти. Яни 16-иджи номерден 33-иджи номерге къадар радиограммалар ёлланылды.

Февраль 10 акъшамына Джеват ве Сейфедин Мениановлар, Хайрулла Мамбетджанов къайтып кельдилер. Оларның кетирген малюматларындан 34-иджи радиограмма тизилип ёлланылды: «Гъарбдан самолётнен Къурман-Кемельчиге аскерлер кетириле. Ондан олар Керчыке ве Ор къапысына поезднен кетелер. Симферополь станциясында 40 паровоз бар. Бир къысымы

Джанкойге, паровозларнынъ арматуралары чыкъарылып, Севастопольге алынып кетиле ве анда баржаларгъа юкленип, гъарбгъа ёлланылалар...

Февраль 11-де исвбеткеи 35-нджи радиограмма бериледжекте рация ишлемеди. Тешкерювден сонъ, Стася рациянынъ къувети биткенини ве оны ишлетмек ичюн батареялар кереклигини билдирди.

Апа сагъа бир беля даа. Мсгер, «Меркез»деп кетирильген рация янъы дегиль, батареясы эпни ишлетилген экен... Белянынъ тюбюнден чыкъмакъ ичюн ялынъыз бир ёл бар. Эски-Кърымгъа барып, алякъаджынен корюшмек. Башкъа чаре ёкъ.

Алиме поездгъа минип, Владиславовка станциясына келип тюшти. Ондан чет, айланчыкъ ве кестирме ёлларнен юрип, Эски-Кърымгъа барып чыкъты. Алякъаджы «Отважный»нен корюшип, онъа меселеин англатты. «Бу къыйын меселе дегиль, лякин сизинъ итияджынъызны темин этмек ичюн «Буюк топракъ»къа учмакъ керек,— деди алякъаджы. Сонъ иляве этти:

— Краснодаргъа бармакъ, шефнен корюшмек, сизге батареянынъ самолётнен ташланылмасыны темин этмек — буларнынъ эпписине энъ аздан учъ кунъ керек,— деп пармакъларыны бирер-бирер букти.— Февраль 17 геджеси саат 2-де коюнъиз якъынларында самолёт давушы эшиткенинъиз киби, сиз келишкени сирде учъ атеш якъарсынъыз. Самолёттан сизге батарея быракъырлар. Анълашылдымы? Шифке не киби хабср бар?

— Джумлеси сагъ-селяметлер, ишлер сырасында кете. Эпимизден саммий селям сёйлерсинъиз,— деп Алиме еринден турды.— Сизге огъурлы ёллар!

...Бир кунъ эвель койнинъ шаркъындаки байыр артында бир чувал тобан, бир топ да къорай азырланып къойылды. 17 февраль геджеси саат бир къарарларында кой четиндеки эвден дёрт киши чыкъып, байыр артына тараф ёл алдылар. Оларнынъ бири Алиме, дигери Стася, экиси агъа-къардаш Сейфедин ве Джеват эди-

лер. Тобаннен къорай къарышыкъ учь оба азырладылар. Якъыладжакъ обаларны ель савурмасын деп узерине отурдылар. Озьлериннен бензин ве чакъмакъ-таш алып кельдилер. Самолёт сеси эшитилген киби, Джеват чакъмакъ-ташнен озь обасыны якъып, агъасы къоралап отургъан обаны, сонъра учюнджи обаны якъаджакъ олып анълаштылар... Саат эки къарарларында самолёт сеси эшитилди. Сес якъынлашкъанынен Алиме Абденнанова якъынъыз деп пошусыны саллап анълатты. Джеват бензин мельте къапагъыны ачкъаны киби, кучлю февраль ели бензинин учурып алып кетти. О, не къадар чакъмакъны туташтырмакъ истесе де, бир шей япып оламады. Арды-сыра учкунлар пейда олды, лякин мельте туташмады. Самолёт авада бир къач кере даа айланып, Азав денъизи тарафкъа синъип кетти. Достлар юректен окюнди, рухтап тюшюк алда отурып къалдылар... Сукюнетни Алиме бозды:

— Билесинъизми, достлар, башларынъызны ашагъы алманъыз. Учуджы атеш олмаса да, батареяны ташлая биле. Шимди эвге къайтамыз. Саба орталыкъкъа ярыкъ тюшкенинен бу ерлерни келип бакъармыз,— деди о озюне хас котеринки давуш иле.— Эгер учуджы бугунь ташламагъан олса, ярын мытлакъа кепе келир. Бизлер акъыллашыр, озьлеримизнен серник де алып келирмиз. Олар тобан обаларыны дагъытып, койге къайттылар.

Эртеси куню агъа-къардаш Сейфедин ве Джеват чёльден къуванчлы алда къайтып кельдилер. Алиме «ишлер сырасында олмалы» деп тюшюнди. Мегер учуджы бензин чакъмакънынъ учкунларыны корип, алев обаларыны якъалмагъанларыны анълагъан, кучюк парашюткъа пекитилген батареяны быракъып, къайтып кеткен. Саба атларгъа минип, тарлада батарея араштырып бельки тапармыз деп юргенде, Джеватнынъ козюне ельден ельпиреп тургъан бяз шей корюнген.

Якъын келип бакъса, кучючик парашют. Онъа да фанер тахтасындан ясалгъан къутучыкъ пекитилген.

Джеват, авлакѣта атыны чаптырып юрген агѣасына «таптым, магъарыч меним» деген мапада элнен иш-мар этип оны чагъырды. Инсан омюринде чокъ къу-ванчлы адисслерге расткеле. Мениновлар яшайышта даа бунынь киби севинмеген эдилер. Батарея ерине ер-лештирилди. Рация чалышып башлады. Февраль 18-де 35-нджи, 20-де 36-нджы радиограммалар ёлланылды. Эр шей сырасында киби эди. Лякин койде апансыздан насылдыр, шубели адам пейда олды. О Болатовнен ко-рюшкенде: «Сен анъкъав полицай экенсинъ» деп кечти.

«Отважный» дагъдан тюшкенде, гѣафлетте къалып, фашист заставасына огърай. Оны «ГФП-312» гитлерджи контрразведка тешкилятына алып келелер. Полицай-комиссары Отто Кауш анынъ ады, фамилиясыны, къайда яшагъаныны ве нenen мешгъуль экенини сорай. Тильмач Рудольф Клюгер Каушнынъ суаллерини Смирновкъа, Смирновнынъ джевапларыны Каушгъа терджиме эте.

Кауш Смирновнынъ ким экенини, дагъгъа не ишнен баргъаныны ве кимлернен багълы олгъаныны яхшы-лыкънен айтмасыны теклиф эте.

Смирнов ордуда яраланып, эвге къайтып кельгенини, бир ерде чалышмагъаныны, дагъгъа исе акъбардакъ джыймагъа баргъаныны айта.

— Сен манъа кучюк баланы алдаткъан киби, ша-къа этесинъ. Масалларыныны къартанангъа сёйлер-синъ,— дей Кауш.— Менни суаллериме догъру джевап бер. Менни асабилендирме.

— Мен сизге артыкъ бир шей айтмам, бир шейден хаберим ёкъ.

— А-а, хаберинъ ёкъ, ойлеми!? Клюгер, бар, Васи-лий Дубогрейни, Николай Оленченконы чагъыр, кель-синлер!— дей Кауш.

Дубогрей ве Оленченко совет ватанперверлерини джанаварджа эзген джеллятлар, гестапогъа садыкъ хызмет эткен ватан саткъынлары. Олар ичюн къурбан-ларнынъ тырнакъларыны суварып чыкъармакъ, резина

сопанен котеклемек, туюбу наллы немсе чызмаларынен тепмелемек, къадынларнынъ къурсагъыны тешмек, ко-кюслерини кесмек... бир шей дегиль. Шимди олар Каушнынъ узуруна келип, аякъ устюнде къатып къалды не пасыл иш буюраджагъыны беклеп турдылар. «Бу адам дагъгъа акъбардакъ джыймагъа баргъан, лякин тапмайып, бизге буюргъан экен,— деди Отто, мыскылынен.— Сиз онъа башлангъыч оларакъ бир-эки beden массажи япынъыз».

Джеллятлар адам котеклемекни, тепмелемекни озьлерин ичюн буюк «зевкъ» саялар. Экевлешип бар къуветинен, эспрининъ не ери расткельсе, о ерини сопададылар. О тишлерини сыкъып, сопа эндирильген сайын инъледди. Тизлерини букюлип, ерге йыкылды. Чызмаларынен къабургъасыны, къурсагъыны, бойнунынъ къан дамарларыны тепмеледилер. Эспр эсини джойды, инълемеге меджалы къалмайып серилип къалды. Қошедеки къопкъадан къурбанынынъ юзюне арды-сыра бир къач кере салкъын сув тѣктилер. Эспр терсенде кокюс кечирип, нефес алды. Қозьлерини ачты. Башы уджунда джанаварлар эллерини кокреклерин устюне къавуштырып тургъанларыны корьди. Скемледен отургъан Кауш: «Шимдиллик етер. Бираз тюшюмге имкан бермек керек,— деди «янъы низам» хызметчилерине.— Алып кетинъиз».

Эспрининъ элинден тартып, сюйреклеп бастырыкъкъа алып кельдилер. «Мусафир къабул этинъиз, бельки тапыш чыкъарсынъыз» деп андаки мабуслерге яман-яман козь этип чыкъып кеттилер. Эсприни таныгъан чыкъмады. О да кимсени корьген кишилерине бенъзетмедди. Четке чекилип, диваргъа сюйкенди. Балабан белягъа чаткъаныны анълады. Қозю огюне кечмиш аяты кельди. О омюринде бир шейни башлап да сонъуна чыкъкъаныны хатырлап оламады. Онъа тувгъанлары: «Сен гузельсинъ, сен акъыллысынъ, сен къудретлисинъ» дей экенлер. Шимди меджалсыз алда озюнинъ ирадесиз бир адам олгъаныны анълады. Бойле адамлар beden, рух

кѳуетинден марум олып, онѳа зорбалыкѳ якѳан кѳует тесирп алтында кѳалалар. «Отважнѳый» бойлелерден бирн эдн. Озѳ лагѳабыны «джесаретли» деп кѳойса да, плѳкн силлштирювден сонѳ экиге болюндн. Чекиштирювлерге даяналмайджагѳыны анѳлады. Аятны сакѳлап кѳалдырмакѳ керек деген нетиджеге кельдн. Бастырыкѳтан биревлернн чыкѳарып алып кете, кѳангѳа боянгѳан алда кетирп ташлай, сонѳ дигерлерннн чагѳыралар... Невбет «Отважнѳый»ге кельдн.

Кауш:

— Сонѳ, насыл? Тюшюнп, бир нетиджеге кельдинѳми? Бизге догѳрусыны айтаджакѳсынѳмы, ѳкѳса арѳанѳны бираз кѳыздырайыкѳмы?.. Оленченко, машаны атешке кѳой!

— Мен сизге бир шейден хаберим ѳкѳ дедим де!

— Ойлемнѳ?.. Дубогрѳей, Оленченко, бар манѳа партизан комиссарыны алып келннѳыз!— деди Кауш озюнннѳ хызметчилерине.

Бир кѳач дакѳыкѳадан сонѳ гестапо «эрнфлерн» кѳангѳа боялы, юзю танылмаз, кокрегине кѳызгѳын демир иле бешкоше йылдыз тамгѳасы басылгѳан кишннн котерп алып кельдилер.

— Машаны атешке кѳойнѳыз!— деди Кауш сadyкѳ кѳуллараына. Сонѳ эсирге чевирилѳдн:— Мына бу партизан комиссары, озюнн джесюр тутѳандан олып, бу алгѳа кѳалды. Эгер о, бизим суаллеримизге джевап бермей, инатлыкѳны девам этеджек олса, биз онѳнѳ кокрегине экинджи йылдыз ясармыз. Оны батальон комиссарлыгѳындан полк комиссары япармыз. Насыл, комиссар? Эшнтесинѳми? Партизан отряды кѳач адамдан ибарет, насыл силяларынѳыз бар ве отряд не ерде гнзлене, айтаджакѳсынѳмы?— деди о ерде ятѳан яры эсиз адамгѳа. Айтмасанѳ, озюнгѳден корѳ... Бир даа текрарлайым... Эп бир айтырсынѳ, сенннѳ кибилерннн корѳгенмнз!— зняде иддетли Кауш:— Йылдызны басынѳыз!— деп айкѳырды... Тезден ода ичине янгѳан инсан

эти кьокъусы яйлды. Киши зар-зорына юмрукъларыны сыкъты, тишлерини гъыджырдатты. Лякин сес-солукъ чыкъармады. Эсини джойды. Онынъ кокрегине бир кьопкъа сув тѣкип, алып кеттилер.

Отто Каушнынъ усулы — бирини эскенджеге кьойгъанда, певбетски кьурбан бундан озюне нетидже чыкъарсын деп, оны бакъып турмагъа меджбур эте эди. Шимди де ойле япты ве эсирнинъ зайыф ирадели экенлигини деръал анълады. Онъа кереги бу эди.

— Сен онынъ сускъанына бакъма. О эп бир теслим олур. Бизни меракъландыргъан суальге джевап берир. О вакъытта биз оны тедавийлемек дегиль де, атармыз... Эгер сен яхшылыкънен ким экенинъни, кимлернен, не ишлернен мешгуль олгъанынъны айтмай, инатлансанъ, сени де бойле эзнет беклей. Сонъундан эп бир теслим олурсынъ. О вакъытта энди сакъат алынъда бизге кереклигинъ ёкъ. Биз сени тедавийлеп отурмамыз. Лякин санъа сагълыгъынъны сакъламагъа, эвге къайтмагъа имкян берирмиз. Ихтияр озюнъде. Бир тюшюнип коръ. Санъа бир саат мухлет...

Гестапоннынъ контрразведка комиссары Отто Кауш фашизмнинъ психологик ве криминалистик мектеплерини кечкен, адамны кыйнава теджрибели мутехассыс. Шимди бутюн илимини ортагъа кьойып, эсирге рухий тесир япмагъа тырышты.

Лякин эсирни онсыз да энди кьоркьу кьаппап алгъан, о бу алдан кьуртулмакъ чаресини ойланып башлагъан эди. Аман демни корьген партизан комиссарынынъ вазнетини козь огюне кетирди. «Мен эп бир бойле кыйнавларгъа чыдап оламам. Аятымны сакълап кьалдырмакъ ичюн имкян бар экен, демек, тырышмакъ керек» деген нетиджеге кельди.

Озюнинъ фамилиясыны, кимлернен багълы олгъаныны ве насыл ишлер беджергенини сѣйледди. Эки кере разведкаджы кызынен корюшкенини, онъа Краснодардан раця кетиргенини, къыз рацяны алмакъ ичюн по-

лишай кийиминде 35 яшларында кишинен кельгенини ве янъы батареянен темиң эткенини айтты. Қъызнынъ ким экенлигини тариф этип, Джермай-Қъашыкъ коюнде яшагъаныны сёйледі.

— Тешкерип корермиз,— деди Қауш әлиндеки къалемнин стол устуне быракъып,— Эгер алдатсанъ озюнъден коръ.

Деръал Джермай-Қъашыкъкъа джасуслар ёлланылды. Резидентуранынъ пешинне тюштилер. «Отважный» нынъ ялан айтмагъанына әмин олгъан Қауш Смирновны озъ узурына чагъырды. Отурмакъ ичюн ер теклиф этти.

— Сёйлегенлеринъни тешкердик. Меним кишилерим сенинъ айткъанларынъны тасдыкъладылар. Бунъа даа пелер къоша билесинъ?— деп еринден турды полицай комиссары Қауш.

— Манъа малюм олгъан шейлерни айттым. Анянен ялынъыз эки кере корюштим. Амма о кимлернен багълы экени манъа малюм дегиль,— деди о ялваргъан бир тарзда.

— Демек, бильмейсинъ? Ойле олгъанда, озюнъе окюн. Буны масрафкъа къошунъ!

— Насыл масрафкъа! Я меним сизге догърусыны айткъанларым, меним хызметим, сизинъ ишандыргъанларынъыз?— деди Смирнов, отургъан скемледен аякъ устуне туруп.

— Хызметинъ ичюн сенинъ сагълыгъынъны сакъладыкъ. Қъыйнамадыкъ!

— Мен сизге ярдым эттим де...

— Ярдым? Сен бугунъ озюнъкилерни саттынъ, ярын бизлерни сатарсынъ. Биз бойле ханнлернен иш коръмеймпиз! Қъуршунгъа тизинъиз оны!.. Сен кокреги тамгъалы комиссарны корьдинъми? О башкъа!

Резидентнинъ бу койде яшагъанына, чалышкъанына тезден беш ай оладжакъ. О ич бир вакъыт разведка-

джы достларыны назарындаи бошамады. Оларны тен- билеп турды. Эр корюшювде оларгъа рух берди ве ва- зиетлерини диккъат алтында тутты. Екъ, о кимсенинъ лаф къачырмайджагъына, артында «къуйрукъ» алып кельмейджегине кефиль ола биле. «Ойле исе, койде ни- чюн шубели шахслар къокъланып юрелер? Олар кой ичиндеки ёлдан кечелер, къаялар артында пейда ола- лар...» Не де олса, Абденнанова озъ аркъадашларынен лакъырды этмек къарарына кельди. Достларына Ази- фени ёллап, ятсы маалинде Баттал къартбабанынъ эвинде топлашаджакъларыны бильдирди.

— Къыйметли достлар, сизлернен эр вакъыт ачыкъ лакъырды эткеним киби, шимди де озъ шубемни биль- дирмек истейим,— деди Алиме олар топлангъан сонъ.— Кой этрафында шубели адамлар пейда олдылар. Олар- дан бириси Абдуракъип агъанынъ янындан кечкенде: «Сен анъкъав полицай экенсинъ» деп кеткен. Ортагъа телеш чыкъармакъ истемейим, сизлер ничюн месулиетли адам оларакъ, сакътлыкъ тедбирлери коръмекни керек танийым. Биринджи, шимдилек бири-биримизнен ве менимле корюшмекни токътатынъыз. Экинджиде, ра- циянен чалышув да токътатыла. Булар эр итималгъа къаршы корюльмеси зарур тедбирлер. Бутюн арекетле- римизни бир къач кунъ токътатып турайыкъ, сонъ ба- къармыз.

— Мен хызмет адамым, манъа талимат боюнджа ва- зифемни быракъмакъ олмай,— деди Болатов.— Амма дигер аркъадашлар башкъа койлерде тувгъанларына барсалар, зарар олмаз, беллейим.

— Мен бир якъкъа кетмем,— деди Сейфедин.

— Агъам къайда, мен де андам,— деп агъасына са- рылды Джеват.— Иште берабер эдик. Керек олса, бе- рабер де джевап берирмиз.

— Мен ич бир вакъыт Хайрулла, достларындан ай- рылды деген сёзни намусыма сыгъдырмам,— деди Мам- бетджанов кесен-кес.

Къызлар да Хайрулланынъ фикирине къошулдылар.
— Сагъ олунъыз, тувгъанларым! Мен сизлернен Ватанымызгъа юрек эмиринен хызмет этмектемиз. Не олса-олсун бизлер шу юрек эмирине садыкъ къаладжакъмыз,— деди Алиме ве аякъ устюне турды.— Сизлернинъ де аякъкъа турманъызны ве меним иле шу сёзлерни текрарланъызны риджа этем.

Эр кес еринден котерильди.

Абденнанова буюк эеджаннен:

— Мен, совет разведкаджысы!

Эписи:

— Мен совет разведкаджысы!

Алиме:

— Чокъ джефалар корьген тувгъан топрагъымыз, бутюн халкъымыз огюнде...

Эписи бу сёзлерни текрарлады ве девам эттилер:— Озюмнинъ мукъаддес борджум оларакъ эда эткен эр бир ишимни терен сыр этип сакъламагъа ант этем! Эгер бунунъ ичюн джанымны феда этмек керек олса, ич шубесиз аятымны къурбан этмеге азырым!..

— Я сен?— деди Алиме четте сесини чыкъармай отургъан Стасягъа.

— Мен радист вазифесини эда этмеге разылыкъ берген эдим, оны иджра этмеге борджлым,— деп четке бакъты...

— Ялынъыз шуму?— деди Алиме.— Сен, бир совет кишиси оларакъ, Ватан ичюн башкъа мунм иш япмакъ истемейсинъми?

Стася индемени. Козьлерини ашагъы догърултты, сусты.

Алиме, ёлдашы Гуляченконынъ бу умютсизден де-нишювине пек тааджипленди.

— Бугунъ тарихий кунъ, совет халкъы Къызыл Ордунынъ 26 йыллыгъыны къайд эте,— деп сёзюни девам этти Алиме, энди озь ерлерине отургъан аркъадашларына хытап этип.— Бизлер, Къызыл Ордунынъ ярдым-

джылары, гъарез душман тарафындан тапталгъан ана-топракъта Ватан хызметиндемпиз. Къызыл Орду къы-сымлары ярым аданы алкъада къалдырып, душман-нынъ чскилюв ёлларыны кестн ве Таманьдан, Ор къа-пыдан уджюмге кечмеге азыр туралар. Билесинъизми не, достлар? Биз Кърымнынъ азат этилюви арфесинде булунамыз. Эм бу азатлыкъ курешинде халкъымыз-нынъ ве шахсен бизим хызметимиз аз дегиль. Мапъа саф видждан иле япкъан самимий ярдымынъыз ичюн, озюме авале этильген вазифе муджибп, сизлерге Ватан адындан тешеккур бильдирем! Илери де даа нелер олур, бильмейим. Лякин сизинъ хызметлеринъизини Ва-тан ве халкъ ич бир вакъыт унутмаз!

Бу сёзлер эр кеске бир джесюрликъ мельэмн олып тесир этти. Аркъадашлар рухланды, юзьлеринде тебес-сюм пейда олды.

Алимеге озь ишинен мемнун олмагъа, аркъадашла-рыны хатырламагъа эсас бар эди. Чюнки декабрь айында къарарсыз къатты сувукълар себебинден ялы-нъыз беш радиограмма берильгенине, январьда ращя бозулып, янъысыны кетиргендже он кунъ къадар тене-фюс олгъанына ве февральде батарся кетирильгендже бир афта токъталгъанына бакъмадан, бу ерде чалы-шып башлагъан куню, яни октябрь 4-теп февраль 23-кедже йнгирми афта зарфында къыркъ радиограмма еринге 81 радиограмма ёлланды. Ве эр биринде Орду командаплыгъы ичюн гъаст муим, къыйметли малюмат-лар бар эди.

Орду штабынынъ разведка башлыгъы тарафындан огюне къоюлгъан джиддий вазифени эсас итибарынен бсджергени ичюн Алименинъ гонълю хош. Лякин эт-рафдаки вазият оны раатсызлай. О, достларыны тенби-лесе де, эсджанлы экенини кимсеге дуйдырмады.

Эр кес озюнен алып кельген емекни ортагъа къой-ды, софра донатылды. Тышарыда этрафны козь этич тургъан Азифенен Улькерни ичерн чагъырдылар. Не-

джибе макъсыма ясагъан экен. Бардакънен о да ортагъа алынды.

Къызыл-Къую демир ёл станциясы жандармериясынынъ хадимлери кой эалисини эсапкъа алгъандан олып, эв-эвден юрдилер.

Февраль 25-те яры гедже авгъанда Меннановларнынъ къапысы къакъылды. Сейфединнинъ: «Ким о?» суалине тышарыдан уйдирма къдын сесинен: «Биз ёлумызны шашырдыкъ. Пек ушюдик. Эвге йиберингъиз, бираз къызынайыкъ» дедилер. Сейфедин: «Биз озюмиз тарашлыкъта яшаймыз, башкъа эвге барынгъыз» деп джевап берди. Къапы энди къуветли къакъылды, тышарыдаки сес къапы ачылмасыны талап этти. Сейфедин меселенинъ асылыны анълады. Янаша одада юкълагъан къардашыны уянтты. «Сен сырт къапыдан чыккып къач, Абдуракъыл агъангъа, Неджибе енгенгъе, Стасягъа, Васфие татангъа, Хайрулла эништенгъе барып, эвимизге гестапо кельгенини хабер эт» деп, оны арт къапыдан чыкъарып йиберди. Эвни сарып алгъан жандармлар Джеватны якъаладылар.

Немсе офицерни, тильмач ве эки полицай, зорлукънен къапыны парлап, ичерни сокъулдылар. Олар къач кунълерден берли кой ичинде къокъланып юргенлерден эдилер. Немсе офицерни тильмач вастасынен эв ичиндекилерининъ ады ве фамилияларыны сорады. Сейфединнинъ эллерини бугъавладылар. Экинджи одагъа кирдилер. Мында Джеват ве Мельбек абайнынъ кимлер экенини тешкерип, Джеватнынъ да эллерини бугъавладылар. Учюнджи одагъа кирдилер. Мында Ревиде абай, Алиме, Азифе, Ферузе энди меселенинъ асылыны анълап, къоркъушып отура эдилер. Оларнынъ адларыны тешкерип, Алимеге: «Сен бизнен кетеджексинъ! Джыллы кийин!» дедилер. Тильмач офицернинъ айткъанларыны терджиме этип, Ферузенинъ ким экенини сорады. О: «Мен Алименинъ къардашым. Қъарангъыт коюнде яшайым. Анамны, аптемни, къардашымны сагъынып,

оларны ёкълап кельдим» деди. Полицайлардан бири: «Догъру айта, мында тюневин кельди» деп кызынынъ сёзлерини тасдыкълады.

Полицайлар одаларны аст-устъ этип, тинттилер. Мельбек абайнынъ ве Ревиде къартийнинъ, дёрт айлыкъ къундакъ балалы Зекиенинъ, Ферузенинъ ве Азифенинъ адларыны, фамилияларыны, догъгъан йылларыны язып, Кызыл-Кую гестапосынынъ разылыгъы олмадан эвлеринден бир якъкъа кетмейджеклерине даир имза алдылар. Алимени, Сейфедин ве Джеват Меннановларны етеклеп Болатовнынъ эвине алып бардылар. Олар кельгенде, мында Абдуракъипни силясyzландыргъан ве эвининъ эшыясынынъ астыны устуне чевирген эдилер. Абдуракъипнинъ агъыр хаста къадыны Ферузе кроватта ята, Неджибе, бабасы Баттал къартнынъ янында балалары Рустем ве Ленураны багърына баскъан алда отура. Кошеге пыскъан Стася шыншыкълап агъламакъта. Онынъ элини къайырып, бу кыыз татаргъа бенъземей, радист олмалы деп, рацяянынъ не ерде сакълы экенини айтмасыны талап эткенлериннен, деръал азбарда тезек обасы тюбюнде сакълы рацяяны барып косьтерди.

Васфие Аджибаеваны, 13 яшындаки кызычыгъы Улькерни, эллери бугъавлы Хайрулла Мамбетджановны агъыраякълы къадыны Саймеиен берабер итеклеп алып кельдилер. Сонъра Баттал къартбабадан, Ферузе Болатовадан, Сайме Мамбетджановадан жандарма идаресининъ разылыгъы олмай тура койден чыкъмайджакъларына даир имза алдылар.

Аналар балалары иле ведалаштылар.

Васфие кызы Улькернинъ козьлеринден опип, онъа чокъ бакъып турды. «Мен сени джанымдан зияде севе эдим, сен меним кучюк ярдымджым эдинъ. Меним окъюз къалаяткъан эвлядым, алла сенинъ бахтынны сакъласын, бабанъ дженктен сагъ-селямет къайтып кельсин!» дие ичинден дувалар окъуды, сонъра кызы-

нынъ кѳулагъына бир шейлер даа айтып, оны тенбиледи. Гестаподжылар: «Етер энди!» деп, Васфиени итек-леп алып чыкѳтылар.

Абдуракѳип Болатов кѳарысы Ферузенен сагълыкѳлашкѳан олып онынъ кѳулагъына: «Тезден бизимкилер келирлер. Санѳа ве кѳызым Зейнепке ярдым этерлер. Кѳоркѳманѳыз. Агълашманѳыз. Сагълыкѳнен кѳал!» деп янагъындан опыти.

Немсе офицери: «Мабюслерни арабагъа отуртынъыз!» деп эмир этти.

Абдуракѳипнен Хайрулланынъ да эллерини бири-бирине багълап, эркеклерни айры, кѳадынларны айры арабаларгъа отуртып, Кѳызыл-Кѳую гестапосына алып барып кѳападылар.

Алименинъ кѳардашы Азифе Абденнанова 37 йылыкѳ кечмишни хатырлап шойле деди:— Алиме аптем кѳапатылмаздан эки кунъ огюне Эски-Кѳрымгъа барып кельген эди. Онда кимнинъдир гестаподжылар кѳолуна тюшкеннини анълап кѳайтты. О кѳасеветли эди, геджелери юкѳламады, раатсызланды. Мени янына чагъырып: «Эски-Кѳрымда бизим бир кишимизни кѳапагѳанлар... Барып да, бизлерни де кѳапагѳан киби олсалар, шуны яхшы биль: бизим буюгимиз Захаров деген киши. О бир девлет адамы оларакѳ, сизлерни тапар. Меним имамеде булунгѳан анамнынъ, сизлернинъ, кѳардашларымнынъ кѳайдыны чекер. Меним орду штабындаки шахсий весикѳаларымда сизлернинъ адларынѳыз, фамилияларынѳыз язувлы» деген эди.

Февраль 26-да сабадан «ГФП-312» контрразведка болюгининъ комиссары Отто Каушны телефонгъа чагъырдылар.

— Мен лейтенант Циммер олам. Джермай-Кѳашыкѳта дѳрт эркек, дѳрт кѳадын, секиз кишиден ибарет совет разведкаджылары группасы якѳаланды. Кѳызыл-Кѳую командасынынъ «мусафирханесинде» раатланалар,— деп макѳтанчакѳлыкѳнен кульди.

— Якъаланган вакытта къаршылыкъ косътердилерми?— деп меракъланды комиссар Кауш.

— Къаршылыкъ косътермек къайда, радист кыз, элинден туткъанымыз киби, агълап йиберди. Деръал, чапып-барып, азбарда рацяняны тургъан ерини косътерди.

— Шимди санъа къапавлы машина барыр. Оларны манъа ёлла... озюм бир лакъырды этейим,— деди Кауш. «Ннает, манъа шерсф, юксек унван, вазифе кетиреджек буюк иш беджердим, Кърымда энъ кучълю совет разведкаджылары группасынынъ устюни ачтым...» деп севинди ве сабырсызлыкънен мабюслернинъ кетирильмесини бекледди.

Мабюслерни кетирип, къадылларны апсханенинъ айры камерасына къападылар. Камерада булунган насылдыр къадын, янъы кельгенлерге озюнинъ бу ерде ич бир къабаатсыз къапатылгъаныны айтты ве оларны бунъа къандырмакъ истеди, оларнынъ кимлер ве не ичюн къапатылгъанларыны билъмеге тырышты. Чокъ кечмеден Стасяны чагъырып алып кеттилер. Аллме аркъадашларынен ана тилинде яваштан сёйлешип, ич кимсеге инанмамакъ кереклигини анълатты. «Бизлерни динълемек ичюн арамызгъа «узун къулакълар» йибере билелер» деди.

Эркеклерни апсханенинъ умумий камерасына алып кеттилер.

Лейтенант Циммернинъ: «Эписи кой кишилер...» дегенине базанып, Отто Кауш разведкаджыларны тез тильге кетиреджек олды.

Стасяны бастырыкълнынъ чет одаларындан бирине алып кельдилер. Мында стол устюнде чешит къыйнавалетлери: демирджи корюги, чапчакънен сув, къопкъа... бар эди. Желлятлар озьлерини керекли эр тюрюю васталарнен темин эткенлер. Бу — фашист Отто Каушнынъ иш одасы. О мында мабюслернен «чалыша». Дигер стол башында Отто Каушнынъ адъютанты, тильмач

Рудольф Клюгер озь вазифесининъ эдасына кечмекни беклей.

Стасяны алып кельдилер. Офицер онъа столгъа якъын отурмакъны теклиф этти.

— Бизде раатлыкъ ичюн шарапт яхшы дегиль. Озюнъизни насыл дуясынъыз? Ярамай муамеле ичюн шикъетинъиз бармы?— деп Кауш достане муамеле косъ-терген олды. Тильмач Каушнынъ айткъанларыны рус тилине терджише этти. Стася не дейджегини бильмейип, омузларыны кысты.

— Бизим хадимлеримизинъ биринджи талабы му-джиби рацянынъизнынъ ве шифрлеринъизинъ сакълы ерлерини косътергенсинъиз,— деди Отто Кауш.— Бу яхшы. Сиз озюнъизни догъру туткъансынъыз. Эгер плериде де бизни меракъландыргъан суаллерге догъру джевап берсенъиз, сагълыгъынъизны, гузеллигинъизни сакъларсынъыз. Кошеде стол устюндеки алетлерини коресинъизми? Инатлыкъ этсепъиз, хадимлеримиз оларны сизинъ устюнъизде ишлетир. Эписини айтырсынъыз. Амма яхшылыкънен умумий тиль тапсакъ сиз бастырыкъта дегиль де, зийнетли одада яшай билирсинъиз. Сизге офицерлер даиресинде шенъленмеге, атта раатлыкъкъа чыкъып, Берлинге сеяткъа бармагъа имкъан берилир. Сонъ, не дейсинъиз?— Кауш Стасягъа тикилип бакъып отурды, джевап бекледи. Тильмач онынъ немседже айткъанларыны рус тилине чевирди. Стася бир офицерге, бир тильмачкъа, бир де стол устюндеки алетлерге бакъты. Эти-тени титреди. Девамлы тюшюнджеден сонъ:

— Эгер сизинъ теклифинъизге разы олсам, не япмакъ кереким?

— Эвеля, сизинъ пле якъаланылгъан мабюслернинъ кимлер экенигини ве не пле мешгъуль олгъанларыны айтаджакъсынъыз. Догърусыны айтсанъыз, бу ерден чыкъкъан сонъ озь зенаатынъыз боюнджа чалышырсынъыз. Сербест къуш олурсынъыз. Анъладынъызмы?

— Анъладым. Соранъыз!— деди Стася яваштан ве сигар якъмагъа разылыкъ истеди.

— Якъымъыз,— деди Отто Кауш ве къызгъа сигар теклиф этти, сонъра серник якъып, онынъ сигарыны тутандырды.— Догъру адынъыз, фамилиянъыз насыл?

— Лариса Гуляченко! !

— Къапатылгъанларнынъ ребери ким?

— Къадынлар арасындаки яш къыз. О совет разведкаджыларынынъ буюги... резидент. Лагъабы «София», акъикъий ады Алиме Абденнанова. Русча онъа Аня деймиз. Татар къызы.

— Шимдилик етер. Рудольф, фройлен Ларисагъа бизим эвден алтынджи квартираны косътер. Бираз раатлансын. Сонъра трафлыджа лакъырды этермиз. Озюнъ тез къайтып кель,— деп Кауш еринден турды. Сигар якъты. «Демек, элимизде совет резиденти Алиме Абденнанова», деп авучларыны бири-бирине окъалап, эльде этеджек къазанчларыны тасавур этип, кейфленди. Стол устюндеки чанъны бар къуветинен къакъты. Невбетчи аскер кирди. «Бугунъ кельген къадынлардан Алиме Абденнанованы алып кельсинлер!» деди. Озю стол башына кечип, мабюслернинъ джедвелини козьден кечирди. Янъыларнынъ адларынен таныш олды. «Бу меселенинъ иши чокъ, лякин биз оны узатмамыз. Тез битиримиз» деп фысылдады озь-озюне.

Аняны алып кельдилер. Кауш онъа столгъа якъын отурмакъны теклиф этти. Мабюс индемедди, аякъ устюнде къалды. «Мен сизге отурмагъа мусааде этем», деди. Отто асабийленгенини дуйдурмакъ истемейип. Мабюс теклифни къабул этмедди. Аякъ устюнде турды. «Инат табиятлы экен» деп тюшюнди Отто.— Ихтияр озюнъизде. Ишке кечейик. Мен сизинъ ким экенинъизни билем. Фаалжетинъиз алман ордусына чокъ зарар кетирди. Лякин сизге бизимле чалышмакъны теклиф этем. Дженктен сонъра сиз сербестлик ве чокъ акъча саби олурсынъыз. Базылары бу теклифтен ред этелер,

лякин эки-учь саат кече, бизге чалышмагъа разылыкъ берелер. Эркеклер... Мен джеллятларымызнынъ эллерин, о эскендже алстлери сизге токъунгъанларыны истемез эдим. Сизинъ резидент экенлигинъиз бизге малюм. Баре, биз шойле анылашайыкъ. Мен шимди сизинъ аятынъызны къорчалайым. Сиз исе, сонъундан меним ша-нымны...

— Мен сизинъле бойле мукъавеле япып оламайым,— деди Алиме.

— Сизинъ бойле вазиятинъизде меним теклифим гъает алидженап. Оны буюк севинчле къабул этеджегинъизге эминим.

— Сиз нафиле ерде вакъыт гъайып этесинъиз.

— Ойле исе, манъа адынъызны, фамилиянъызны айтынъыз.

Абденнанова Каушнынъ суаллерине джевап бермедин. Индемей турды.

— Демек, айтмакъ истемейсинъиз. Догъру, малюм шейни текрарлай бермек не керек? Амма мен, эмин олмакъ ичюн, бир даа хатырламакъ истейим. Адынъыз Алиме, фамилиянъыз Абденнанова, лагъабынъыз «София»,— деди ичтен эеджанлы Кауш ве еринден къалкъып, юнлю юмругъыны бар кучюнен стол устуне эндирди.— Алынъыз буны козиумнинъ огюнден!— деп джекирди лейтенантка.

Лякин Каушта ишни узатув мерамы ёкъ... аксине, меселени тез битириув ниетинде эди. Тезден Гуляченконынъ чагъырылмасыны эмир этти.

Кауш эвеля ондан, одасы насыл ве озю насыл ерлешкенини сорады, озьлерине догъру хызмет эткенлерге урьмет этмеге бильгенлерини сёйледин. Бирер сигар якътылар...

— Вакъыт гъайып этювде мана ёкъ. Ишке башлайыкъ,— деди Кауш.— Сиз манъа Кърымда насыл пейда олгъанынъыз, кимлернен ве насыл ишлер япкъанынъыз, шахсеп Абденнанованынъ фаалиети неден иба-

рет олгъаныны тафсилатлы айтыңыз. Сизге белли ре-
берлериниң вазифелерини, унванларыны, адларыны ха-
тырлантыз! Меним суаллерим ич де кыйын дегилъ.
Бойлеликле. мен сизни динълейим. Клюгер, сен яз!

Лариса Гуляченко, Алиме иле 1943 сенеси сентябрь-
ниң сонъунда разведка меркезинден Керчь ярим ада-
сына радист сыфатында, Алиме исе разведкаджы ола-
ракъ ёлланылгъанларыны икяе этти. Эписини олгъаны
киби айтты. «Мангъа не? Мен радистка эдим. Не эмир
эткен олсалар, оны яптым. Алман арбий кысымлары
арасында къарышып юрмедим. Гизли малюмат топла-
мадым,— деп тюшюнди о.— Озь актылымнен ич бир
иш япмадым. Бу бея ичюн Абденнанованың башы
агырсын».

Берген малюматларының догърулыгъыны тасдыкъ-
лап, Лариса Гуляченко имза чекти ве «Абвер-302»;
«Геркулес» контрразведка болюгини радист вазифесинде
чалышмагъа кечти.

Отто Кауш озь хадимлеринден кимлер къайсы ма-
бюслернен чалышаджагъыны белгиледи. Файер — Вас-
фие Аджибаеваны, Альфред Михельсон — Неджибе Ба-
талованы соргъу япаджакълар, резидентнен Кауш озю
огърашаджакъ. Василий Зуб, Николай Оленченко, Ва-
силлий Дубогрей — оның ярдымджылары оладжакълар.

— Меним бу эмирини соргъуджыларгъа бильди-
риниъиз, деди о, адъютанты Рудольф Клюгерге.— Бу-
гуньден итибарен ишке башласынлар. Разведкаджылар-
ның эписини бизге хызмет эттирмеге тырышсынлар.
Акс алда, энъ къатты джезагъа огъратувдан чекимс-
синлер.

Бойле эмирини гитлерджи джеллятларгъа озь агъы-
зынен бильдирмек адъютант Рудольф Клюгер ичюн
гъает агъыр эди. О саатларнен бу эмир устюнде тю-
шюнди. Совет ватанперверлериниң насыл агъыр, дая-
нылмаз джезаларгъа огъратыладжакъларыны тасавур
этти. Лякки оларгъа ярдым ичюн ич бир шей уйдурун

оламады. Чюнки о, мукъайтсыз бир арекетинен озюни эльге бере биле эди. Душман разведкасында хызмет этеаткъан бу совет разведкаджысынынъ мында озюнинъ гъает мунм вазифеси бар. Онынъ беджерилювини телюке алтында къалдырмагъа акъкъы ёкъ.

Меселе шунда ки, Рудольф Клюгер бу идареде эвеля тильмач олгъан, сонъра ишкырлиги сассинде «ГФП-312» контрразведка болюгининъ полицей-комиссары Отто Каушнынъ адъютанты вазифесинде койылгъан, акъкъатта совет разведкаджысы Ибрагим Хатямович Аганин эди.¹

Алимени Каушнынъ иш одасына алып кельдилер. О этрафтак и адам, джезалайыджы алетлерге бакъты. «Сен Алиме, озюнъни къолгъа ал, ираде санби экенлигинъни душмангъа косътер», деди о озь-озюне. Джеллятларнынъ ребери озюннинъ адъютанты Рудольф Клюгернен берабер кельди. Селям берип стол башына кечти. Мабюсининъ насыл раатлангъаныны, онынъ берген теклифлери хусусында насыл нетиджеге кельгенини сорады. О мабюске гузель муамеле косътермеге тырышты, эгер умумий тиль тапсалар, оны бу фена алдан къуртармагъа икътидарлы экенини айтты ве бир къач суаль берди. Алиме индемей аякъ устюнде турды. Алиме озюни бойле туткъаны Каушны асабийлендирди.

— Мен сизге айттым, нафиле вакъыт гъайып этмепъиз, дедим.

— Менде сизге айтмагъа ич бир шей ёкъ,— деди Алиме.

«Айгълашыла, яхшылыкънен иш олмайджакъ, барсын, юртдашы къызгъа бираз акъыл къойсын» деп Кауш ачувланып, чыккып кетти. Ичери 20-21 яшларын да киши кирди. «Таныш олайыкъ,— деди о Алимеге.— Мен Николай Оленченком» деп, къолундаки резина со-

¹ Разведкаджыларнынъ адлары бар. «Москва ишчиси» нешрияты, 1973 с. 12 санфе.

панен кызынын талагына яндырды. О талагыны тутып, эгилгенде, Николай сопаны мабюсинин аркасына урды, не ери расткельсе, о ерине бар кыветинен ура берди. Кызы де о тарафка, де бу тарафка бурулды, сес чыкфармадан инъледи, ерге серилип калды. Джанавар джеллят кыпкыны чапчаккы далдырып сув алды. Тосат-тосат Анянын бетине сепе берди. Кызы тезден нефес алды, козылерини ачты, ич бир шей демеден, бель устюне отурды. Оленченко оны наллы чызмаларынен тепип: «Бизим ребернимизге кыаршы кеттинъми? Э? Кыаршы кеттинъми? Мына санъа!» деди, кене тепти, сонъра стол устюндеки чанъны кыакты. Ичери кирген немсе аскери мабюсин итеклеп алып чыккыты, кыадынлар камерасына кыапады. Неджибе иле Васфие, Алимени четке кетирип яткызыдылар, сачларыны сыйпадылар. Онынъ бетиндеки мор тамгаларны корип: «Ах, бизим севимли кыардашымыз,— деп агълады- сызлады, козы ёшлары тектилер.— Бу насыл азап! Насыл вахшийлик!» Алиме яваштан ынъранды: «Тувгъанларым, бизим эпимизге языкылар олды,— деди о.— Бизни биревлер сатты... Биревлер бизге мунафыкылыкъ япты. Кимдир бизим шанымызны лекеледи. Бизлерни, кызыларымызнынъ, йигитлеримизнинъ намусыны акъаретледи. Лякин ичкен антынъыздан кыайтманъыз, тувгъанларым!».

«Сен, Алиме, ят...— деди онъа Васфие.— Биз чалышмагъа бильдик, олюм кыаршысында озюмизни тутмагъа да билирмиз. Кыоркыкыанлардан дегильмиз. Тек... языкъ, бизлер даа пек яшмыз».

Альфред Михельсон озюне оджапче Неджибе Баталованынъ иши берильгенинден мемнуу кыалды. Чюнки озю де оджа. Оджа-оджанен тиль тапармыз белледи.

Кыапы кыакылды. Иван Куприш Неджибе иле кирди. Михельсон Ивангъа ишмарнен тышарыда беклемесини, Баталовагъа исе курсюге отурмакыны теклиф этти.

— Таныш олайыкъ, меслекдеш. Мен дженктең эвель совет мектебининъ немсе тили оджасы Альфред Генрихович олам,— деп элини узатты. Къадын башыны четке чевирди.

— Совет оджасы олсанъыз, мында не ишинъыз бар?— деди о нефретнен.

— Мен немсем. Меним ерим «янъы низам» курешчилери сафында.

— Меним ерим фашистлер сафында демек истейсинъизми?— деди Неджибе.

— Тилинъизни йибере берменъиз. Бизге берабер чалышмакъ керек оладжакъ,— деди Михельсон, ачувланып.

— Мени джезалайджакълар, сиз бакъып отураджакъсынъыз. Берабер чалышаджакъмыз дегенинъиз шуму?

— Етер! Ишке кечемиз. Адынъыз? Фамилиянъыз?

— Сизге эписи белли.

— Суаллсрима джевап беринъиз. Догъгъан йылынъыз?— сорауджы сесини юксельтти.

— Опынъ эмиети ёкъ!

— Бир даа сорайым. Разведкаджы олгъанынъыз бизге белли. Бу саада якъан ишлеринъизни тафсилатлы айтынъыз.

— Мен сизге бир шей айтмам,— деп кесип ташлады Неджибе.

— Сиден яхшылыкънен текрар сорайым. Нелер яптынъ, эписини айт!

— Мен де текрарлайым... мен бир шей бильмейим, бир шей де айтмам!— Неджибе, асабийленип, еринден къалкъты.

— Бильмейсинъ... айтмайджакъсынъ, ойлеми? Айтырсынъ. Ойле де айтырсынъ... Куприш, мында кель! Бу оджапче адден-ашыкъ акъыллы. Онынъле бир лакъырды этип бакъ...— деди Ивангъа, озю исе чыкъып кетти.

Иван Куприш мабюсни резина сопанен вахшийдженне котеклей башлады. Бичаре къадынны чокъ урдылар. Эсини джойгъан сонъра да урдылар. Бу зулумларнынъ биринде видждансыз Лариса Гуляченко да иштирак этти. О, озюнинъ Неджибенинъ эвинде яшагъаныны ве Неджибе дефаларджа койлерге барып, Германия арбий кысымлары акъкында малюматлар алып кельгенини айтты.

Соргъуджы Файер, Баталованынъ балаларыны кетиртти, эгер анасы тилини ачмаса, эвлятларыны ольдюрджегини айтып, къоркъузмакъ истеди. «Сизлерини, джанаварларнынъ элинден эр тюрлю вахшийлик кельгенини билем,— деди Неджибе юрегине толгъан нефретнеп.— Истегенинъизни япа билесинъиз. Эп бир, мен сизге башкъа шей айтмам. Барсын, балаларым да Батан огърунда къурбан кетсинлер!» деп, элинен юзюни къапады. Балалары агълаштылар. Василий Зуб оны йип уджуна багълы шишенеп урды, Николай Оленченко наллы немсе чызмаларынен тепмеледи.

Неджибе Баталованы девамлы кунълер агъыр джезаларгъа огъраттылар. О агъызыны ачып, бир сёз айтмады.

Дженктен сонъ Краснодарда бу джанаварлар узринден олгъан махкеме процессинде шаат сыфатында иштирак эткен Ибрагим Аганин шойле деди: «...Оджапченен соргъуны Михельсон алып барды. Оджапче агъызыны ачып бир сёз айтмады, оны яман этип котекледилер. Цухер оджапчени бизим одамыздан сюйреклеп тышары тарткъычлады. Михельсон, Цухерге япышты. Цухер нсе Михельсонны къакъыштырып, Неджибе Баталованы озю тындырмакъ истеди. Михельсон оларнынъ пешинден азбаргъа чапып чыкъты. Азбарда оджапчени атып ольдюрдилер.¹

¹ С. О. Асановнынъ архивинден «Буны упутмакъ олмаз» къл-измасы, санфе 26.

— А-а, резидент!— деп кычырды Кауш, Алиме ичери киргенде.— Аңглаганыма коре, сизинъ джаныпъызыны агъырткъанлар. Котеклегенлер. Олардан эр шейини беклемек мумкюн. Олар мени пек севелер, о себептен менимле разы олмагъан, меним дегенимни ямагъан шахсларнен къаба муамеледе булуналар. Меним янымда сизге пармакънен биле токъунмазлар. Не япаджакъсынъ, оларнынъ хызмети ойле. Мен эр вакъыт сизинъ янынъызда отурып оламайым. Энъ яхшысы, биз экимиз аңлашайыкъ. Сиз меним суаллериме джевап беринъиз. Озюнъиз акъкъында икяе этинъиз. Бизге «София» адындан «Меркез» ичюн бир къач телеграмма язынъыз. Оларны Стася ёлласын. Мен де сизге пармакънен тийильмесин деген эмир этейим. Эр шей яхшы олур кетер. Иште, достынъыз Лариса Гуляченко... озюни насыл тутмакъ кереклигини бир кереден аңлады. Фройлейн Лариса шимди сербест, айры оада яшай. Сизге меним киби саф гонъюлли киши ярдым къолуны узаткъанда ред этмек — яхшы шей дегиль. Меним сизнен чокъ лакъырды этип отурмагъа вакъытым ёкъ. Мен иш адамым. Сонъ? Не дейсинъиз?

Алиме индемеди.

— Ойле олса, озюнъиз билирсинъиз. Адам дегени бу къадар ишат да ола экен! Рудольф, юр кеттик.

Олар кетмекте олды, ичери Дубогрей кирди. Алиминъ аркъасына иаллы чызманеп тепти. Қыз йыкъылды. Йыкъылса да, токътамай-тынмай Абденнанованы тепмелемекте девам этти. Бель кемигине, къабургъасына, аякъларына, къолларына тепти. Эсини джойгъан сонъ устуне сув текти... кыз козлерини ачты. Тураджакъ олды, турамады. Серилип къалды. Дубогрей онынъ сачларындан тартып, бели устуне отуртмакъ истеди. Қызнынъ нефес алгъаны дуолмагъан сонъ, къапыдан коридоргъа: «Буны мындан алып чыкынъыз!» деп багъырды.

Соргъуджы Опалка эп Абдуракъип Болатовнен, сор-

гъуджы Файер Хайрулла Мамбетджановнен, Михельсон Менпановларнынъ ишлеринен огъраштылар. Олардан бири-бирининъ, Алиме Абденпанованынъ, Неджибе Баталованынъ, Васфие Аджибаеванынъ якъан ишлери, къайдаларгъа барып кельгенлери, меркезге насыл малюматлар берювде иштирак эткенлери акъкъында сорадылар. Он бир кунъ девамында Ватан саткъынлары, джеллятлар Иван Куприш, Николай Капотин, Василий Зуб, яш разведкаджыларны чыдалмаз усулларнен джезаладылар, къоллары, аякълары багълы алда, аякъларынынъ пармакълары арасына бензинли чул парчалары къойып оны туташтырып якъып, тырнакъларыны чекип чыкъарып, пармакъларыны къапы арасына къыстырып, къолларыны, къабургъаларыны сындырып, кокюслерине къыздырылгъан демирден бешкоше йылдызлар басып азапладылар.

Фашистлер, озъ ватанына садыкъ бу къызлардан ве йигитлерден ич бир малюмат алмагъан сонъ, март 9 геджесин Алименинъ дёрт аркъадашы — Абдуракъип Болатовны, Хайрулла Мамбетджановны, агъа-къардаш Сейфедин ве Джеват Менпановларны Эски-Кърым дживарындаки Агъармыш дагъы этегинде къуршунгъа тиздилер.

Соргъуджы Файер разведкаджы Васфие Аджибаеванынъ ишини алып барды. Озюнинъ бутюн джеллятлыкъ теджрибесинден файдаланып, Васфиенинъ кимлернен багълы олгъаныны билъмеге, гестапогъа хызмет ичюн джелъп этмеге тырышты. Васфие ич бир шей айтмагъан сонъ, оны котеклеп, агъыр джеза усулларынен къыйнадылар. «Биз айдут дегильмиз, совет адамларымыз. Сизлер ватан саткъынларысыгъыз!» деди Васфие оларгъа. Николай Капотин онынъ кокюслерини кесип алды.. Васфие Аджибаева эссиз алда цемент устюнде къалды.

Фашист Кауш, Лариса Гуляченконы «Абвер-302» контрразведка тешкилятынынъ «Геркулес» болюгине

ишке алды. Лякин «ГФП 312»де резидентиниң тефтиш иши битмегендже онынъ хызметке киришмеге акъкъы ёкълыгыны билъдирдилер.

— Кечкен акъшам казинода топландыкъ,— деди онъа Кауш.— Фройлейн Лариса келир деп бекледик. Не ичюн кельмединъиз?

— Бармагъа пек авес эттим. Устюме киймеге келишikli антерим ёкъ. Мында камерада къапавлы разведкаджы татар къызларынынъ эвлеринде яхшы кийимлер бар. Дженап офицер мусааде этсе, оларнынъ коюне барып, эвлеринден оны-буны алып келир эдим. Азыр-джорукъ анда сакълы къалгъан эски рацияны кетирир эдим.

— Аджайип фикир. Бугунъ барып кетиринъиз! Мен сизге машина ве янынъызгъа эки де аскер берим,— деди комиссар. Деръал аякъкъа къалкъып, пенджерен тыштаки шофёргъа ве эки немсе аскерине керек эмирни берди.

1944 сенеси март 6-да Джермай-Къашыкъ коюне енгиль машина келип токътады. Ондан тюшкен радист къыз озюни гестаподжыларнен сербест мунасебетте булунгъаны алда, Алименинъ анасына ве къардашы Азифеге селям кетиргенини айтты. «Итимал, Алиме бугунълерде эвге къайтып келир,— деди о.— Онынъ ичюн Аня озюнинъ урбаларыны, аякъкъаплаарыны алып кельмемни риджа этти».

Ревиде абай Стасянынъ козьлерине бакъкъанда бу иште бир хынзырлыкъ барлыгыны дуймай къалмады. Сачлары кесилип, бурдырылгъаныны, агъызында немсе сигарети тютеп тургъаныны корьгенде, ондан шубеленди. «Сен дуду къушу киби олгъансынъ, козьлеринъде чапкъын бакъышлар бар» деп тюшонди ана. Не япсын, уют дюнъясы... бельки къызым, керчектен де къайтып келир беллеп, Алименинъ кийимлерини сыйпап-сыйпап,

узерлерине мунълы козьашлары тѣкип, озъ элинен богъ-чалап берди.

— Биъ эски бозукъ рацяны Алиме иле берабер ахырда комген эдик. Оны не яптынъыз?— деди Стася.— Башкъа ерге алып сакъладыгъызмы?— Догърусыны айт!— деп зорлады Азифе.

— Меним бир шейден хаберим ѳкъ. Къайда сакълагъан олсанъыз, анда кыдырынъыз,— деди Азифе.

Стася гестаподжыларгъа ахырдан сыгъырны тышаргъа чыкъарттырды ве тахта табанны сѣкип, онынъ тюбуне комюльген рацяны чыкъарып алды. Рацяны, богъчаны машинанынъ юк болюгине къойдылар. Ондан Батал къартбабанынъ эвине барды. Сорамадан озюнинъ ве Неджибенинъ яткъан одаларына кирип, урба шкафы ве сандыкъ ичинден Неджибенинъ ярашыкъ кийимлерини сайлап алып богъчалады. Къартбабанен сагълыкълашмайып, Васфенинъ эвине догърулды, мында Васфенинъ чемоданындаки кунъделик дефтерини алмакъ истеди. О Аджыбаеванынъ кок къаплы дефтерге нелердир язгъаныны корьген эди...

Васфие, гестаподжылар сюрип кельген геджесин кызы Улькернен сагълыкълашкъанда: «Меним дар дюньяда севимли Улькерим» деп козьлеринден, янакъларындан оип, яваштан кызынынъ къулагъына чемоданда кок къаплы дефтерни якъмасыны тенбилеген эди. Улькер анасыны алып кеткен геджесин дефтерини якъты.

Шимди Стасянынъ койге кельгенини эшиткен Улькер, къачып сакъланды. Стася оны чокъ кыдырып, тапып оламады... «Гъаниметлерини» машинагъа юклеп кетти.

«ГФП-312» контрразведка гестаподжылары юкъарыдан: «Не япсанъыз-япынъыз, резидентнинъ тили ачылмасыны, бизге чалышмасыны эльде этинъиз» эмирини алдылар.

Отто Кауш Алиме иле учюнджи дефа «яхшылыкънеп» субет этмек къарарына кельди. Резидентни узурына ча-

гъырды. Озюни онынъ къайдыны чеккен адам оларакъ косьтермеге тырышты... Ич бир тюрлю нетиджеге иришалмагъан сонъ, стол устюндеки чанъны ачувлы суретте къакъты. Николай Оленченко иле Вася Дубогрей чапып кельдилер. Оларгъа не япмакъ кереклигини айтмакъ керекмей, озъ вазифелерини яхшы билелер. Николай элиндеки бурун явлугъыны Алименинъ козю огюне сильтеп алды. Къыз «ах» деп бетини къапатты. Дубогрей онынъ элини къайтарып артына бурды. Оленченко элиндеки явлугъыны онъына, солына саллап, резидентининъ бетине шыпырта берди. Явлукъ уджуна пекитилген къуршун кесегн эр кересинде Анянынъ юзюнде яралар къалдырмакъта эди. Буруны, къашы, козю, янакълары, дудакълары ярылып-ярылып кетти, юзю ал къангъа боялды. Алименинъ гузель симасы тезден танылмаз алгъа кельди... «Бугунълик етер» деди Дубогрей.

— Айтынъыз Ларисагъа мында кирсин,— деп окюрди Кауш.

Лариса, устюнде Неджибенинъ чичекли антери, дудакълары боялы, агъызында сигарыны тютетип кельди. Алименинъ огюнде, онынъ: Алиме Абденанова, резидент экенини, резидентуранынъ сырларыны айтты...

— Мен сенн виджданлы адам беллей эдим. Меним ичюн энъ агъыр джеза — меним инсан беллеген аркъадашымнынъ саткъып олып чыкъувыдыр. Юзюнъ къара олсун, хаин! — деди Алиме къызгъа.

Оны кене котекледи, чекиштирдилер. Сол элини сындырды, сонъра сюйреклеп алып кетип, бир озюни камерагъа къападылар. Мында онъа ярдым этеджек, бир джыллы сѣз айтаджакъ киши ѳкъ. О, озъ башына сѣйленди: «Эй, виджданым! Сен манъа къувет, къудрег бер! Душмангъа меним меджалсыз алгъа къалгъанымны косьтерме!» деп агълады. Сагъ элинен тез-тез козьлерининъ яшларыны сильди, душман онынъ козьлеринде яш корьгенни истемеди.

Резидентин дѳртинджи соравгъа алып кельдилер.

Ондан ич бир тюрлю малюмат аламайып, текрар ко-
текледи, юзюндеки яраларны тазерттилер, сыныкъ эли-
ни тарткъычлады, сагъ элини де къайырып, чыкъарды-
лар.

Алименнинъ одасына насылдыр бир къадынны кети-
рип къападылар. Къадын къызнынъ чыкъыкъ ве сы-
ныкъ эллерини бойнуна асып, багълады. Онынъ агъы-
зына къашыкъ узатмагъа, емек ашатмагъа, сув ичмеге
ярдым этти. Къадын Алименнинъ ким экенини ве не
ичюн бойле мушкюль алгъа къалгъанынен меракълан-
ды. Бичаре къыз: «Эй, виджданым! Сен менни прадемден
махрум этме!» деп ялварды.

Немсе контрразведкасы, бутюн вакъыт совет арбий
разведкасынынъ резидентини озъ менфааты ичюн фай-
даланув чарелерини коръмеге тырышты.

Резидент бильгенини, онынъ якъаныны ич кимсе
япып оламай. Резидент озюнннъ меркезине къыйметли
малюмат бергени киби, душмангъа хызметке кечсе, совет
команданлыгъыны алдав макъсадынен янълыш радио-
граммалар йиберип, душмангъа буюк файда кетире биле.

Гестаподжылар, Совет Ордусы якъын кунълерде
уджюмге кечеджегини биле ве бунынъ ичюн душман-
нынъ не ерлерде, не киби арбий кучълери, мудафаа ин-
шаатлары иле барлыгъы иле хабердер олмакъ истей
эдилер. Совет резиденти Керчь ярым адасынынъ, Азав
ве Къара денъиз ялыларынынъ мудафаа азырлыгъыны,
сырыны биллип, совет команданлыгъына етиштиргенини
анъладылар. Совет Ордусы бу малюматлар эсасында
не ерлерде ве не киби кучълернен уджюмге кечмек ке-
реклигини бельгилегендир.

Немсе команданлыгъы янълыш малюматлар берип
Совет Ордусыны янълыш стратегик планлар тизмеге
меджбур этмек ниетинде. Буны орду резиденти Алиме
Абденнанова япа биледжек. Шу себептен, оны 17-нджи
немсе ордусы штабынынъ разведка болюгине хызметке

джельп этмек вазифеси кьойылды. Шунунъ ичюн гестапо реберлери, насыл ёлнен де олса, резидентнинъ мытлакъа тили ачылмасыны, ондан немселерге хызмет этмеге разылыкъ алынмасыны талап этип турдылар.

Резидентни текрар апсханенинъ джеза камерасына алып кельдилер. О бу камераны чокътан биле, стол устюндеки алетлер онъа таныш. Отто Кауш асабийлене, эвеллери озюни «незакетли» косътермек истеген олса да, шимди ондан бойле шей сезильмей. Ода ичинде, къутургъан копек киби, дивардан-диваргъа юререк, окюрмекте, къолуны тосат-тосат стол устуне урып, «джезалансын» деп джекире,

Джанавар Зуб кьызынъ пармакъларындан, чыкъарылмай къалгъан тырнакъларыны чекип чыкъарды. Алиме эсини джойды. Джеллят, онынъ устуне сув сепип, озюне кетирди, ойледже ишини девам этти. Бир кунъ дегиль, бир къач кунълер эп бойле. Яралары ачыкъ. Къанлар акъты, эт чюрюди. Бу — джеллятлар ичюн пек эльверишли усул эди. Тырнакъ чекип чыкъарув алетини гитлерджи джанавар Зуб иджат эткен ве шунунъ ичюн о «къаба хирург» дие тильге алына. !

Резидентнинъ джезалануву вакътында шу ерде булунгъан тильмач Рудольф Клюгер, яни Ибрагим Аганин, озюни зорнен тутты. Геджелери юкълап оламады. Онынъ козю огюнде энди танылмаз бир алгъа кетирильген, къанларгъа боялгъан кьызгъа ярдым этмек ёлларыны тюшюнди, къарамаи кьызы азалардан къуртармакъ чарелерини арады, лякин бунъа ич бир тюрлю чаре тапып оламады. Ибрагим Аганиннинъ озю совет разведкаджысы. Ондан душман акъкъында озь вазифеси боюнджа муим малюматлар бекленилмекте.

Шимди 1944 сенеси, март 2 куню. Алиме йигирми дёрт кунъден берли джеза артындан джезагъа огъратылмакъта. Фашистлер озь мурадларына наиль олмакъ

ичюн кыызгъа кършы инсан чыдаялмаз джезалар кьуллаидылар. Онынъ башыны кыыздырылгъан демир чубукънен сыкътылар. Алименинъ кестане ренкли гурь сачларыны топ-топ узип алдылар. Эсини джойгъан вакъытта бастырыкъ одасына кетирип ташладылар. Эси башына келип, козьлерини ачкъанда, дудакълары арасындан фысылдылар эшитилди: «Мен Алиме Абденна-нова, Совет девлетини ичюн самимнетле хызмет эттим. Менден башкъа сёз эшитмейджексинъиз» деди Алиме.

Антеи кучьни ерден алгъан, Алиме де сабыр, кучь, чыдамны халкънынъ саф къальбинден, намусындан, саделик къудретинден алды. Алиме ич бир кере: «Мени атып ольдюрсинлер де, бу азаплардан кьуртулайым» деген фикрини акъылына кетирмедн. О, теслим олмады, озюнинъ къараманане, рухунен, чыдамлылыгынен душмандан интикъам алмакъ ичюн олюмнен курешти.

Бир афта даа кечти. Отто Кауш озюнинъ юксек ре-берлеринден: «Абденнанова тильге кельмесн ичюн бутюн чарелерни корюнъиз!» деген эмир алды.

Отто Кауш, бу яш татар кызынынъ агъызыны ач-тырып, ондан немсе команданлыгъы ичюн зарур малю-матны алып оламагъаны ичюн асабийленди. Бу не де-мек? Кауш резидентнинъ текрар кетирилъмесини эмир этти. Зуб ве Дубогрей кызыны кене кетирдилер. Поли-цай-комиссары Алименинъ козьлерине тикилип: «Сенден сорайым, догърусыны сёйледжексинъми? Кене инатла-наджакъ олсанъ, шимди аякъларыныны сындырып таш-ламаларыны эмир этджем. Сенден сорайым»,— деп джекирди о. Къыз индемеди. Онда, джевап берюв инети ёкъ эди. Бу Каушны пек акъаретлендирди.— Ойлемн?— деди о, ачувланып,—Дубогрей! Къана, демир токъмакъ-ны ал! Ишке башла!»

Дубогрей, Каушнынъ эмирини эда этмей, эппи ба-ктып турды...

— Не? Аджыйсынъмы? Эй, сени, юфкъа юрекли, чаршанбе! «Кърым, бутюн татарлардан темизленип,

Алмания империясының хусусий виляети оладжакъ».¹

— Буларны аджымагъа аджет ёкъ. Биз Кърым эалисини шай да ёкъ этеджекмиз,— деп Отто Кауш эки стакангъа коньяк кёйди.— Столгъа якъын келинъиз. Къана, котеринъиз! Зуб! Сен, бу агъызындаки сюто къурумагъангъа аякъ насыл сындырылгъаныны косътер. Бирини озюнь яп! Дигерини Дубогрейге къалдыр. Айды, фюрерге садъкълыгъыныны исбат эт!

Зуб джанаварлыккъа кельгенде амансыз эди. Онъа инсанларның кемиклерини къырмакъ, балаларны машинаның копчеги астына кёйип ольдюрмек, адамларны тирилтейи ерге коммек, къуюларгъа ташламакъ бир шей дегиль. Онынъ ичюн аякъ къырмакъ не? Каушның эмирини бир сёзсиз эда эткен сонъ, токъмакны Дубогрейнинъ къолуна туттырды. О, исе коньякнынъ тесирин алтында къызынынъ екшиджи аягъыны урып сындырды. Алименинъ сеси сада кетти, сонъра эсини джойды. Дюльберлик, назиклик, самимнет ве алидже-наплыктынъ темсилли дюньяларгъа берильмез бу аджайип къызынынъ устюне ярым къопкъа сув тёкип, эки киши котерип апсхане камерасына алып кетип ташладылар. Камерадаки къадын чул парчалары тапып, бедбахт къызынынъ аякъларыны сарып, багълады. Манътайына без сылатып кёйди. Алиме, азачыкъ эси кельген киби олып сандыракълады. Къадын, Абденнанованынъ дудакълары арасында чыкъкъан шу сёзлерни анълап олды. «Мен борджымны эда эттим. Стася Гуляченко мени... Менни достларымны ве совет команданыгъыны фашистлерге сатты. Стася девлетимизнинъ душманы».

Апрель 3-те, гестапо башлыгъынынъ талабына би-наэн, резидент Алиме Абденнанованы Симферопольге алып кеттилер. Юксек унванлы гестапо башлыгъы,

¹ «Джинний макъсадлар — джинний васталар», Сиясий иеш-рийат. М. 1968 с. санфе 53-55.

Алиме Абденнанованы соргъу япмакъ ичюн мабюслер одасына кирди. Тахта устюнде, юзю бичимсиэленген, беденинде сагъ ери къалмагъан, аякълары сыныкъ, къан-реван, юреги зайыф олса да, эп ишлемекте олгъан къадын вуджудыны корип, дешет ичинде къалды. «Совет Ордусы резиденти дегенинъиз бумы?— деп сорады о, озюнен берабер кирген офицерлерден.— Магъа мында сорав иле мешгъуль олмагъа аджет къалмагъан. Онынъ ишини битиринъиз!»— деп чыкъып кетти.

Апрель 5 геджеси гестапо кишилери Алимени къапавлы машинада Симферополь апсханеси азбарындан алып чыкъып, шеэр четине чыкъарып аттылар.

Халкъымызнынъ къарамаи кызы Алиме Абденна-нова совет Ватаны огърунда къурбан кетти.

1944 сенеси майыс 17- де Девлет комиссиясынынъ Симферополь янындаки «Красный» совхозында немсе-фашист арбий кучьлерининъ джанаварлыкъларыны тас-дыкълап тертип эткен актынынъ «Къуюда джесетлер» деген болюгинде: «Къуюдан алтмыш адам джеседи чыкъарылды ве тыббий тешкерювден кечирилди, эки юз къадар джесет даа къуюдан чыкъарылмай къалды,— деп язылгъан. Симферопольден 3-4 километр узакъта Дубки деген койни эр кес биле. Дженктен эвель зали бу ерлерге келип, раатлана тургъан. Немсе фашистлери мында совет адамларыны тирилей чукъургъа комьген-лер. Бу ерде адам комюли йнгирми чукъур бар. Олардан бирини ачтыкъ... Бу чукъурда эки юз кыркъ кишининъ джеседи бар эди.¹

Базы адамлар бу къоркъунчлы чукъурлардан чыкъарылгъанлар арасында озъ догъмушларыны таптылар. Олар арасында Алимени кыдырмакъ, танымакъ мумкюн олмады.

¹ «Красный Крым» газетасы, 1944 с. март 17.

* * *

1944 сенеси апрель 11- де саба саат алтыда 16- нджы окъчылар корпусы Керчь шеэрини душмандан азат этти. Апрель 12- де куньдюз Акъ-Манай алынды, гедже саат 23- те Феодосия Совет Ордусы къолуна кечти.

Апрель 14- те Симферополь душмандан азат олунды.

Апрель 12 куню Муедин Абденнанов, Маяк-Салын район партия комитетининъ секретары сыфатында, янъ азат этильген Джермай-Къашыкъ коюне кельди. Ана-сы Ревиде абайны, огълу Рустемни, къызы Ленураны, къардашы Азифени тапты. Къарысы Неджибе, къардашы Алиме ве дигерлер гестапо тарафындан якъалан-гъанларыны бильген сонъ, чокъ кедерленди. Красно-дарда эв санбеси онъа Алименинъ сагълыкълашып кет-кенини айтты, лякин къайда кеткенини бильмей эди. Муедин кетти... Алимени къыдырып, таныш-билишле-ринден сорады. Кимседен догъру хабер алып оламады. Ниает, Муедин, къыз къардашы Алиме Абденнанова — Хусусий Денъиз-Бою Ордусынынъ разведкаджысы — резиденти олгъаныны бильген сонъ, гестапо элине тюш-кен бу яшларнынъ сагъ къалмайджагъыны анълады. Амма Алимени эп къыдырды.

Апрель 14- те Джермай-Къашыкъ кою дживарында ПО-2 самолёты келип къонды. Самолёттан тюшкен ар-бий киши Абденнановаларнынъ эвини сорап тапты. Ки-ши Алименинъ анасы Ревиде апте ве къардашы Азифе Абденнановаларнен корюшти. Мельбек къарттийнен, Сейфединнинъ къадыны Зекненен, Абдуракъип Бола-товнынъ апайы Ферузенен, Хайрулла Мамбетджанов-нынъ къарысы Сайменен, Неджибе Баталованынъ ба-басы Баттал Мырзаевнен, Васфие Аджыбаеванынъ къызы Улькернен таныш олды. Оларнынъ суретлерини алды. Маддий ярдым оларакъ эпсиние акъча берди. Разведкаджыларнынъ имаесинде олгъан тувгъанлары девлеттен маддий ве маневий ярдым алмагъа акълары барлыгъыны анълатты.

Шу куньлерде Хусусий Денъиз-Бою Ордусы штабынынъ разведка болюги башлыгынынъ ярдымджысы майор Зайцев Джермай-Қааыжъ ватанперверлер тешкиляты азаларынынъ къапатылувы вакънасыны тафсилляты суретте огренип, махсус ресмий весикъа тертип этти. Весикъада тешкилятнынъ эльге тюшовинде провокатор «Отважный» къабаатлы экенини ве Стася Гуляченко немселер тарафына кечерек, озъ адында «Меркез»ге душман файдасына учъ телеграмма берюви иле Ватан огюнде хаинлик япкъаныны билъдирди.

СОНЪКИ СЕЗ

Йыллар кечти. Апте-къардаш Ферузе ве Азифе осьти, буюди, къоджагъа чыкъты — аналар олдылар. Шимди эр бири озъ севинчи ве кедери иле яшамакъта. Лякин аналарынынъ: «Бекленильгенлер бир кунъ ола иле къайтып келирлер» деген сёзлерини унутмадылар. Севимли аптелери Алиме келир деп умуят этти, бекледилер. 1944 сенесининъ шу фаджиалы 26- нджи февраль геджесинден он беш йыл кечти. Не Алиме ве не де онынъ аркъадашлары хусусында хабер кельмедн.

1959 сенеси март 10- да «Труд» газетасында Алиме («Аня») акъкъында «Душман къобасында» деген макъале дердж олунды. Макъале Абденнановалар аилесини дешет ичинде къалдырды. Онда, дженк йыллары фашист гестапосына хызмет этип, Ватангъа буюк хаинлик япкъан, ве шу джумледен, Хусусий Денъиз-Бою Орду штабынынъ разведкаджысы Аняны (Алимени) ве онынъ аркъадашларыны джанаварджа ольдюрген джеллятлар совет арбий трибуналы тарафындан махкеме этильгени хусусында язылмакъта эди.

О куньден сонъ Алименинъ ве онынъ гизли тешкиляты азаларынынъ талийи насыл олгъаны анълашылды. Қардашлары, догъмушлары бутюн халкъымыз Алиме Абденнанованынъ Ватан огърунда къурбан кеткенини билъдилер.

Макъаледе, махкеменинъ къарары хусусында: Шималий-Кавказ арбий округынынъ трибуналы Ватангъа хапник эткен, совет адамларыны джанаварджа къыйнап ольдюрген ве къуршунгъа тизген джеллатларны — Михельсон, Дубогрей, Оленченко, Зуб, Круглов ве Василенконы олюм джезасына махкум этти» деп язылы эди.

Гитлерджиленнинъ «312- нджи ГФП» контрразведка тешкилятынынъ сабыкъ агентлери узеринден махкеме 1959 снеси Краснодар шеэринде олды. Ватан саткъынлары озьлерини билъдирмемек ичюн, мемлекетнинъ чешит кошелеринде гизленип, аятларыны сакълап къалдырмакъ истеселер де, девлет телюкесизлиги идареси совет адамларынынъ ярдымынен чокъ йыл девамында алып баргъан араштырувлары нетиджесинде оларны якъаламагъа наиль олдылар.

Джинаетчилерден илькиде радистка Лариса Гуляченко эльге тюшти. Сонъра Къазахстанда Альфред Михельсон, Минводы шеэринде Николай Оленченко, Запорожье областында Василий Дубогрей тапылдылар. Владимир Круглов Владивостокта, Александр Василенко исе Ставропольде якъаланып, къапатылдылар.

Краснодар-чекистлери трибунал столы узерине арбий джинаетчилернинъ совет кишилерине, ватанперверлерге къаршы якъан мисли ёкъ джанаварлыкъларыны исбат этиджи он эки джылтлыкъ сораветтиш материаллары къойдылар.

Ачыкъ махкеме процессинде Ватан саткъынлары, озьлерининъ джанаварлыкъларыны, ватанперверлерини чешит къыйнавлардан сонъ ольдюргенлерини таныдылар.

Шималий-Кавказ арбий округы трибуналынынъ укум-къарары муджиби, фашистлерге хызмет эткен Михельсон, Оленченко, Дубогрей, Круглов, Зуб ве Василенко олюм джезасына укум этильдилер. Укум джезасы, Александр Василенкодан гъайры 1959 снеси июнь 29- да бутюнлей ерине кетирильди. Василенкогъа, джинает якъан вакътында 18 яшыны толдырмагъаны

ичюн, атмакъ джезасы 15 йыл мабюслик джезасынен денъиштирилъди.¹ Лариса Гуляченкогъа фашистлерге саткъынлыгъы ичюн узун джеза муддетин берилъди.

Хусусий Денъиз-Бою Ордусы штабынынъ резиденти Алиме Абденнанова онынъ разведкаджи-ярдымджылары Неджибе Баталова, Васфие Аджыбаева, Абдуракъип Болатов, Хайрулла Мамбетджанов, агъа-къардаш Сейфеддин ве Джеват Меннаповлар ве даа пек чокъ дигер ватанперверлернининъ буюк джесаретинини, Ватан эшкъына япкъан мукъаддес хызметлеринини халкъ ич бир вакъыт унутмайджакъ.

Алименинъ ады мемлекетимизде энъ намлы халкъ къараманлары арасындан ер алды.

Алиме несиллер анъынида халкъымызынынъ джесюр къызы, федакяр эвляды оларакъ эбеднен яшайджакъ. Я Алиме иле бир сафта джесюране хызмет этип, тюрюлю себеплерден отърю сагъ къалгъан Алименинъ якъын кишилери... Олар къайдалар?

Муедин Абденнапов, 1944 сенеси Узбекистаннынъ Сырдаръя районуна кельгенинден бери, гъайрет ве тешеббюс иле чалышмакъта. Бу федакяр коммунист Сырдаръя район партия комитетинининъ инструкторы, Илын адына колхоз партия тешкилятынынъ секретары, памукъчылыкъ бригадасынынъ ребери ве агроном олып ишледи. Памукъчылыкътан юксек берекет эльде эткени ичюн орден иле такъдирленилди. 1976 сенеси пенсиягъа чыкъты.

Муедин Абденнапов гестапода къыйналып ольдюрилъген къарысы Неджибеден къалгъан балаларны Рустемни ве Ленураны окъутты, билъги саибни япты.

Рустем авиация мектебинини битирген сонъ учъ йыл авиация арбий къысымында ава радиости вазифесинде

¹ Фашист оккупациясы вакъытында Кърымда арекет эткен «Яш гвардия» гизли тешкилят иштиракчилеринининъ фааллети хусусындакы десикъадан.

хызмет этти. 1968 сенеси Душанбеде Таджикстан Поли-
техника институтынынъ энергетика факультетини би-
тирди, шимди Таджикстанда къуруджылыкъ трестинде
баш инженер олып чалышмакъта.

Ленура Абденнанова къоджасы Сфат Газиев иле
«Малек» совхозында памукъ асрамакъталар.

Ферузе Абденнанова къоджагъа чыкъты, озю Къур-
гъан-Тёпедё яшай.

Хайрулла Мамбетджановнынъ ве Сейфедин Менна-
новнынъ балалары дженктен сонъки агъыр йылларда
вефат эттилер.

Васфие Аджибаеванынъ кызы Улькер Самаркъанд
областы, Ингичка къасабасында булуна. Бабасы Абду-
ракъип Умеров дженкте эляк олды. Улькерни аджайип
инсанлар, къары-къоджа Васфие Джангазиева ве На-
сибулла Шамилев, озь эвлятлары киби, къанатлары ас-
тына алып тербиеледилер. Улькер окъувны битирген
сонъ Ингичкада ер асты геологик араштырувларында
чалышты, сонъра Ташкентке кочип келерек 182-нджи
мектепте директор муавини вазифесинде ишледди. Къо-
джагъа чыкъты.

Къоджасы Аджи-Эмин корюшнвимиз вакъытында
мангъа шойле деди:

— 1955 сенеси Ингичкагъа ички ишлер идареси ха-
димни келип, Улькернен корюшкен. Анасы Васфие Аджи-
баева акъкъында сорагъан. О адам Улькерге анасы ар-
бий разведкаджи олгъанына даир шеадетнаме къалды-
рып кеткен. Чокъ языкъ ки, шу шеадетнамени сакълап
оламадыкъ. Биз Улькернен хош-бахт, муаббет омюр ке-
чирдик. Языкъ... 1977 сенеси о агъыр хасталыкътан ве-
фат этти...

1981 с.

Бизлер, нешрият хадимлери, бу китапны неширге
азырляйткъан кунълерде, шимди де Янъыёлда яшагъан
Азифе Абденнанованынъ къорантасындан бир хабер

эшиттик. Китапнынъ башында ады анъылгъан, Азифе ордугъа озгъаргъан огълу Алим, якъында баба олгъан. Къорантада къызчыкъ догъгъан.

Яш ана-баба баланынъ адыны, буюкананынъ риджасынен Алиме къоялар. Демек, бу къызчыкъ тийзесининъ адыны эбедийлештиреджек. Затен, Алиме киби сымалар ялынъыз озъ тувгъанларынынъ дегиль де, бутюн халкънынъ юрегинден эбедий ер алгъандыр. Шимдиликте сабий, Алиме осер-буюр. Озюннинъ адына лаяйыкъ инсан олып етишир. Озъ Ватаныны, халкъыны севмеге о да билир. Чюнки онынъ сулялесин ойле адамлар. Лякин, онъа осип-буюген сонъ мукъаддес Ватаныны душманлардан къорчаламакъ пчюн яш джаныны феда этмек дегиль де, онынъ багърында сербест ве бахтлы омюр кечирмек хысмет олсун. Бу несиллер дженкнинъ не олгъаныны бир вакъыт бильмесинлер.

На крымскотатарском языке

Аблямит Умеров

ДОЧЬ РОДИНЫ

Документальная повесть

Китап акъкъында фикир язгъан Шамиль Аляднн.

Редактор Эдемova У.

Рессам Немировский В.

Ресимлер редакторы Бобров А.

Техникий редактор Смирнова Т.

Корректор Велишаева Н.

ИБ 3494

Басмаханеге берильди 27.08.86. Басмагъа рухсет этильди 01.04.87. P03049.
Форматы 70×108¹/₃₂. Басмахане кягъыты № 2. Гарнитурасы эдебий. Юкъары
басма. Шартлы басма т. 7,35. Шартлы боя оттиск. 7,7. Нешир т. 7,46.
Тиражы 3000. Сымарыш № 218. Фияты 65 кап. Шартнаме № 54—56.

Гъафур Гъулам адына эдебият не санъат нешрият. Ташкент, 700129, На-
войи сокъагъы, 30.

Нешриятлар, полиграфия ве китап алыш-вериш ишлери боюнджа УэССР
Девлет Комитети. Ташкент «Матбуат» полиграфия истисал бирлешмесининъ
2-яджи басмаханессинде басылды. Янъыбел, шехэри Самаркъанд сокъагъы, 44.

Умеров, Аблямит.

Ватан кызы: Весикъалы повесть.— Т.: Эдебият ве санъат нешрияты, 1987. 168б.

Улу Ватан дженки йылларында он докъуз яшындаки комсомол кыз, разведкаджи Алиме Абденнапова 1943 ве 1944 сенелери Керчь ярым адасындаки Джермай-Къашыкъ коюнде озюне садыкъ ярдымджылар тапты, разведкаджылар группасыны тизди.

Бу группа азалары ве Алиме Абденнапова догърудан-догъру душман аскерлери булунгъан ерлерде чалышып, меркезге, авиациямыз ичюн бомбаламагъа нишанлар — демир ёл эшелонларынынъ, буюк аскер кысымлары ве техникасынынъ топланып тургъан ерлерини огрендилер.

Бойлеликле, Алиме Абденнапова меркезге гъает догъру ве кениш малюмат билъдирген 81 радиограмма ёллады.

Мезкур китапта Алиме Абденнапова ве онынъ группасынынъ якъан джесюрликлери актъкында икяе олуна.

Умеров, Аблямит. Дочь Родины: Документальная повесть.

ББК 63.3(2)722.78

